

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОПАЦЬКИЙ ІГОР ЮРІЙОВИЧ

УДК 94(477.46) (092«18/19») (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОДИНА КУРІННИХ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ –
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 07.00.01 «Історія України»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І. Ю. Опацький

Науковий керівник: Кузнець Тетяна Володимирівна, доктор історичних наук,
професор

Умань – 2018

АНОТАЦІЯ

Опацький І. Ю. Родина Курінних у громадсько-політичному та національно-культурному житті України кінця XIX – першої половини XX століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» (032 – Історія та археологія). – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2018; Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2019.

Актуальність дослідження. Вивчення конкретної родини, з усіма її неповторними біографічними особливостями, зі специфікою соціальних контактів та міжособистісних зв'язків дозволяє простежити зміни індивіда в конкретно-історичному часі та просторі. У контексті сказаного значний науковий інтерес становить життя і діяльність родини Курінних, а передусім історика, археолога, етнографа, організатора музейної та пам'яткоохоронної справи Петра Петровича Курінного та його батька – відомого в м. Умань адвоката, громадського та кооперативного діяча Петра Федоровича Курінного. У радянські часи інтелектуальна спадщина П. П. Курінного була табуована в інтелектуальному дискурсі радянської України, або ж використовувалася без згадки автора. Культурна громадськість рідного міста Умані теж не сприймала його, звинувачуючи у сприянні вивезенню культурних цінностей з Уманського краєзнавчого музею до Німеччини. І лише в останні десятиліття прізвище П. Курінного почало повертатися із забуття.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у застосуванні принципів та методів «нової сімейної історії» для висвітлення історії однієї родини, яка залишила помітний слід в культурному та науковому житті України кінця XIX – XX століття. Вперше родина Курінних, громадська діяльність Петра Федоровича, науково-організаційна діяльність та

інтелектуальна спадщина Петра Петровича Курінного стали предметом комплексного дослідження. Життя та діяльність Курінних висвітлюється на тлі суспільно-політичних подій загальнодержавного та регіонального значення.

У першому розділі «Історіографія, джерела і теоретико-методологічні засади дослідження» міститься історіографічний аналіз проблеми та зазначено, що історіографія проблеми тематично поділяється на кілька груп.

За проблемним спрямуванням виявлений історіографічний доробок з теми дослідження умовно систематизовано за такими групами: 1) спеціальні наукові розвідки, присвячені окремим аспектам біографії та інтелектуальної спадщини родини Курінних; 2) узагальнюючі праці з історії музейництва, археологічної науки та пам'яткоохоронної справи в Україні, репресивної політики щодо представників інтелігенції, діяльності українських наукових інституцій в еміграції, що містять згадки й оцінку діяльності П. П. Курінного; 3) біографи в енциклопедичних та довідкових виданнях. Загалом про родину Курінних відклався значний пласт фактографічного матеріалу, у якому фіксувалися різні аспекти їхнього життя та діяльності, але комплексному аналізу він не піддавався. Та хоч тема комплексного вивчення внеску представників родини у громадсько-політичне та національно-культурне життя України протягом кінця XIX – першої половини XX ст. як спеціальне дослідницьке завдання не формулювалася, проте багато її аспектів отримали цікаві інтерпретації, що стимулюють подальші пошуки в цьому напрямі. Це і зумовило вибір автором теми дослідження.

Джерельна база роботи представлена комплексом писемних джерел, до якого увійшли документальні та наративні джерела, що включають як опубліковані, так і неопубліковані документи, періодичні видання, електронні ресурси. У дисертації використано архівні матеріали, які містяться у фондах вісьми архівів України. Окрім цього опрацьовані архівні матеріали, що зберігаються в архіві Українського вільного університету в

м. Мюнхен (Німеччина) та Архіві Української вільної академії наук (УВАН) в США.

Методологічну основу дослідження склали базові принципи історичного пізнання: історизму, науковості, об'єктивності, системності. Принципи історизму та науковості створили передумови для відтворення повсякденного життя Курінних. Джерелознавча критика здійснювалася за допомогою методів джерелознавчого аналізу та джерелознавчого синтезу.

Другий розділ «Петро Федорович Курінний у національно-культурному житті Уманщини кінця ХІХ – першої третини ХХ століття» присвячено вивченню різнопланової діяльності Петра Федоровича Курінного та повсякденню його сім'ї, участі Курінних у найважливіших подіях локальної історії, а також сприйняття ними загальнодержавних подій початку ХХ ст. З'ясовано, що біограма П. Ф. Курінного відрізняється від усталеного життєпису вихідця з селянської сім'ї. Завдячуючи власній працелюбності та наполегливості, він здобув юридичну освіту в університеті св. Володимира в Києві, після чого почав займатися юридичною практикою.

Його тривала у часі громадська діяльність (кінець ХІХ – перші десятиліття ХХ ст.) охоплювала різноманітні сфери, у яких він мав різний статус: член Уманського Попечительства про народну тверезість, попечитель церковнопарафіяльної школи в селі Подобна, засновник чайн, скарбник Уманського повітового відділення Київської єпархіальної училищної ради та Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, член численних благодійних товариств, які сприяли поширенню освіти на Уманщині.

Значні зміни в житті П. Ф. Курінного відбулися після встановлення радянської влади на Уманщині. На схилі літ він опинився в скрутному матеріальному становищі, так як нова влада, не зважаючи на його громадську активність, позиціонувала його – «чужий». Позбавлений владою права на адвокатську практику, він був вимушений шукати засобів для власного існування та своєї родини.

На основі значного масиву родинного епістолярію в дисертації проаналізовано відносини між членами родини, а також увиразнено види і форми відпочинку та проведення вільного часу. Встановлено, що дозвілля Курінних було досить різноманітним та насиченим. Вони полюбляли відвідувати церковну службу, благодійні вечори, читати періодичну пресу та книги, проводити родинні вечори з обговоренням новин та грою на музичних інструментах.

Підкреслено, що П. Ф. Курінний у своєму щоденнику здійснив детальний опис подій Української революції 1917 – 1921 рр., залишивши для нащадків важливі свідчення та спостереження. Щоденникові записи багаті важливими деталями для розуміння спектру політичних уподобань населення Уманщини в революційну добу, сприйняття в регіонах політики різних урядів. Аналіз щоденникових записів засвідчив, що в них акумульовано значний масив інформації з мікроісторії та історії повсякдення населення Уманщини перших десятиліть ХХ ст.

Третій розділ «Науково-організаційна та культурницька діяльність Петра Петровича Курінного» присвячено висвітленню діяльності найяскравішого представника родини Курінних на науковій ниві. Простежено шлях сина П. Ф. Курінного від учня Уманської чоловічої гімназії через Київський університет св. Володимира до засновника Уманського краєзнавчого музею та директора Першої української трудової гімназії в м. Умань. У роботі зазначено, що вирішальний вплив на захоплення юнака історичним минулим відіграв учитель історії та географії Уманської гімназії Данило Щербаківський. Вирішальну роль у становленні Петра Курінного як фахового історика відіграло навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету, де його викладачами були такі непересічні особистості в українській науці як М. Довнар-Запольський, Б. Фармаковський, В. Хвойка та ін. Ще будучи студентом, П. П. Курінний розпочав системне археологічне дослідження Уманщини. Висвітлено початок педагогічної та культурницької діяльності Петра Петровича Курінного після

закінчення у 1917 р. університету. Окрім викладацької діяльності у кількох навчальних закладах Уманщини, молодий учитель координував роботу відродженого краєзнавчого гуртка, спільно з учнями збирав предмети старовини, які стали основою для створення П. Курінним «Соціально-історичного музею Уманщини». Звернуто увагу на те, що очоливши «Всеукраїнський музейний городок», П. Курінний, окрім успішного вирішення адміністративних завдань, плідно займався археологічними дослідженнями: виконував провідну роль в діяльності Трипільської комісії ВУАК, де з 1929 р. обіймав посаду ученого секретаря. У дослідженні систематизовано представлені матеріали численних археологічних експедицій під керівництвом або за участі П. Курінного.

Встановлено, що опинившись у 1943 р. в еміграції, П. Курінний продовжив активну наукову та громадську діяльність. З його ініціативи створено та налагоджено роботу УВАН. Окрім цього П. Курінний активно співпрацював з такими науковими установами української діаспори: УВУ, Науково-Дослідним Інститутом Української Мартирології, Інститутом з вивчення СРСР та ін. Учений не залишався осторонь і громадського та культурного життя української діаспори в Німеччині. У дисертації проаналізовано плідну наукову діяльність П. Курінного на еміграції, зокрема його працю з історії української археології «Історія археологічного знання про Україну», а також публіцистичні статті на історичну тематику, що були опубліковані у діаспорних виданнях «Шлях перемоги», «Авангард», «Визвольний шлях» та ін. Звернена увага на біографічну галерею видатних українських вчених – братів Щербаківських, В. Ляскоронського, К. Мельник-Антонович, М. Міллера та ін., що вийшла з-під пера Петра Курінного, а також на запропонований вченим новітній погляд на ключові події історії України (зокрема: на концепції походження слов'ян, Переяславську угоду 1654 р. та ін.).

Ключові слова: родина Курінних, Петро Федорович Курінний, Петро Петрович Курінний, Уманщина, археологія.

SUMMARY

Opatskyi I. Yu. The Kurinnyi Family in The Public And Political, National And Cultural Life of Ukraine in The Late 19th – first half of the 20th century. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the Ph.D. in History degree in the specialty 07.00.01 – «History of Ukraine» (032 – History and archeology). – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2018; Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2019.

Actuality of the research. The research relevancy. Study of a particular family, with all its unique biographical features, with the specifics of social contacts and interpersonal connections, allows to trace changes of the individual in concrete historical time and space. In this context the life and activity of the Kurinnyi family has the significant scientific importance. The particular attention is paid to the historian, archaeologist, ethnographer, organizer of the museum and memorial affairs Petro P. Kurinyi and his father, a well-known lawyer, public and cooperative figure in Uman Petro F. Kurinnyi. In Soviet times, Petro P. Kurinnyi's intellectual heritage was taboo in the intellectual discourse of the Soviet Ukraine, or was used without the mention of the author. Cultural community of his hometown Uman did not accept him too, accusing him of encouraging the export of cultural property from the Uman Museum of Local History to Germany. And only in the last decades the name of Petro Kurinnyi began to come back from oblivion.

The scientific novelty of the obtained results grounds on the application of the principles and methods of “a new family history” to cover the history of one family, which left a remarkable sign in the cultural and scientific life of Ukraine in the late 19th and 20th centuries. The Kurinnyi family, the public activity of Petro F. Kurinnyi, scientific and organizational activities and the intellectual heritage of Petto P. Kurinnyi became the subject of a comprehensive study for the first time.

The life and activities of the Kurinnyi family are covered against the background of social and political events of national and regional significance.

In the first section “Historiography, sources, theoretical and methodological fundamentals of the research” a historiographical analysis of the issue had been made. It was also noted that the historiography of the issue was thematically divided into several groups.

According to the issue directions, the historiographical findings on the research subject had been conventionally organized according to the following groups: 1) special scientific inquiries devoted to certain aspects of the biography and intellectual heritage of the Kurinnyi family; 2) generalizing works on the history of museum science, archaeological science and memorial affairs in Ukraine, repressive policies regarding intellectuals, the activities of Ukrainian research institutes in exile, containing references to Petro P. Kurinnyi and evaluation of his activities; 3) biographies in encyclopaedic and reference publications. In general, a considerable amount of factual material is devoted to the Kurinnyi family. It contains various aspects of the family members lives and activities, but its comprehensive analysis has not been made. A comprehensive study of the contribution of the family representatives to the social and political, national and cultural life of Ukraine during the late 19th and first half of the 20th century as a was not revealed as a special research task, but many of its aspects had received interesting interpretations that stimulated further searches in that field. It led to the choice of the research topic by the author.

The source base of work is represented by a complex of written sources, which includes documentary and narrative sources, both published and unpublished documents, periodicals, and electronic resources. The thesis contains archival materials placed in the funds of eight archives of Ukraine. In addition, archival materials stored in the archives of the Ukrainian Free University in Munich (Germany) and the Archive of the Ukrainian Free Academy of Sciences in the USA has been studied.

Methodological basis of the study consists of the main principles of historical knowledge: historicism, scientism, objectivity, consistency. The principles of historicism and scientism have created the prerequisites for the reproduction of the everyday life of the Kurinnyi family. Source criticism has been carried out using methods of source analysis and source synthesis.

The second section “Petro F. Kurinnyi in the national and cultural life of the Uman region of the late 19th and first third of the 20th century” is devoted to the study of the diverse activities of Petro F. Kurinnyi and his everyday life, the participation of the Kurinnyi family in the most important events of local history, as well as their perception of national events of the early 20th century. It was found out that the biogram of Petro F. Kurinnyi differs from the settled biography of a native of a peasant family. Due to his own diligence and perseverance, he received legal education at St. Volodymyr University in Kyiv, after which he started his legal practice.

Significant changes in the life of Petro F. Kurinnyi took place after the establishment of Soviet power in the Uman region. On the slope of the years, he was in a difficult financial situation, since the new government, despite his social activity, positioned him as an “alien”. Deprived of the legal practice, he was forced to seek means for life for himself and his family.

Based on a considerable mass of family epistolary, the thesis contains the analyses of the relations between the members of the family, as well as the types and forms of recreation and leisure time. It was stated that the Kurinnyi's family leisure was quite diverse and rich. They enjoyed attending church service, charity evenings, read periodicals and books, hold family nights with news discussions and musical instruments playing.

It was emphasized that Petro F. Kurinnyi in his diary had carried out a detailed description of the events of the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921, leaving important evidence and observations to the descendants. Diary entries were rich in important details for understanding the range of political preferences of the Uman region people in a revolutionary era, the perception of different governments

policies in the regions. The analysis of the diary showed that it accumulated a considerable amount of information on microhistory and the history of the everyday life of the Uman region of the first decades of the 20th century.

The third section “Scientific, organizational and cultural activity of Petro P. Kurinnyi” is devoted to the coverage of the activities of the brightest representative of the Kurinnyi family in the field of science. The path of the son of Petro F. Kurinnyi from the student of the Uman man's gymnasium through St. Volodymyr Kyiv University to the founder of the Uman Regional Museum and the Head of the First Ukrainian Gymnasium in Uman has been described. The paper states that the teacher of history and geography of Uman Gymnasium Danylo Shcherbakivskyi made a decisive influence on the youth's capture of the historical past. Studying at the Faculty of History and Philology of Kyiv University played a crucial role in the formation of Petro Kurinnyi as a professional historian. His teachers were such outstanding people in Ukrainian science as M. Dovnar-Zapolskyi, B. Farmakovskiy, V. Khvoyka and others. Being a student, Petro P. Kurinnyi started conducting a special archaeological research of the Uman region. The beginning of the pedagogical and cultural activity of Petro P. Kurinnyi after the university graduation in 1917 has been highlighted. In addition to teaching in several Uman schools, the young teacher co-ordinated the work of the restored local history circle, and together with his students he collected antiquities, which became the basis for P. Kurinnyi's creation of the “Social and Historical Museum of Uman”. Attention was drawn to the fact that, being a head of “The All-Ukrainian Museum City”, P. Kurinnyi, in addition to successfully solving administrative tasks, was fruitfully engaged in archaeological research: he played a leading role in the activities of the Trypillia Commission of the AUAC, and he had been the academic secretary of the AUAC since 1929. The research systematized the materials presented by numerous archaeological expeditions under the guidance or with the participation of P. Kurinnyi.

P. Kurinnyi's fruitful scientific work on emigration, in particular his work on the history of Ukrainian archeology “History of Archaeological Knowledge About

Ukraine” as well as journalistic articles on historical topics published in the diaspora editions “The Way of Victory”, “Avangard”, “Liberation Path” and others had been analyzed. The attention was paid to the biographical gallery of such prominent Ukrainian scholars, as the brothers Shcherbakivskyi, V. Lyaskoronskyi, K. Melnyk-Antonovych, M. Miller and others, as well as to the newest view of the key events in the history of Ukraine proposed by Petro Kurinnyi (in particular: on the concepts of the origin of the Slavs, the Pereyaslav agreement of 1654, etc.).

Key words: the Kurinnyi family, Petro F. Kurinnyi, Petro P. Kurinnyi, Uman region, archeology.

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Опацький І. Ю. Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (за матеріалами родини Курінних) // Емінак : науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 4. С. 96-102.
2. Опацький І. Ю. Німецька військова адміністрація в Умані у 1918 р. (за матеріалами щоденника П. Ф. Курінного) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 128-131.
3. Опацький І. Ю. Взаємини родини Курінних із Н. Д. Полонською-Василенко (за матеріалами листування) // Архіви України : науково-практичний журнал. 2018. № 1. С. 234-244.
4. Опацький І. Ю. Еміграційний період діяльності Петра Курінного // Емінак : науковий щоквартальник. 2018. № 2 (22) (квітень-червень). Т. 2. С. 65-71.
5. Опацький І. Ю. Археологічні дослідження Уманщини Петром Курінним // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 54-59.
6. Опацький І. Ю. Петро Курінний в інтелектуальному дискурсі української діаспорної інтелігенції // Емінак : науковий щоквартальник. 2018. № 4 (24) (жовтень-грудень). Т. 2. С. 31-36.
7. Опацький І. Ю. «Не просто розмовляти, а бути «громадським діячем» : діяльність Петра Федоровича Курінного на Уманщині початку ХХ століття // Evropský filozofický a historický diskurz. 2018. Svazek 4. 2. vydání. S. 18-23.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Опацький І. Петро Курінний – засновник уманського краєзнавчого музею // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у ХХІ столітті : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 26-27 лютого 2016 р. Херсон : видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 72-75.
9. Опацький І. Ю. Релігійне життя на Уманщині початку ХХ ст. за щоденником П. Ф. Курінного // Збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (24 березня 2016 р.). Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2016. С. 144-147.
10. Опацький І. Ю. Щоденник Петра Федоровича Курінного – важливе джерело з вивчення історії повсякдення // Микроистория и история повседневности: новый взгляд на историческое и культурное наследие : материалы Международной научной конференции. Браслав : ООО «Белнаучкнига», 2017. С. 72-74.
11. Опацький І. Ю. Єврейське населення Умані під час української революції 1917–1921 років (за матеріалами щоденника Петра Курінного) // Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство : Збірка статей / За ред. С. Гіріка. Київ : Laugus, 2018. С. 93-104.

які додатково відображають наукові результати дисертації

12. Опацький І. Ю. Історико-археологічний нарис Петра Курінного «Місто Гумань»: повернення до читача // Уманська старовина : Науковий журнал. Умань, 2018. Вип. 5. С. 88-96.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	22
1.1. Стан дослідження проблеми	22
1.2. Джерельна база проблеми	32
1.3. Методологія наукового пошуку	43
РОЗДІЛ 2. ПЕТРО ФЕДОРОВИЧ КУРІННИЙ У НАЦІОНАЛЬНО-	
КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УМАНЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ	
ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ	
2.1 Життєвий шлях та громадська діяльність Петра Федоровича	
Курінного	49
2.2 Повсякденне життя родини Курінних	69
2.3 Локальна історія кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. у сприйнятті	
П. Ф. Курінного.....	81
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА КУЛЬТУРНИЦЬКА	
ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ПЕТРОВИЧА КУРІННОГО	
3.1 Формування особистості П. П. Курінного та його становлення	
як науковця	105
3.2 Організатор музейництва в Україні та археолог Петро Курінний	
в інтелектуальному середовищі 1924 – 1943 рр.:.....	127
3.3. Родина Курінних в еміграції: наукова діяльність та інтелектуальне	
оточення.....	160
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	196
ДОДАТКИ	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВІМ –	Всеукраїнський історичний музей
ВМГ –	Всеукраїнський музейний городок
ВУАН –	Всеукраїнська академія наук
ВУАК –	Всеукраїнський археологічний комітет
ДАКО –	Державний архів Київської області
КМДРІ –	Київський Музей до- і ранньої історії
КПЛ –	Києво-Печерська лавра
КТОПСІМ –	Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва
МАПД –	Музей-архів переходової доби
НА ІА НАНУ –	Науковий архів Інституту археології НАН України
НА НМ ІУ –	Науковий архів Національного музею історії України
НДІУМ –	Науково-дослідний Інститут Української Мартирології
НТШ –	Наукове товариство імені Тараса Шевченка
УВАН –	Українська вільна академія наук
УВУ –	Український вільний університет
УКМ –	Уманський краєзнавчий музей
УТГІ –	Український техніко-господарський інститут
ЦДАВО України –	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України –	Центральний державний архів громадських об'єднань України України
ЦДАЗУ –	Центральний державний архів зарубіжної україніки
ЦПУЕН –	Центральне представництво української еміграції в Німеччині

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Процес національного відродження, який переживає Україна після відновлення незалежності, поглиблення інтеграційних зв'язків зі світовою наукою розширили можливості історичного пошуку, збагатили його інструментарій.

Одним із пріоритетних науково-дослідних напрямів сучасної української історіографії є історико-біографічний, який набув розвитку в межах «школи Анналів» і структурної антропології. Сімейна історія має міждисциплінарний характер і продуктивність дослідження в цій галузі залежить від успішного синхронного дослідження інших сфер історичного знання, тобто вона займає нішу на перетині історії, структурної та культурної антропології і є новим ракурсом сучасної історичної науки.

Завдячуючи дослідникам, громадськість України в основному поінформована про внесок найвидатніших вітчизняних діячів та інституцій у громадсько-політичне та національно-культурне життя України. Однак залишається актуальним звернення дослідницької уваги до сімейно-історичних студій, досліджень на зламі публічного і приватного життя. У цьому аспекті дедалі більшої популярності набуває вивчення історії видатних українських родин, вихідці з яких уможливили культурно-політичний та інтелектуальний поступ України. В українській історіографії вже постали сімейні портрети Дурдуківських, Білозерських-Кулішів, Драгоманових-Косачів, Марковичів-Маркевичів, Скаржинських, Терещенків, Туманських, Грушевських, української гілки роду Штейнгелів та ін.

Вивчення конкретної родини, з усіма її неповторними біографічними особливостями, зі специфікою її соціальних контактів та міжособистісних зв'язків дозволяє простежити і зміни індивіда в конкретно-історичному часі та просторі. Значний науковий інтерес становить життя і діяльність родини Курінних, а передусім історика, археолога, етнографа, організатора музейної

та пам'яткоохоронної справи Петра Петровича Курінного та його батька – відомого в м. Умань адвоката, громадського та кооперативного діяча Петра Федоровича Курінного.

У радянські часи П. П. Курінний був занесений до «списків ворогів народу», які співпрацювали з окупантами в роки Другої світової війни. Його інтелектуальна спадщина була табуована в інтелектуальному дискурсі радянської України або ж її використовували без згадки про автора. Культурна громадськість рідного міста Умані теж не сприймала його, звинувачуючи в сприянні вивезенню культурних цінностей з Уманського краєзнавчого музею до Німеччини. І лише в останні десятиліття прізвище П. Курінного почало повертатися із забуття. Важливим етапом на цьому шляху стала публікація щоденників його батька – П. Ф. Курінного. Збережені щоденникові записи в поєднанні з іншими его-документами з сімейного архіву Курінних значно стимулювали інтерес до вивчення життя і діяльності родини та уможливили проведення дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою науково-дослідної теми кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Історико-регіональні аспекти історії України» (Державний реєстраційний номер 0116U004805).

Об'єктом дослідження є процес взаємодії сім'ї і культурно-історичного середовища.

Предмет дослідження – родина Курінних у контексті громадсько-політичного та національно-культурного життя України кінця XIX – першої половини XX ст.

Хронологічні межі дослідження – це роки активного громадського життя та діяльності двох представників родини Курінних: Петра Федоровича та Петра Петровича – кінець XIX – XX ст. *Нижня* хронологічна межа конкретизована 1888 роком – часом початку професійної та громадської діяльності Петра Федоровича Курінного в Умані. *Верхньою* хронологічною

межею є 1943 р. – рік еміграції П. П. Курінного до Німеччини. Однак у деяких випадках доцільним був відхід від зазначених хронологічних меж для більш об'єктивної оцінки визначених подій.

Географічні межі дослідження охоплюють територію українських земель у зазначених хронологічних межах та частково Німеччини, де пройшов еміграційний період життя П. П. Курінного.

Мета дослідження полягає у виявленні і систематизації відомостей про родину Курінних та створенні соціально-політичного портрета її непересічних представників у контексті громадсько-політичного та національно-культурного життя України кінця XIX – XX століття.

Відповідно до теми та мети визначено такі **завдання** дослідження:

- проаналізувати ступінь опрацювання теми в історіографії та виявити перспективи подальшого дослідження;
- охарактеризувати джерельну базу історії родини Курінних;
- дослідити походження та становлення родини Курінних;
- показати культурно-громадську активність Петра Федоровича Курінного в житті Уманщини початку XX ст.;
- за его-документами П. Ф. Курінного з'ясувати сприйняття ним основних подій історії України перших десятиліть XX ст.;
- простежити формування світогляду Петра Петровича Курінного та його перші кроки в професійній сфері;
- показати внесок П. П. Курінного в становлення вітчизняної археології та музейної справи;
- охарактеризувати особливості повсякденного життя та професійної діяльності української інтелігенції на еміграції.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в застосуванні принципів та методів «нової сімейної історії» для висвітлення історії однієї родини, яка залишила помітний слід у культурному та науковому житті України кінця XIX – XX століття. Уперше родина Курінних, громадська

діяльність Петра Федоровича, науково-організаційна діяльність та інтелектуальна спадщина Петра Петровича Курінного стали предметом комплексного дослідження. Життя та діяльність Курінних висвітлено на тлі суспільно-політичних подій загальнодержавного та регіонального значення.

Зокрема, вперше:

- досліджено «Щоденник» Петра Федоровича Курінного як історичне джерело вивчення української історії кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.;
- систематизовано відомості про родину Курінних, з'ясовано хронологію найважливіших подій її історії;
- здійснено комплексний аналіз інтелектуальної спадщини Петра Петровича Курінного;
- з'ясовано обставини еміграції Петра Петровича Курінного та показано його роль у переміщенні культурно-історичних цінностей України.

Удосконалено та поглиблено:

- відомості про археологічні дослідження П. П. Курінного;
- вивчення процесу становлення музейництва та пам'яткоохоронної роботи в Україні;
- знання про життя та діяльність української наукової інтелігенції в еміграції;
- відомості про регіональні особливості суспільно-політичних трансформацій перших десятиліть ХХ ст.

Набули подальшого розвитку:

- систематизація джерельної бази, зокрема ego-документів родинного архіву Курінних, що дало змогу здійснити комплексний аналіз місця і ролі цієї родини в громадсько-політичному та національно-культурному житті України;
- вивчення історії Уманщини, української історичної біографістики, історії української культури першої половини ХХ ст.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає в тому, що зібраний та систематизований фактичний матеріал доповнюватиме джерельну базу української історії, результати дослідження, узагальнення і висновки проведеного аналізу розширять рамки вивчення ролі інтелігенції в культурному поступі суспільства. Їх можна використати для доповнення курсу з історії України, української біографістики, історичного краєзнавства та історії рідного краю. Матеріали дослідження можна використовувати для укладання навчально-методичної літератури, лекційних курсів тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертації обговорено на розширених засіданнях кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Загальну концепцію дослідження відображено в доповідях і повідомленнях на конференціях: науковій конференції «Восьмі Уманські краєзнавчі читання (присвячені 400-річчю найдавнішої писемної згадки про Умань)» (Умань, 2015), III Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, політика» (Київ, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні, політико-правові та соціокультурні процеси в Україні та світі» (Київ, 2016), Міжнародній інтердисциплінарній науковій конференції «Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи» (Умань, 2016), Всеукраїнській науковій конференції «Історичні та історіографічні джерела Уманщини (до 400-річчя найдавнішої писемної згадки про Умань)» (Умань, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених «Сучасні тенденції в розвитку науки та освіти» (Кам'янець-Подільський, 2016), Міжнародній науковій конференції «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Херсон, 2016), XXVI Міжнародній конференції «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (Київ, 2017), Міжнародній науковій конференції «Євреї України: революція й післяреволюційна модернізація. Політика, культура, суспільство» (Київ, 2017), Міжнародній науковій конференції «Микроистория и история повседневности: новый

взгляд на историческое и культурное наследие» (Республіка Білорусь, м. Браслав, 2017), XV Міжнародній науковій конференції «Археологія Заходу України» (до 100-річчя від дня народження Олександра Черниша) (Львів, 2018), II Всеукраїнській науковій конференції «Історія музейництва України першої половини ХХ ст.: втрати та здобутки» (до 100-річчя заснування Української академії наук) (Київ, 2018), Уманській історико-біографічній конференції «Історія Уманщини в іменах» (Умань, 2018), Міжнародній науковій конференції «Україна і Польща: минуле, сучасне, майбутнє» (Умань, 2018).

Участь у грантах та міжнародних програмах. Автор здобув грант від НТШ-А в 2017 році для проведення наукових досліджень за темою кандидатської дисертації: науковий проект «Інтелектуальна спадщина родини Курінних у архівах США» (*Стипендіанти НТШ-А 2017 року: гранти на наукові проекти // Бюлетень НТШ-А. 2017. № 43 (59). С. 35*).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 12 наукових працях автора, 6 із яких – у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному науковому фаховому виданні, 5 – матеріали конференцій та публікації, які додатково розкривають зміст дослідження.

Обсяг і структура роботи відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури (417 позицій), додатків (28 сторінок). Загальний обсяг роботи становить 259 сторінок, з них основного тексту – 183 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Діяльність родини Курінних у громадсько-політичному та національно-культурному житті України кінця ХІХ – ХХ ст. до сьогодні не була об'єктом самостійної та всебічної наукової рефлексії. Разом із тим, постановці цієї проблеми передував період попереднього накопичення відповідної інформації. Опрацювання сукупності різнопланових джерел, узагальнення здобутків історіографії стало першим кроком до реалізації поставлених завдань.

1.1. Стан дослідження проблеми

Незважаючи на вагомий унесок П. Ф. Курінного в розвиток громадського життя на Уманщині та досягнення П. П. Курінного в археології і музейній справі, тривалий час через політичні обставини прізвище Курінних залишалося поза інтелектуальним дискурсом України. Причиною цього стала еміграція до Німеччини в 1943 р. П. П. Курінного та групи українських науковців. Його ім'я було занесено до списку ворогів народу, а його наукові досягнення замовчувалися. П. Курінного добре знала українська наукова діаспора, але майже не знали в Україні. Ознайомлення з інтелектуальною спадщиною П. Курінного та введення її до наукового обігу для більшості дослідників стали можливим лише з відновленням Україною незалежності. Однак перешкодою для всебічного вивчення родини Курінних залишається розпорошеність документальної та інтелектуальної спадщини родини по архівосховищах різних країн (Україна, Німеччина, США).

Основні біографічні віхи, громадська та організаційна діяльність, інтелектуальна спадщина родини Курінних уже привертала увагу як їхніх сучасників, так і дослідників у наступні історичні періоди. За проблемним

спрямуванням виявлений історіографічний доробок з теми дослідження умовно систематизуємо за такими групами: 1) спеціальні наукові розвідки, присвячені окремим аспектам біографії та інтелектуальної спадщини родини Курінних; 2) праці з історії музейництва, археологічної науки та пам'яткоохоронної справи в Україні, репресивної політики стосовно представників інтелігенції, діяльності українських наукових інституцій в еміграції, що містять згадки й оцінку діяльності П. П. Курінного; 3) біограми в енциклопедичних та довідкових виданнях.

Накопичення історіографічного матеріалу про представників родини Курінних відбувалось нерівномірно і залежало від політико-ідеологічної ситуації, світоглядних та методологічних орієнтирів дослідників. Застосування хронологічного принципу дозволило виокремити в цьому процесі такі умовні періоди: 1) 1920-ті – 1970-ті рр. – прижиттєві публікації переважно біографічного та мемуарного характеру про найяскравішого на інтелектуальній ниві представника родини Курінних – П. П. Курінного та його батька П. Ф. Курінного; 2) 1990-ті – до сьогодні – новітня діаспорна та українська історіографія родини Курінних.

Незважаючи на вимушене «забуття» прізвища Курінних у радянській Україні, в інтелектуальних колах української еміграції воно було добре знаним. Саме з-під пера діаспорних істориків з'являються перші біографічні розвідки про П. П. Курінного та його родину. Типовими рисами робіт, опублікованих українськими вченими в еміграції, були невеликий об'єм, лаконічність викладу, приуроченість до певного ювілею. Однією з перших заміток, яка проливає світло на біографію П. Курінного, стала стаття Н. Полонської-Василенко «Професор Петро Петрович Курінний», опублікована з нагоди 60-літнього ювілею вченого [266]. Наскільки це дозволяла зробити газетна стаття, автор подала основні віхи інтелектуальної біографії вченого, яка почалася з археологічних розкопок на Уманщині в гімназійні роки. У статті означено основні напрями інтелектуальних пошуків вченого: археологічні дослідження, вивчення пам'яток княжої доби, робота в

складі кафедри мистецтвознавства ВУАН та ВУАК, організація історико-археологічних музеїв. Заборону П. Курінному 5 років працювати за фахом Н. Полонська-Василенко назвала «моральною смертю для науковця», який у розквіті сил і таланту вимушений був працювати нормувальником праці в проектних організаціях будівельних трестів. Еміграційний період життя вченого представлений переліком наукових установ української діаспори в Європі, членом яких був П. Курінний.

Значно інформативнішою була стаття Н. Полонської-Василенко з нагоди 70-літнього ювілею та 50-ліття наукової і громадсько-педагогічної діяльності П. Курінного, опублікована в «Наукових записках УВУ» [369]. У ній автор уперше знайомить широкі кола громадськості з основними віхами біографії батька П. П. Курінного – П. Ф. Курінного та згадує про його щоденник, який синові вдалося частково вберегти і вивезти з собою до Німеччини. У статті зазначено, що щоденник доведено до 1920 р., однак передані нащадками П. П. Курінного зошити щоденника містять детальні записи до 1922 р., а також кілька записів за 1925, 1928 та 1929 роки.

Підсумовуючи 20-річну наукову діяльність П. Курінного в Україні, автор зазначала, що головною прикметою його, як археолога, була глибинна ерудиція й виключне вміння «читати мову» археологічних пам'яток. З-поміж наукових відкриттів вченого в Україні автор найбільшим досягненням вважає «спростування вікової аберації, що панувала і в науці, і в уявах народу» Михайлівського Золотоверхого монастиря. П. Курінний встановив, що цей храм побудував не князь Святополк в присвяту своєму патроніві Архистратигу Михаїлу, а 70-ма роками раніше (1060 р.) князь Ізяслав на присвяту своєму патроніві Дмитрові Солунському. Як зазначила Н. Полонська-Василенко, «за невеликими винятками в науці прийнята версія Петра Петровича... Але через небажання тепер [в СРСР] у пресі подавати ім'я емігранта це відкриття подається анонімно» [369, с. 10-11].

В останній замітці про П. П. Курінного Н. Полонська-Василенко вказувала на те, що родина Курінних (Петро Петрович та його дружина Раїса

Михайлівна) гаряче реагували на всі явища українського еміграційного життя, а їх помешкання в Мюнхені часто відвідували ті емігранти, які хотіли більше дізнатися про українське життя. Н. Полонська-Василенко справедливо зазначала, що «незалежно від того, де жив, що робив, які посади мав, він завжди був у центрі українського життя. Правдивий соборник, для якого не існував Збруч...» [370, с. 1390].

Відмітно, що Н. Полонська-Василенко тривалий час працювала пліч-о-пліч з П. Курінним та була в дружніх взаєминах з його родиною, що відобразилося і на опублікованих статтях та додало їм елею. Однак у листах до родини Синявських Н. Полонська-Василенко, повідомляючи про смерть П. Курінного, зазначала, що він накоїв і багато лиха, «він знищив УНАН [УВАН] в Європі», але разом з тим і зробив багато... З ним втратили ми значну постать, зокрема на еміграції», – резюмувала автор листа [303, с. 235].

Наступна значна розвідка про П. П. Курінного з'явилася також до його ювілею, щоправда вже після смерті. У 1974 р. опубліковано статтю Василя Плюща «Петро Петрович Курінний (до 80-ліття з дня народження)». Знайомлячи широке коло читачів з основними віхами біографії вченого, викладеними раніше в публікаціях Н. Полонської-Василенко, автор згадує бесіду з П. Курінним і вказує на характер та особисті якості вченого: «[П. Курінний мав] дуже погідний, добрий характер... одночасно був людиною високо принциповою, зі сталим світоглядом і цілком чіткими ідеологічними засадами». Завершуючи статтю, В. Плющ резюмував, що Петро Курінний «був дійсним лицарем української науки, представником старої української еліти» [264, с. 4].

Окрім публікацій, присвячених безпосередньо науковій та громадській діяльності П. Курінного, в діаспорній літературі роль П. Курінного в археології та музейництві радянської України, а також його науково-педагогічна праця в еміграції знайшли своє відображення в дослідженнях українських діаспорних істориків. Розміщені в праці Р. Голята списки

науково-педагогічних працівників УВУ стали в нагоді для вивчення науково-педагогічної діяльності П. Курінного в УВУ [415].

В когорті таких визначних вчених як М. Біляшівський, Д. Щербаківський, В. Козловська та І. Моргілевський згадує П. П. Курінного Б. Крупницький у дослідженні, присвяченому стану української історичної науки в радянських умовах (1920 – 1950 роки), яке вийшло в серії «Інституту для вивчення СРСР» 1957 р. у Мюнхені [344]. Значну дослідницьку роботу в структурі ВУАКу, зокрема дослідження Межигір'я, Спаса Чернігівського, Софійського собору та видавничу діяльність П. Курінного, його участь в структурах Української академії наук та роботу в передвоєнному Львові згадувала Н. Полонська-Василенко, аналізуючи діяльність інституції [368], [371].

Ім'я Петра Федоровича Курінного, батька Петра Петровича, довго було відоме хіба що кільком уманцям. Якщо про нього й згадували в академічному середовищі, то зазвичай як про батька Петра Петровича Курінного. Уперше науковий інтерес до біографії П. Ф. Курінного було виявлено на сесії Української Вільної Академії Наук (далі – УВАН) у Німеччині в 1954 р. Тоді з доповіддю «Петро Хведорович Курінний, літописець гуманський (з нагоди 100-річчя з дня народження)» виступив його син П. П. Курінний [232].

З відновленням незалежності України публікації біографічного характеру про П. П. Курінного почали з'являтися і в Україні. Їх відносимо до умовної другої групи публікацій про родину Курінних. У 1998 р. у дослідженні М. Варшавської охарактеризовано музейницьку діяльність П. Курінного [302].

Науковий інтерес до біографії та наративної спадщини П. Ф. Курінного в Україні посилюється у 2008 р., після публікації Т. Ралдугіною огляду щоденника П. Ф. Курінного за період з 4 серпня по 20 грудня 1919 р. Т. Ралдугіна здійснила спробу за коротким (у хронологічному відношенні) щоденником розширити відомості про родину Курінних, зокрема її

персональний склад станом на 1919 р. та охарактеризувати інформаційний потенціал джерела [374].

Однією з найдетальніших біографічних розвідок про П. П. Курінного стала опублікована у 2009 р. стаття Л. Пекарської «Петро Курінний: повернення із забуття» [366]. Окрім характеристики основних подій «радянського» періоду життя П. Курінного, у цій публікації найповніше представлені відомості про перебування вченого в еміграції в Баварії. Дослідниця констатує, що «це був учений широкого світогляду, що сформувався на українських традиціях з глибоким розумінням того, звідки пішла Україна, як її культура формувалася і що вона привнесла до світової скарбниці. Творчий доробок Петра Курінного в археології та історії нашої культури не втратив свого значення... До кінця життя він залишився самовідданим, безкорисливим ідеалістом, відданим Україні» [366, с. 104]. Особливої цінності опублікованій статті додає те, що її проілюстровано фотографіями з родинного архіву П. П. Курінного, котрі зберігаються в Музеї імені Тараса Шевченка в Лондоні, а також доповнено спогадами пасерба П. П. Курінного Юрія Денбського, з яким була особисто знайома авторка статті.

У 2010 р. матеріали слідчої справи на П. П. Курінного стали предметом дослідження О. Боня, який у спеціальній розвідці, присвяченій особливостям архівної джерельної бази біографічних досліджень діячів гуманітарної науки Радянської України в 1920-1930 рр., проаналізував її структуру, протоколи допитів тощо. Автор подає перелік знакових постатей української історичної науки, музейництва і мистецтвознавства, названих П. Курінним членами «найреакційнішого гуртка київської української громади», та висловлює міркування про можливу співпрацю вченого з ДПУ [300].

Науковці почали вводити до наукового обігу частини щоденників П. Ф. Курінного. Зокрема, опис П. Курінним повсякденного життя й побуту уманчан у першому десятилітті ХХ ст. став предметом дослідження І. Кривошеї та Л. Якименко [342]. Ці ж автори здійснили порівняльний аналіз

«Спогадів» Н. Суровцової та щоденників П. Курінного в хронологічному вимірі 1914 – 1917 рр. з точки зору гендерного підходу [343]. Віддаючи належне згаданим працям, все ж зазначимо, що ще багато аспектів з історії Уманщини перших десятиліть ХХ ст., відображених у щоденнику П. Курінного, чекають на дослідників. Публікації уривків зі щоденника П. Ф. Курінного, присвячені історії уманських будівель та організацій, ввійшли до краєзнавчого видання В. Давидюка [319].

У 2013 р. з нагоди 120-річного ювілею П. Курінного П. Горохівський підготував до друку перевидання «Історії археологічного знання про Україну», яке супроводжувалося біографічною розвідкою про П. Курінного. Використовуючи матеріали щоденника П. Ф. Курінного, П. Горохівський уперше знайомить читача з детальнішими відомостями про родину Курінних та позитивно характеризує діяльність П. П. Курінного як директора Всеукраїнського музейного городка [209].

Заглибленням до історії родини Курінних стала опублікована у 2014 р. розвідка Т. Константинова про вплив родинного виховання на формування громадянської позиції та вибір майбутньої професії П. П. Курінного [339]. Автор робить висновок, що родинне виховання (зокрема, батькове релігійне виховання) та українофільське оточення друзів родини, знайомство з Д. Щербаківським вплинули на вибір професії. Автор висловив думку, що «велика релігійність» та «батькове релігійне виховання» дали змогу П. П. Курінному «перетворити ВМГ на центр науково-дослідних установ...». Однак на сторінках щоденника П. Ф. Курінного відсутні сюжети про часте відвідування П. П. Курінним церкви чи його глибоку релігійність. Навпаки, зустрічаємо діалог з батьком, в якому син засуджує духовенство, котре перетворило релігію на засіб особистого матеріального збагачення [113, арк. 43].

Також Т. Константинов описав основні віхи життя та діяльності П. П. Курінного за радянських часів, виокремивши період перебування науковця на посаді директора Всеукраїнського музейного городка (далі –

ВМГ) (1924 - 1933 рр.). Дослідник зазначив, що П. Курінний сприяв перетворенню ВМГ на центр науково-дослідних установ з широкими повноваженнями ВУАК як пам'яткоохоронної організації республіканського значення та допомагав роботі Реставраційної майстерні, завдяки чому стало можливим становлення цієї установи як загальнодержавного центру реставрації пам'яток старовини [338].

Широко вводять до наукового обігу матеріали з фонду П. Курінного з архіву ІА НАНУ Г. Станіцина. Низка її публікацій присвячена особистому листуванню науковців 1920-х – 1930-х рр. як джерелу про становище населення України у 20-ті – на початку 30-х рр. ХХ ст. Зокрема, дослідниця аналізує листи П. П. Курінного до Д. Щербаківського, батька П. Ф. Курінного та особисті документи П. П. Курінного. Завдячуючи її публікаціям, вдалося розставити кілька змістовних акцентів про роботу П. Курінного на посаді директора ВМГ [385]-[389].

Науково-організаційна діяльність П. Курінного та його взаємовідносини із суспільними інституціями у 1920-х – на початку 1940-х роках стали предметом дослідження А. Зозулі. Вона відзначила вагомість внеску П. Курінного у створення та діяльність УКМ, ВМГ, високо оцінила участь ученого в роботі ВУАК та організаційно-видавничу і реставраційну складову його діяльності [328].

Іншу групу історіографічних досліджень складають публікації з історії археологічної науки в Україні, розвитку пам'яткоохоронних установ упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. та музейного будівництва в УРСР, у яких так чи інакше згадується і про участь П. Курінного в інтелектуальному житті України 1920–1930-х рр. Прізвище вченого згадується в дослідженнях, присвячених діячам науки і культури – Д. Щербаківському [299], [403], В. Щербаківському [367], Т. Мовчанівському [412] та ін. А. Франко та О. Франко особливу увагу звертають на знайомство Курінного з братами Щербаківськими та їхню підтримку вченого: Данилом – у Києві, Вадимом – у повоєнній Німеччині. Автори зазначають, що «деякий час П. Курінний

перебував у Львові, де, незважаючи на воєнний час, ще жевріла наука» [402, с. 83], та реанімують вперше надруковану у Великобританії його статтю до 700-річчя заснування м. Львова – «Археологічне минуле Княжого Львова».

У працях, присвячених інституціоналізації української науки, згадується про внесок П. Курінного у створення та діяльність Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, Всеукраїнського археологічного комітету, Української вільної академії наук, Українського історичного товариства.

Внесок П. Курінного у становлення музейництва теж привертав увагу дослідників. Так, у статті Л. Набок «Історія музейної справи Черкащини 1921 - 1931 рр.» проаналізовано звіт П. П. Курінного про тогочасний стан музею Уманщини [349]. Автор ставить у заслугу П. Курінного створення та налагодження діяльності Уманського краєзнавчого музею, створення археологічної мапи Уманщини та комплексне дослідження могил, яким загрожувала руйнація.

Роль П. Курінного в налагодженні роботи реставраційної майстерні київської школи реставрації охарактеризовано в дослідженні Т. Тимченко [393], у діяльності ВУАКу – у дослідженні С. Нестулі [352]. Про участь П. Курінного в заснуванні «Українського історичного товариства» неодноразово згадував Л. Винар на сторінках найреномованішого діаспорного історичного видання «Український історик» [304-306].

А. Яненко в численних публікаціях з історії археології та історії музейної справи в Україні так чи інакше торкалася ролі П. Курінного в їх розвитку. На основі архівних джерел, вона розглядала основні засади діяльності та персональний склад аспірантури Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка впродовж другої половини 1920 х – початку 1930-х рр. та роль П. Курінного в процесі підготовки кадрів [411]; запропонований П. Курінним на початку 1930-х років проект організації музею-потягу для здійснення культурного шефства над Донбасом [409], а також інформативний потенціал газетного дискурсу 1930-х рр. щодо вивчення історії ВМГ [408]. У

монографії, присвяченій історії музейної археології УРСР, А. Яненко звертає увагу на участь П. Курінного в музейних археологічних експедиціях та дослідження ним низки археологічних стоянок [407].

Продовження теми аналізу археологічних досліджень П. Курінного, зокрема дослідження ним території Уманщини, знаходимо на сторінках монографії З. Священко «Історія Уманщини з найдавніших часів до середини XVII ст.» [378]. Автор послуговується результатами досліджень П. Курінним Білогородівської культури та пам'яток Трипілля на території краю.

Одним з найменш досліджених періодів історії родини Курінних залишається хронологічний відтинок Другої світової війни та перебування Курінних в еміграції. Трагічний період Другої світової війни в історії Києво-Печерської лаври (далі – КПЛ) став предметом ґрунтового дослідження Т. Себти [379]. Завдячуючи копіткій роботі дослідниці, є можливість простежити участь П. Курінного в основних процесах, що відбувалися в лаврі напередодні та під час війни. У монографічному дослідженні Н. Кашеварової «Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940 - 1945)» також згадується участь П. Курінного в роботі музею до- і ранньої історії та еміграцію до Німеччини [331]. Ґрунтовно вивчають діяльність Крайового інституту до-і ранньої історії, в структурі якого працював П. П. Курінний, С. Сорокіна, Т. Радієвська, О. Завальна [381], [382], [383].

У дослідженні американської дослідниці П. Грімстед простежено долю українських культурних цінностей під час Другої світової війни [317]. Дослідження П. Грімстед вирізняються ґрунтовним аналізом обставин і методів евакуації радянською владою культурних цінностей до східних областей СРСР, розкриттям мети і суті нацистської політики стосовно захоплених культурних цінностей, реконструкцією шляхів переміщення культурних цінностей у роки війни та повоєнний період.

Загалом, зібраний матеріал про П. П. Курінного уможливив появу біограм у багатьох сучасних енциклопедичних та довідкових виданнях.

Серед найбільш реномованих є «Енциклопедія історії України», «Енциклопедія сучасної України», довідник «Вчені Інституту історії НАНУ» та ін. [297], [325], [341], [347], [395]. Однією із перших публікацій, присвячених безпосередньо П. Ф. Курінному, стала коротка стаття в Енциклопедії українознавства, яка повідомляє, що він був «адвокатом, громадським і кооперативним діячем, громадівцем, народником, організатором недільних шкіл. Писав нариси з народного життя під псевдонімом К. Український. Залишив цінні, досі не друковані спогади» [325, с. 1240].

Отже, дослідники виявляють значну зацікавленість науковою та епістолярною спадщиною родини Курінних, та все ж ще чимало її сторінок залишаються не прочитаними. Більш глибокого дослідження вимагає й інтелектуальна спадщина Курінних, зокрема, праці П. Курінного з історії української археологічної науки, створена ним біографічна галерея відомих представників української науки, а також його численні археологічні дослідження. Крім того, в українській історіографії відсутнє спеціальне комплексне дослідження громадсько-культурної діяльності та інтелектуальної спадщини родини, що й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

1.2 Джерельна база проблеми

Реалізація окреслених дослідницьких завдань вимагала активної пошукової роботи. Архівна евристика та публікаторська діяльність значно розширили джерельну базу, уможлививши більш широке та масштабне об'єктивне висвітлення ролі Курінних у громадсько-політичному та національно-культурному житті України.

Джерельна база роботи – це комплекс писемних джерел, до якого ввійшли документальні та наративні джерела, що включають як опубліковані, так і неопубліковані документи. У дисертації використано

матеріали фондів: Центрального державного історичного архіву України (ЦДАГО України), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Державного архіву Київської області (ДАКО), Наукового архіву Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ), Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, архівні фонди Уманського краєзнавчого музею (УКМ), наукового фонду Національного університету «Києво-Могилянська академія». Окрім цього, опрацьовано архівні матеріали Українського вільного університету (УВУ) (м. Мюнхен, Німеччина) та Української вільної академії наук (УВАН) в США.

У НА ІА НАНУ, в особовому фонді історика, археолога, організатора пам'яткоохоронної справи Петра Петровича Курінного зберігаються документи, аналіз яких дозволив розширити знання про наукову діяльність Петра Петровича та його родину. Фонд містить особисті та службові матеріали П. Курінного, серед яких особливо цінним є листування. Адресати – знані в українській науці постаті: Є. Спаська, П. Потоцький, Я. Пастернак, В. Козловська, Д. Яворницький та ін. Серед особистих документів П. Курінного значний масив становить листування з рідними, фотографії, чернетки записок. У фонді зберігаються: листування у справі організації Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток історії та культури і його подальшої роботи, газетні публікації, протоколи засідань, план праць стосовно проведення історичного та економічного опису Христинівського району Уманської округи тощо [5-100].

З фонду № 3676 «Штаб імперського керівника Розенберга для окупованих східних областей» ЦДАВО України використано матеріали про переміщення українських культурних цінностей, з фонду № 263 «Колекція позасудових справ реабілітованих (1918-1950)» ЦДАГО України використано кримінальну справу П. П. Курінного, фонд № Р-2412 «Музей-архів

перехідного періоду Київської міської управи» ДАКО містить інформацію про участь П. П. Курінного в діяльності Музею-архіву переходової доби.

Місцем зберігання інтелектуальної спадщини Петра Курінного в Німеччині є архів УВУ в Мюнхені. Опрацювавши наукові матеріали у фонді П. Курінного зазначимо, що вони представлені переважно машинописами та рукописами його наукових досліджень, фотоматеріалами, зібраними під час археологічних розкопок, відбитками та копіями статей автора з періодичних та серійних видань. Серед друкованих документів збереглися машинописний текст дослідження «Борисівський варіант Трипільської культури», датований 1.06.1940 р.; циклостил «Нариси історії української археології»; машинопис «Варіанти Трипільської культури в Україні», датований 1958 роком; машинопис «Селище Трипільської культури. Крутобородинці I»; дві наукові праці, надруковані німецькою мовою: «Der Rajky – Typus der Trypillja-Kultur» і переклад праці Реймське Євангеліє «Reimster evangeliar – das alteste Schriftdenkmal der Kyi'ver Rus'» [134-138].

Серед масиву наукових матеріалів П. Курінного зберігаються в архіві УВУ і рукописні матеріали: план праці «Археологічне минуле України» (рукопис з нотатками автора), 6 аркушів з нотатками про посуд та 6 аркушів з переліком таблиць; реєстр іконописних мотивів на підставі оригінальних пам'яток Києва (укладений до статті П. Курінного «Київська ікона X – XIII ст.» [141].

У фондах архіву відклалися і такі фотоматеріали:

1. Фотоматеріали, зібрані Петром Курінним для його роботи «Борисівський варіант Трипільської культури (Борисівське городище, вигляд Завалля, план Борисівського городища, загальний план розкопів, перекрій валу Борисівського городища, кресленики ям I, II, V, зразки кераміки та знаряддя праці з сіл Чернявки, Колодисте, Озаринці).

2. Світлини про розкопки П. П. Курінного. Неолітичне селище. Збірка музею в Запоріжжі (Запоріжжя, с. Волоське, урочище скеля).

3. Резервні примірники фото про розкопки П. П. Курінного в с. Волоське, урочище Скеля (Стрільча Скеля), 27 док. 8 арк.
4. Матеріали під назвою «Кимерійці». Розкопки П. Курінного в с. Волоське. Рукопис, малюнки, фото, без дати. 28 док. 19 арк.
5. Матеріали про урочище Скеля: рукопис, малюнки, фото, без дати. 15 док. 15 арк. [142-145].

Ще одна частина архівного фонду Петра Курінного складається з особистих біографічних документів і матеріалів службової та громадської діяльності. Значний масив документів пов'язаний зі вступом П. Курінного на роботу до УВУ та подальшою діяльністю в університеті, за якими можна прослідкувати основні віхи його викладацької та наукової діяльності [150].

Важливе значення для висвітлення історії родини Курінних мають документи до біографії П. П. Курінного та його дружини Курінної Раїси Михайлівни, що були надіслані до архіву УВУ Юрієм Денбським. Серед них – лист Ю. Денбського до В. Леника, коротка біографія Р. Курінної, написана її сином Ю. Денбським та 2 фото Петра Курінного: з дружиною (1955 - 1960 рр.) та з істориком Наталією Полонською-Василенко [152].

Особовий архівний фонд містить частину листування П. Курінного, зокрема листи до 7 адресатів: деканату філософічного факультету УВУ, голови Центрального представництва Української еміграції в Німеччині М. Дорожинського, керівника відділу культури й освіти ЦПУЕН, філософа та соціолога, професора, а у 1962-1963 рр. ректора УВУ О. Кульчицького, мовознавця В. Стецюка, В. Янева та 9 листів до організації з підтримки українських науковців Haus der Ukrainischen Wissenschaften. Серед кореспондентів П. Курінного були священник Ю. Гудзій, О. Кульчицький, історик П. Лютаревич, дослідник історичної граматики латинської мови В. Стецюк, громадсько-політичний діяч, науковець В. Янів. Провідною тематикою листування була підготовка до друку різноманітних наукових збірник, редагуванням яких займався П. Курінний, а згадані науковці подали до них матеріали. Однак, серед важливих робочих питань автори ділилися

своїми найближчими планами, станом здоров'я, реагували на найпомітніші явища в житті української наукової діаспори [163-175].

Окрім листування безпосередньо П. Курінного, в архіві УВУ зберігаються листи, що містять відомості про родину Курінних і відклалися в особових архівних фондах інших осіб, зокрема: Наталії Полонської-Василенко та Володимира Державіна. У фонді Н. Полонської-Василенко зберігається 5 листів від дружини П. Курінного Раїси Курінної до Н. Полонської-Василенко, написаних у 1972–1973 рр., 35 листів від Наталії Дмитрівни до Раїси Михайлівни, написаних в 1964–1970 рр., та лист від П. Курінного до В. Щербаківського від 8.06.1947. Фонд Володимира Державіна містить 1 лист від В. Державіна до П. Курінного (від 26.09.1951 р.) та 3 листи від П. Курінного до В. Державіна (31.08.1951, 6.09.1951 та 30.03.1953 рр.). Епістолярій Петра Курінного стосується, в основному, його службової діяльності як керівника відділення УВАН у Німеччині [131-133].

Частину архівних матеріалів, які, зі слів архіваріуса УВУ Володимира Леника, належали П. Курінному і були залишені ним в архіві УВУ в кінці 40-х на початку 50-х рр., у 2003 р. було передано на зберігання до Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Серед переданих матеріалів документів П. Курінного на паперовій основі не виявлено. Зараз у збірці зберігаються негативи (неатрибутовані зображення краєвидів різних місць, фольклорно-етнографічний матеріал, музейні експозиції, групові фото, персоналії, архітектура м. Києва, фото картин, гравюр тощо). Всього було передано 3 дерев'яні ящики з-під снарядів, у яких знаходилося 945 негативів на склі, 67 негативів на плівці, 3 металеві кліше та 12 фрагментів негативу плівки (у розсіпу, без текстового супроводу і опису). Передані матеріали все ще не описані та недоступні для дослідників. З опису вмісту дерев'яних ящиків зрозуміло, що там зберігаються зображення з архітектурою Києва ХІХ ст., різноманітні музейні експонати (картини, гравюри), карти, плани, ландшафти, групові та персональні фото, знімки килимів, інтер'єри виставкових залів тощо. Усі ці документи включено до ф.

№ 381 «Український вільний університет» За домовленістю з УВУ після проведеної роботи з ідентифікації, атрибуції та описування негативи будуть виокремлені в колекцію П. Курінного у складі фонду архіву УВУ [3].

На депозиті в музеї-архіві ім. Д. Антоновича УВАН у Нью-Йорку (США) зберігається значний масив родинного архіву Курінних. У ньому також зосереджені матеріали Музейного городка «Києво-Печерська Лавра», що існував до 1943 р., Інституту археології АН УРСР, Кабінету антропології ім. Ф. Вовка АНУ, Архіву Києво-Печерської Лаври та інших наукових інституцій.

Велика кількість архівного матеріалу стосується археологічних розкопок Десятинної церкви, Херсонесу та численних стоянок у різних населених пунктах (у Самбі, Китаєві, Телюці, Совках, Свинарці, Томашівці, Саратові, Володимирівці, Кукутені та ін.). Ще в архівному фонді зберігається зібраний П. Курінним значний масив матеріалу до історії Трипільської культури, готів в Україні, періоду Київської Русі, матеріали до історії українського золотарства, литовського періоду, геральдичні та нумізматичні замітки. Аналіз цих матеріалів уможлиблює характеристику наукової праці П. Курінного, масштабність його наукових зацікавлень і сприяє формуванню загальної оцінки особистості науковця.

На зберіганні в УВАН перебувають підготовлені та незавершені праці П. П. Курінного «Історія української археології», «Розкопки біля села Пилипів на Гуманщині», «Переліски» та ін., а також праці С. Магури, М. Міллера, Б. Безвенглінського, малюнки та машинопис праць на трипільську тематику Н. Кордиш.

Значна кількість матеріалів у фонді П. Курінного стосується історії Києво-Печерської Лаври (реєсторові книги церков КПЛ XVIII – XIX ст., реєстрові книги коштовностей XVIII ст., матеріали до історії Лаври, опис музейних експозицій, список осіб, похованих у церквах та на території КПЛ за 1610 - 1876 рр. та ін. матеріали).

Матеріали про Михайлівський зоолотоверхий монастир представлені чотирма групами: матеріали розкопів, описи та щоденник розкопів, матеріали київської експедиції про розкопки та матеріали про храм св. Дмитра в Михайлівському монастирі.

Окрім цього на депозиті в архіві УВАН у Нью-Йорку зберігаються книги з особистої бібліотеки П. Курінного (праці В. Петрова, В. Державина, Є. Пастернака, Є. Скоропадської, З. Семенкова, Д. Чижевського), жанрове та тематичне розмаїття яких доповнює характеристику П. Курінного – науковця і громадянина. У цьому ж архівосховищі зберігаються зібрані П. П. Курінним матеріали з археології (матеріали різноманітних розкопів та праці В. Козловської, М. Міллера і Є. Пастернака), етнографії (праця П. П. Курінного «Етнографічна основа української культури» та матеріали до історії українського житла й оселі, рисунки Ю. Павловича та матеріали В. Петрова «Український фольклор»), історичні праці, що стосуються, в основному, стародавньої доби або ж козацьких часів [194].

Окремий розділ у фонді П. Курінного – «Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН» (на всіх матеріалах печатка установи), що складається з матеріалів архіву В. Хвойки (листування, фотооригінали, альбоми з рисунками, щоденники розкопів), а також листів В. Антоновича, В. Хвойки, В. Ляскоронського, П. Александрова, І. Гревса, І. Шишманова до Ф. Вовка.

За формально-змістовим принципом комплекс джерел можна поділити на такі групи: актові та діловодні документи; джерела особового походження; наукові та публіцистичні твори П. П. Курінного; рецензії, ювілейні статті, некрологи.

У процесі формування джерельної бази даного дослідження виявлено значну кількість актових та діловодних документів, що поділяються на приватно-правові акти (заповіти, арендні договори і т.д.) та публічно-правові акти – офіційні звернення Курінних у різні установи, рапорти державних службовців та судово-слідчі документи. Значний інформаційний потенціал

має судово-слідча справа П. Курінного, яка містить інформацію про хід слідства за звинуваченням у причетності до контрреволюційної організації, а також докладні біографічні відомості.

До групи джерел особового походження (ego-документи) відносяться автобіографії, мемуари, щоденникові записи та епістолярій. Ці джерела містять значну кількість інформації для створення просопографічного портрету представників родини.

Найінформативнішим джерелом для висвітлення історії родини Курінних та увиразнення їх місця в суспільно-політичному та національно-культурному житті в означених хронологічних межах є щоденникові записи П. Ф. Курінного. Діарійні записи, хоча й виразно суб'єктивні, однак були й залишаються найінтимнішим способом спілкування автора із самим собою. У них автори досить часто діляться думками та переживаннями, які справили на них найбільше враження.

У 1900–1931 рр. П. Ф. Курінний вів особистий щоденник, у якому описував політичні події місцевого і загальноукраїнського життя, занотовував життєписи місцевих діячів, розмови з ними. Як приватний адвокат із селянських питань, він постійно спілкувався з селянами, знав їхні настрої та переживання. Досить часто зміст розмов з селянами автор залишав на сторінках свого щоденника. Незважаючи на те, що П. Курінний проживав у місті Умані, все ж досить часто в справах і з приватною метою відвідував інші населені пункти. Зміст розмов з подорожніми, їхні щоденні клопоти та турботи також знаходили своє відображення в записах автора. Загалом П. Ф. Курінний залишив 53 томи щоденників по 100 - 200 сторінок кожен. Особливість цих щоденників полягає в тому, що, окрім власних роздумів, автор записував думки та настрої різних верств тогочасного суспільства: селян, найнятих працівників, духовенства, місцевої інтелігенції. На сьогодні, на жаль, віднайдені не всі томи щоденника П. Ф. Курінного. Історія написання, збереження та публікації щоденника заслуговує окремого дослідження. Коротко тільки зазначимо, що щоденник разом з іншими

документами П. Ф. Курінного 1943 р. було вивезено до Німеччини, а звітти його передали до України частинами. Щоденник за 1919 р. було повернуто до України 1995 р. разом з іншими експонатами, що були виявлені на початку 1990-х рр. у Музеї будівель на палях (Пфальбауммузеум) містечка Унтерульдінген, розташованого за 70 км від Мюнхена [4]. Іншу частину щоденників правнучка П. Ф. Курінного Ірина Гранкіна передала УКМ, де вони зберігаються дотепер і поступово силами працівників музею публікуються. Однак у даний час доступні для опрацювання тільки 22 зошити записів за 1889 – 1891, 1900, 1913 – 1919, 1921, 1922, 1925, 1926, 1928-29 роки. Щоденники за інші роки поки що не віднайдені. Можливо, частина з них була втрачена під час Другої світової війни. Доступні ж для опрацювання записи є важливим джерелом з історії повсякдення України загалом та Уманщини зокрема, з початку ХХ ст. до 1928 р. [106-127].

Не вдаючись до деталей зовнішньої критики джерела, зазначимо, що П. Ф. Курінний описував події свого життя в зошитах, більшість з яких мали розмір 21.5 см. на 17.5 см. Кількість аркушів у зошитах від 25 до 227, хоча у більшості випадків це були зошити від 96 до 150 аркушів. Щоденник написано російською мовою, правопис до 1917 р., однак якщо співрозмовник П. Ф. Курінного розмовляв українською мовою, ключові його слова автор теж подавав українською. Папір пожовклий, у дрібних плямах, краї пом'яті і надірвані. Записи велися чорною тушшю. Значної цінності щоденниковим записам додає те, що П. Ф. Курінний уклеював до них документи доби в оригіналах – запрошення до участі в засіданнях різноманітних товариств, листи від рідних, фотографії, вирізки з газет, розпорядження органів місцевої влади.

Зазначимо, що частину щоденникових записів було опубліковано в літературно-художньому виданні колективу УКМ під керівництвом Ю. Торгала у 2013 - 2014 рр. у двох книгах. Перша книга розпочинається з публікації не закінченого Раїсою Курінною перекладу спогадів П. Ф. Курінного про дитинство, а завершується щоденниковими записами

революційних подій 1917 р. У другій книзі подано частини щоденникових записів з 1918 по 1928 р. Третя книга містить записи за 1919 р. Ці книги опубліковано зі скороченнями та пропусками матеріалу [398],[399], [400].

Епістолярій Курінних представлено потужним комплексом листів, адресатами яких були як члени родини, так і їх найближче коло спілкування. Невід'ємним складником джерельної бази стали опубліковані мемуари та листи наукових і мистецьких діячів, котрі були свідками діяльності представників родини Курінних. Коротка згадка про адвокатську практику П. Ф. Курінного та його значний авторитет серед селян Уманщини є у спогадах Н. Суровцової, родина якої також проживала в м. Умань, а її батько, як і П. Ф. Курінний, працював адвокатом [284]. Один із перших співробітників УКМ М. Бажан хоча в спогадах не характеризував П. П. Курінного, якого він добре знав як вчителя історії та директора УКМ, однак у розмовах з близькими людьми позитивно про нього відгукувався [192, 193]. Дані про П. П. Курінного, зокрема про його участь у похоронах Д. Щербаківського, знаходимо в опублікованому щоденнику С. Єфремова [282]. Д. Гуменна згадувала про особливість співпраці з П. П. Курінним як археологом та його «проукраїнську» життєву позицію [318]. Діяльність П. Курінного в окупованому Києві знайшла відображення в спогадах Н. Лінки-Геппенер [281]. Цінними для з'ясування ролі П. П. Курінного у створенні та діяльності УВАН є спогади М. Антоновича про заснування УВАН [288].

П. П. Курінний не залишив спогадів про своє життя та діяльність, але підготував низку праць біографічного характеру про українських істориків, археологів та митців, що ґрунтувалися на його спогадах [196], [197], [205], [207], [208], [214], [218], [225]. У цих розвідках можна знайти й інформацію про окремі факти біографії та професійної діяльності самого П. П. Курінного.

Аналізуючи епістолярну спадщину вітчизняної інтелігенції, дослідники розкривають певні аспекти багатогранної діяльності П. Курінного, що також дає змогу з'ясувати інтелектуальні й товариські зв'язки в українському

науковому середовищі. У праці С. Білоконя «Нові матеріали до біографії Данила Щербаківського» наведено два листи до П. П. Курінного від сестри Д Щербаківського Євгенії Кричевської, яка з глибокою вдячністю і повагою звертається до вченого не лише як до учня Данила Михайловича, а як до друга сім'ї [299].

Праця О. Коваленко містить лист Петра Івановича Смолічева – очільника історико-археологічного відділу Чернігівського державного музею – до П. П. Курінного з проханням надати роботу в музеї Головинській Таїсії Миколаївні. Опублікований лист та коментарі до нього є важливими для розуміння комунікації українських музейників початку ХХ ст. [335].

І. Верба, аналізуючи особисті й творчі зв'язки Н. Полонської-Василенко та родини Синявських, згадує про лист Наталії Дмитрівни до Ніни Синявської, де йдеться про останню зустріч з П. Курінним [303]. Листування Н. Полонської-Василенко з митрополитом Іваном Огієнком також містить кілька згадок про П. Курінного та його дружину – Р. Курінну [348].

Діяльність П. Курінного відображено в численних наукових, науково-популярних і публіцистичних працях ученого, його рецензіях та творах, що вийшли за його редагування. З-поміж великого масиву наукових праць значна частина творів П. Курінного так і не була опублікована ні в Україні, ні за кордоном і зберігається в архіві УВУ у Мюнхені. У 1994 р. у Полтаві О. Супруненко перевидав дослідження П. Курінного «Історія археологічного знання про Україну», у передмові до якого подано біографічні відомості про автора дослідження, що дало поштовх до вивчення інтелектуальної спадщини вченого [392].

Важливі дані про культурно-громадську та наукову діяльність родини Курінних подано на шпальтах періодики. Особливо цінними для даного дослідження є публікації на сторінках газет «Свобода», «Визвольний Шлях», «Шлях Перемоги», журналів «Фенікс», «Авангард» про діяльність УВАН, УВУ, НТШ і наукове та культурне життя української діаспори, у яких можна знайти інформацію про вченого та окремі його публікації [244]-[280].

Важливою групою джерел, які подають інформацію про оточення та умови життя родини Курінних, є фотоджерела. Послугуючись просопографічним методом, за допомогою фотографій, ми відтворили зовнішній вигляд основних представників родини, їх родинне та приятельське оточення. Індивідуальна фотографія створила наочний образ діячів, дала матеріал для складання їх зовнішньої характеристики, колективна – відобразила дружнє оточення, а родинна – членів родини [98].

Отже, виявлена джерельна база характеризується видовою різноманітністю матеріалів та всебічністю охоплення ними предмета дослідження. Вона достатньо репрезентативна. Комплекс опублікованих та архівних джерел є достатнім для реалізації поставлених у дисертаційному дослідженні завдань.

1.3 Методологія наукового пошуку

Специфіка досліджень у галузі сімейної історії визначає їх міждисциплінарний характер. У даній роботі це виражається у застосуванні теоретичних пропозицій і методологічного інструментарію «нової сімейної» та «нової інтелектуальної» історії, що були викладені та практично апробовані у працях вітчизняних науковців, Г. Голубчик, С. Журавльова, С. Даниленка [286], [287], [320].

Теоретичні настанови «нової сімейної історії» орієнтують дослідника на визначення впливу сім'ї на долю наступних поколінь шляхом передачі так званого соціального капіталу, який може мати як матеріальний, так і нематеріальний (наприклад, соціальний статус) еквівалент. Особливістю наслідування соціального капіталу є визначна роль впливу зовнішніх (позасімейних) та особистісних (у першу чергу, сімейні цінності) чинників, оскільки вони визначають ступінь ймовірності використання соціального капіталу нащадками роду. Родина розглядається як транслятор національних традицій та носій історичної пам'яті, який впроваджує конкретно-історичну систему соціальної спадковості, впливає на формування особистості. Для

прикладу, саме інструментарій «нової сімейної історії» дозволяє пояснити той факт, що представник роду Курінних (Петро Федорович), не пов'язуючи себе з тогочасним політичним українством і в душі будучи людиною малоросійської орієнтації, виховав дітей в українському дусі.

Придатною для даного дослідження є й модель «нової інтелектуальної історії», теоретично розроблена в працях російської дослідниці Л. Рєпіної та апробована вітчизняними істориками. Цей напрямок, як і «нова сімейна історія», тяжіє до методологічного плюралізму, міждисциплінарності, орієнтує дослідника передусім на вивчення інтелектуальної діяльності та процесів у сфері гуманітарного, соціального та природничонаукового знання в їх конкретно-історичному соціокультурному контексті. Це спонукає інтерпретатора інтелектуальної думки постійно враховувати широке історико-культурне тло становлення суспільно-політичних парадигм та історіографічних моделей. Обґрунтовуючи плідність цього напрямку для осмислення проблем з царини інтелектуальної історії, російська дослідниця Л. Рєпіна зазначає: «У наш час принциповим стає процес врахування взаємодії, яка існує між рухом ідей та їх зовсім не абстрактним історичним «середовищем існування», тими соціальними, політичними, релігійними, культурними контекстами, де ідеї народжуються, поширюються, спотворюються, модифікуються, розвиваються» [287, с. 38-39].

Останнім часом в українській історіографії все більший дослідницький інтерес привертає історія повсякдення. З'являються нові праці істориків та розробляються методологічні питання дослідження повсякденної історії. Українська дослідниця О. Коляструк вважає, що «історика повсякденності – на відміну від істориків у чистому вигляді – цікавить все: і історія побуту, і подієва історія (вплив тих чи інших подій на повсякденний побут людей), і історія казусів, і історія ментальностей і ментальних стереотипів, історична психологія, а разом з нею – історія особистих переживань людини» [336, с. 15]. З метою всебічного вивчення людського життя у всій його складності та суперечливості, простеження впливу макроісторії на конкретну людську

долю, впливу численних подій на зміни в побутовому житті дослідники залучають все більше коло джерел. Особливу роль в дослідженнях історії повсякдення займають документи особового походження: щоденники, спогади, листи тощо.

Важливе місце в сучасній інтелектуальній історії посідає інтенсивний мікроаналіз – чи то аналіз конкретного тексту, чи ситуації, окремої творчої особистості або міжособистісних взаємин в інтелектуальному середовищі. Персоналізований підхід є традиційно пріоритетним в історії думки та науки, а персональні аспекти інтелектуальної історії знаходять продовження в жанрі інтелектуальної біографії [287]. Зрозуміти історичне значення видатних істориків неможливо без знайомства з їхнім інтелектуальним оточенням і загальними моральними та естетичними цінностями епохи, а сам характер цього оточення повинен бути встановлений у результаті історичного дослідження природи та взаємозв'язків тих ідей, які в ті часи переважали в суспільстві. Тому в поле нашої уваги потрапила не лише різнопланова діяльність самих Курінних, але й членів їхніх сімей (дружин і дітей), і родини загалом, а також приятелів і співробітників, котрі так чи інакше впливали на хід та інтенсивність їхнього творчого життя.

На етапі фактологічної реконструкції життя та діяльності родини Курінних важливу роль відіграли історико-хронологічний, історико-генетичний, системно-структурний і порівняльний методи дослідження. Історико-хронологічний метод застосовувався при визначенні періодизації життєвого і творчого шляху представників родини, відтворенні еволюції їх поглядів та інтересів. Історико-генетичний метод дозволив з'ясувати витoki формування світогляду Петра Федоровича та Петра Петровича Курінних, розглянути перебіг їх діяльності у контексті причинно-наслідкових зв'язків. Дослідити конкретно-історичну ситуацію (суспільно-політичну, соціокультурну, наукову), на фоні якої розгорталися життя і наукова творчість представників родини, з одного боку, та вплив їх життєдіяльності на розвиток цієї ситуації, з іншого, допоміг системно-структурний метод.

Порівняльний метод сприяв окресленню індивідуальних особливостей наукових студій П. П. Курінного, співвідношенню тогочасних наукових розробок з результатами його досліджень, встановленню місця П. П. Курінного у науковому просторі.

Певне методологічне навантаження в роботі має термінологічний апарат, що дозволяє організувати емпіричний історіографічний матеріал. У дослідженні використані гносеологічні можливості ряду генеалогічних і наукознавчих термінів – «родина», «традиція», «творча спадщина», «історіографія», «історична думка», «історіографічний процес» тощо. Ключовим поняттям для дослідження є «родина», під яким ми розуміємо сукупність людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. На даний час існує велика кількість дефініцій сім'ї. Під термінами «родина» та «сім'я» ми розуміємо, в першу чергу, соціокультурну систему, малу соціальну групу, засновану на шлюбі або кровній спорідненості, яка концентрує у собі всю сукупність відносин суспільства, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою, мають подібні ментальні установки [301].

Також вважаємо за потрібне зазначити, що сім'ю можна сприймати як «одиницю», яка ділиться та відновлюється в кожному поколінні, не порушуючи спадкоємності, надаючи їй більш складний та цікавий характер.

Під терміном «традиція» у «новій сімейній історії» розуміється специфічний вид соціального наслідування, такий спосіб фіксації інформації, який орієнтований на точне відтворення попередніх зразків соціальності. Традиційний спосіб наслідування матеріальної та духовної культури передбачає копіювання цієї діяльності, засвоєння накопиченого попередніми поколіннями досвіду у всій його повноті та конкретності. В нашому дослідженні спільнотами, які формують соціалізаційні механізми, розглядаються такі соціальні інститути, як сім'я, рід, соціально значимі та референтні групи.

Методологічну основу дослідження склали базові принципи історичного пізнання: історизму, науковості, об'єктивності, системності. Принципи історизму та науковості створили передумови для відтворення повсякденного життя Курінних. Принцип системності на прикладі родини Курінних дав можливість сформувати цілісну панораму наукового та повсякденного життя української наукової інтелігенції в повоєнній Німеччині. Ці принципи було зrealізовано за допомогою загальнонаукових (статистичний, аналіз, синтез, індукція та дедукція, а також історичний та логічний) та спеціально-історичних (проблемно-хронологічний, історико-системний, історико-порівняльний, історико-генетичний, ретроспективний) методів. Джерелознавча критика проведена за допомогою методів джерелознавчого аналізу та синтезу.

Таким чином, обґрунтована концептуальна модель дослідження й обраний методологічний інструментарій, а також вивчена історіографія і залучений джерельний матеріал уможливають вирішення сформульованої у роботі мети та поставлених завдань.

* * *

Аналіз історіографії показав, що місце і участь родини Курінних у громадсько-політичному та національно-культурному житті України не була предметом окремого наукового дослідження як вітчизняних, так і еміграційних вчених. Поява в новітній українській історіографії окремих наукових розвідок, присвячених родині Курінних, стимулює інтерес громадськості та наукової спільноти до комплексного вивчення та висвітлення теми.

Аналіз виявленої джерельної бази засвідчив, що вона є репрезентативною та дозволяє зrealізувати поставлені дослідницькі завдання. Значна кількість архівних матеріалів, у тому числі особового походження, з фондів архівних та музейних установ міст Умані – Києва – Мюнхена – Нью-Йорка дала можливість реконструювати біографію

найяскравіших представників родини Курінних, прослідкувати на тлі змін в країні зміну життєвих стратегій конкретно взятої родини.

Особливістю джерельної бази даного дисертаційного дослідження стало її значне розширення за рахунок введення до наукового обігу низки документів Курінних та про них із зарубіжних архівосховищ, які раніше майже не використовувалися українськими дослідниками. Вивчення матеріалів німецької військової окупаційної адміністрації в Україні та звітів дало можливість внести кілька нових акцентів у проблему переміщення українських культурних цінностей в роки Другої світової війни та післявоєнний час.

Дослідження родини Курінних спиралося на теоретико-методологічні засади персональної та інтелектуальної історії, проводилося з використанням загальнонаукових та спеціально-історичних методів «нової сімейної історії», історії повсякдення та з використанням методу просографічного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ПЕТРО ФЕДОРОВИЧ КУРІННИЙ У НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УМАНЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Громадське та культурне життя Уманщини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. пов'язане з іменами відомих в Україні особистостей: М. Біляшівського, П. Демуцького, В. Доманицького, Д. Щербаківського, родини Бажанів, Крамаренків, Суровцових. Органічно вписується до цього переліку ще одна уманська родина – родина Курінних. І якщо про відомого українського археолога Петра Петровича Курінного останнім часом з'являється все більше і більше наукових розвідок, то діяльність його батька, відомого в місті адвоката, громадського та кооперативного діяча Петра Федоровича Курінного, ще не стала об'єктом наукового висвітлення.

2.1. Життєвий шлях та громадська діяльність Петра Федоровича Курінного

Петро Федорович Курінний народився 23 листопада 1852 р. в с. Свинарка (Петропавлівське) Черкаського повіту Київської губернії у селянській родині, яка, зі слів самого П. Курінного, «займала видатне становище серед селянського населення, як чумаки, що посиляли десятки паровиць до Криму «по сіль і рибу». Вони мали служників і великі господарства» [398, с. 11].

По батьковій лінії рід П. Ф. Курінного відомий від прадіда Федора Курінного, котрий із Запоріжжя переселився в село Свинарку, яке тоді ще називалося Трисаги. У своїх спогадах П. Ф. Курінний зазначав, що його прадід «один із перших основників села», «першим оселився в урочищі Свинарка», тоді ще Трисаги (від трьох струмків, що перерізають місцевість). У діда П. Курінного, Семена Федоровича Курінного, були сини Юхим та

Федір (останнього прозивали в селі Дробот або Хукало за його заїкувату швидку мову), донька Домінікія та інші діти, про яких П. Ф. Курінний не пам'ятає.

Материнську лінію роду П. Курінний знав до прадіда Івана Артеменка (він же Колесник), який носив ім'я Гулак і отримав від княгині Любомирської хутір біля с. Валява Черкаського повіту. Як Курінні, так і Гулак-Артеменки були кріпаками князів Воронцових, але займали особливе становище серед селянського населення [184, арк 3].

Не зважаючи на те, що і батько, і мати П. Курінного походили із заможних селянських родин, їхнє сімейне життя не склалося і «вносило нестерпно тяжке враження в душу» П. Курінного. Причиною було те, що Федір Курінний (приблизно 1806 – 1883 рр.), завдячуючи наполегливій праці та підприємницьким якостям, був достатньо багатим і вважався одним з кращих женихів в околиці, а тому й одружитися хотів на дівчині подібного рівня. За матеріальними статками йому відповідала родина Івана Гулака-Артеменка – багатого і почесного селянина із сусіднього села, у якого було дві доньки – старша Маруся та молодша Зиновія. Як за хрестоматійним сюжетом, Федір Курінний покохав молодшу Зиновію і хотів з нею одружитися. Однак, згідно з селянськими звичаями, не можна було порушувати правила, за якими старша донька мусила вийти заміж першою. З міркування про родичання з «добрим господарським родом» й потребу мати робітницю в родині, Федір Курінний, усупереч власним бажанням та бажанням нареченої, взяв шлюб зі старшою донькою Івана Гулака-Артеменка – Марусею (приблизно 1806 – 7.05. 1879). Зрозуміло, що ці обставини вплинули на сімейне життя новоутвореного подружжя. П. Ф. Курінний зазначав, що його батько «не люблячи дружини, ставився до неї байдуже, часто сердився на неї й навіть бив її» [184, арк. 5].

Петро Курінний надзвичайно колоритно й детально описує домашнє господарство та спосіб життя українського селянства напередодні та після реформи 1861 року. У сім'ї Курінних було багато худоби та служників, була

й чумачка у дванадцять паровиць возів, що ходили до Криму по рибу й сіль. Батько продавав рибу і сіль та постійно їх кудись возив, а мати в «дореформений» час була змушена відбувати «барщину» на полі в поміщика: в жнива жала жито або пшеницю. Батько ж зі старшими синами восени орав волами поміщицьке поле. Діти Федора і Марії Курінних возили підводою буряки з власного та поміщицького господарства до Мліївської цукроварні відомого підприємця Кіндрата Яхненка. Відпрацювавши на користь поміщика під час жнив та та осінніх польових робіт, Курінні успішно займалися власним господарством.

Спогади П. Курінного додають колориту в розуміння того, як українське селянство сприйняло реформу 1861 р. В той час селом пронеслися чутки, що до селян їде «воля», але чи це тварина, чи людина – ніхто не міг уяснити. Селяни говорили, що «воля» приїде в кареті, а з нею багато урядових старшин. Тому селяни часто визирали на дорогу в напрямку Городища, чекаючи на приїзд «волі». Її «опоява» в селі відбувалася так: «приїхали головний керуючий та повітовий і, зібравши схід селян, прочитали якусь «бумагу» від царя, яка звільняла людей від панщини... Були без краю всі раді і батько записав царське ім'я в поминальну «грамотку», щоб поминали його з роду в рід». Однак селяни не довіряли чиновникам, які «привезли волю», бо вважали, що «цар дав золоту грамоту, а вони її не читають» [398, с. 15].

Восени 1861 р. розпочалося навчання П. Курінного в арсеніївській школі настоятеля Св. Петро-Павлівської церкви с. Свинарки Черкаського повіту о. Феодосія Стрижевського. Хоча батько П. Курінного вважав, що «без грамоти можна й обійтися», головне вміло вести домашнє господарство, однак його молодший син був фізично кволим і батько вирішив віддати його на навчання до священика. Спочатку учні займалися на кухні священика, а потім були переведені в невеличкий будинок у священицькому дворі. Отець Феодосій, окрім навчання учнів, створив із хлопчиків маленький хор,

учасником якого був і Петро Курінний. Час від часу хор запрошували співати до сусідніх сіл на храмові свята та на освячення церков.

У 1865 р. П. Курінний завершив навчання в школі та мріяв про продовження освіти. Ймовірно, що батько не розділяв синового прагнення «жити новим, культурним життям, бачити більше світу, людей і йти по шляху освіти, розуму й серця» і змушував сина допомагати батькам по господарству. Однак ця робота була не під силу кволому здоров'ям юнакові, що й змусило його шукати інші засоби до існування. Була навіть спроба втечі з дому, про яку знала тільки мати, з метою влаштуватися робітником на Орловецькій цукроварні та підзаробити грошей для здобуття середньої освіти, та 13-літнього юнака зі слабким здоров'ям на роботу не взяли. Однак, одразу після невдалої спроби самостійного життя, яка тривала два дні, П. Курінного запросили допомагати у канцелярії волосного писаря Свинарської волості, зокрема переписувати різноманітні списки.

З 10 вересня 1867 р. по протекції писаря Свинарської волості Петра Стриженка Петра Курінного запросили на посаду помічника волосного писаря в Орловецькій волості. В Орловці П. Курінний оселився в будинку свого керівника – Василя Ровинського. Дім та сім'я В. Ровинського стали новою родиною П. Курінного, а життєві погляди і характер самого писаря багато в чому вплинули на формування світоглядних переконань майбутнього адвоката. «Я почасти під враженням його доброго ставлення до людей, розвинув свою любов до народу, доброчесності та до громадської діяльності; під його добрим впливом я почав поважати людей за братів і переживати з ними, і ділити їх радощі й горе, вважаючи їх за свої... Ділився з людьми цими почуттями, служив їм всіма силами своєї душі... Я в основу мого життя поклав усе, що бачив доброго в ньому і в о. Феодосієві», – згадував Петро Курінний [184, арк. 11].

Спогади про дитинство П. Ф. Курінного уриваються на етапі його проживання в родині Василя Ровинського, однак відомо, що йому вдалося здобути юридичну освіту в Київському університеті св. Володимира, у 1872 –

1876 рр. він був секретарем Умансько-Звенигородського, а в 1877 – 1878 рр. Черкасько-Чигиринського з'їзду мирових посередників, з 1881 р. займався юридичною практикою в судах. У 1887 р. в газеті «Киевские ведомости» опубліковано оголошення про те, що селянин Петро Курінний зарахований до складу приватних повірених при Окружному суді, а 26 січня 1887 року йому було видано свідоцтво за № 33 про право клопотання в чужих справах [99, арк. 15].

Такий стрімкий злет кар'єри вихідця з селянської сім'ї багато в чому став можливим завдяки реформам Олександра II в Російській імперії. Селянська реформа 1861 р. уможливила зміну місця проживання та роду діяльності і хлопчик із родини колишніх кріпаків став помічником волосного писаря. Згідно з судовою реформою 1864 р. засновувався інститут присяжних повірених (адвокатура) і виконавши всі вимоги до присяжних повірених, П. Ф. Курінний розпочав юридичну практику, якою займався до 78 років.

У 1888 р. П. Курінний поселився в передмісті Умані та придбав будинок у Петра Никифоровича Петрова, а садибу – у Маланії Василівни Пленцковської. Станом на 30 грудня 1910 р. обійстя П. Курінного знаходилося в Івангородському передмісті, на вулиці Осташівській та займало площу 1600 сажнів квадратних. На цій площі знаходився будинок, в якому проживала родина Курінних, та будинок, пристосований під приміщення чайної. Окрім будинків, у садибі Курінних стояли ще три сараї (для худоби, палива та для кінного екіпажу, з відділенням для зберігання вівса), клуня для зберігання соломи та погріб. Будинок, в якому проживала сім'я, мав 26 вікон та 10 кімнат, інший будинок мав 12 вікон та 4 кімнати (у двох кімнатах розташовувалася чайна, в одній зберігався овес, а ще одна кімната пустувала) [111, арк. 25].

Не зважаючи на переїзд до Умані, П. Курінний продовжував спілкуватися з ріднею та знайомими зі свого села, про що свідчать листи. Припускаємо, що жителі с. Свинарка пишалися досягненнями свого односельця, адже в листі від 25 жовтня 1905 р. до П. Курінного сільський

священик писав: «У меня убеждение, что кроме Вас некому быть выборным из крестьян села Свинарки и всей волости, а то и уезда, для участия в Государственной Думе» [97, арк. 2]. Збереглися листи від односельців П. Ф. Курінного з проханням допомоги й вирішення майнових та сімейних питань, надання поради як діяти в тій чи іншій ситуації [97, арк. 4].

З'їздом мирових суддів Уманського повіту Київської губернії приватному повіреному Петру Федоровичу Курінному видано свідоцтво про те, що йому дозволялося клопотання з чужих справ в Уманському судово-мировому окрузі та про те, що він сплатив грошовий збір у розмірі 40 крб. Зі спогадів Н. Суровцової, свідоме дитинство та юність якої пройшли в м. Умань, відомо, що П. Курінний був найпопулярнішим і найбільш затребуваним серед селян Уманщини адвокатом: «Біля його садиби на майданчику стояли вози, розпряжені коні, а в спеціальній великій хаті сиділи, а як коли, то й ночували, численні клієнти... Але знала і шанувала його переважно периферія, бо для центру він був надто провінціальним» [284, с. 23-24].

Окрім професійної адвокатської діяльності, П. Курінний брав активну участь у громадських справах. Так, 1890 р. він був безоплатним уповноваженим від Уманської громади у справі про відчуження земель під будівництво лінії Уманської залізниці. Місцевою адміністрацією було оцінено частину приміських земель у 200 крб. за десятину, а інші – в 120 крб. Уповноважені заперечили проти такої низької ціни на відчужувані в селян землі, що викликало незадоволення місцевої влади, яка вважала, що саме особиста активна участь П. Курінного є причиною невдоволення селян та їхнього небажання продавати землю за низьку ціну [107, арк. 14] (Додаток В).

Особлива сторінка в біографії П. Курінного – боротьба за народну тверезість та моральні чесноти. Уманським повітовим комітетом Попечительства про народну тверезість йому було присвоєно звання члена Попечительства, про що видано диплом від 30 жовтня 1890 р. за № 24 [98,

арк. 1]. Про активну діяльність П. Курінного у складі Попечительства свідчать численні згадки про цю установу на сторінках щоденника. Зокрема, у 1900 р. установою було видано П. Курінному талон на 200 крб. для покриття видатків і висловлено подяку за організацію чайної в с. Подобна. У 1915 р. Попечительство передало 6 книг для народного читання в чайній, організованій П. Курінним [111, арк. 17].

Завдячуючи щоденнику П. Курінного, крізь призму його біографії вдається детальніше ознайомитися з діяльністю Попечительства (згодом Комітету) про народну тверезість на Уманщині, встановити персональний склад представників цього руху. У щоденниковому записі від 6 грудня 1915 р. зафіксовано інформацію про чергове засідання Комітету, де розглядалося питання будівництва в Умані Народного будинку. У ньому планувалося розташувати культурно-просвітницькі установи: вечірні класи для учнів і дорослих, бібліотеку, чайну, сцену та аудиторію для народних читань. Для зведення такої будівлі з казни було виділено 50 тис. руб. та надана у районі нового базару земельна ділянка площею 600 кв. саж. На цьому ж засіданні голова комітету Ераст Андрієвський порушив питання низької ефективності проведення членами Попечительства народних читань у селах. Ця теза викликала невдоволення П. Курінного, котрий вважав, що «ничего неделание ведет к ненужности всех этих реформ», натомість для справжнього морального відродження села необхідно не просто розмовляти, а бути «громадським діячем», знати життя народу та приділяти більше уваги його моральним потребам [398, с. 134-135].

Плануючи кошторис Попечительства на 1916–1917 рр., члени Комітету виокремлювали статті видатків на найбільш ефективні форми роботи в боротьбі з п'янством, зокрема:

- 1) заняття вечірніх класів (щорічно в них навчалися понад 200 осіб дорослих);
- 2) розвиток різноманітних закладів і розваг для народу (для прикладу, будівництво чайних);

- 3) проведення народних читань;
- 4) підтримка сільських хорів;
- 5) будівництво Народного дому.

Для здійснення заходів по боротьбі з пияцтвом члени Комітету просили в Губернського комітету в 1916 р. 5600 руб., однак отримали лише 100. А 15 грудня 1916 р. з участю П. Курінного відбулося чергове засідання, на якому, у зв'язку з відсутністю фінансування, члени товариства прийняли рішення про неможливість продовження діяльності, спрямованої на поширення народної тверезості. Кошти, що залишилися у віданні товариства (232 крб.) було передано на купівлю книг для дітей військових [398, с. 220].

Остання згадка про участь П. Курінного у боротьбі з пияцтвом на Уманщині датована 2 жовтня 1917 р., коли його було запрошено до міської думи, де обговорювалося це питання. Після цього згадок про діяльність Комітету тверезості на Уманщині у документах не виявлено. Переймався Петро Курінний і підвищенням освітнього та культурного рівня населення. Він щиро підтримував та щедро фінансував різноманітні освітні ініціативи, влаштовував при школі села Подобна ремісничі класи, а в Умані організував з'їзди п'яти хорів [112, арк. 32].

Ще одним напрямом діяльності П. Курінного було опікування сільською школою, а відтак, він мав громадську посаду – Попечитель церковнопарафіяльної школи в с. Подобна Уманського повіту (нині Маньківського району). У цьому селі за ініціативи і значної фінансової підтримки П. Курінного було відкрито чайну. Він постійно опікувався станом справ у ній, купував чай, цукор та інші продукти для неї, забезпечував книгами. Вагомою була і фінансова допомога Подобнянській школі, що сприяло морально-релігійному вихованню сільських дітей. Щорічно П. Курінний оплачував придбання книг і канцелярського приладдя для учнів на суму 25 руб., а то й більше, і стільки ж платив сільському вчителю. Регулярними в школі стали читання при «волшебном фанаре», який було також придбано за кошти П. Курінного. Маючи особливий пієтет

до церковного співу, він виписав для школи гармоніум, з допомогою якого вчитель легко і швидко розучував з учнями церковні піснеспіви [116, арк. 30].

П. Ф. Курінний не тільки матеріально підтримував школу, а й цікавився успіхами учнів, постійно був присутнім на перевідних екзаменах, заохочував дітей до кращого навчання різноманітними нагородами. Так, у 1903 році після завершення 21 березня екзаменів у школі П. Курінний роздав усім учням (а їх за журналом було 91) придбані за власні кошти книги та портрети царської сім'ї. Потім запросив усіх учнів до чайної та пригостив їх чаєм, а вчителю за створення хору дав 100 крб. Під час Різдвяних свят сприяв організації в школі святкових заходів із врученням учням подарунків – корисних речей. Щонеділі він приїздив з Умані до Подобної для того, щоб з відома парафіяльного священика провести в школі і в чайній читання для учнів і їхніх батьків [109, арк. 59-61].

Від грудня 1914 р. у щоденнику згадується про участь П. Курінного в роботі Уманського повітового відділення єпархіальної училищної ради, де він був скарбником. Щоденникові нотатки про цей вид його діяльності свідчать про небайдужість до справи освіти народу. Так, коли на засіданні Уманського повітового відділення 22 грудня 1914 р. обговорювалися питання стану церковнопарафіяльних шкіл та якості навчання дітей, то П. Ф. Курінний записав, що серед основних проблем у цій справі є: халатне ставлення священиків до шкіл, мобілізація багатьох учителів до війська, незадовільний матеріальний стан навчальних приміщень. Найбільш наболілим було те, що «в некоторых из них «дует» и мокро, и сыро... дети согревают школу собственным дыханием... занимаются в школах, не раздеваясь... некоторые школы имеют слишком печальный вид полуразвалившихся и как будто никому не нужных зданий» [398, с. 69-70].

Аналізуючи стан народної освіти, П. Курінний зауважував: «Интриги же и всякие подлости в духовном ведомстве – это обычное явление» [110, арк. 85]. Священики писали один на одного скарги, висловлювали своє

невдоволення зауваженнями до очолюваних ними шкіл. Ці доноси та скарги обговорювали на засіданнях повітового відділення. Спостерігаючи за всіма цими суперечками та наклепами, що зводили один на одного священики, які мали б опікуватися народною просвітою та бути взірцем високоморальних людей, П. Курінний робив невтішні висновки про те, що народна просвіта «утопає в дрязгах и доносах» [110, арк. 86].

У 1916 р. П. Курінний констатував значне погіршення стану шкіл, надто важкими були матеріальне становище та моральний клімат. Причинами проблем церковнопарафіяльних шкіл, на його думку, були індеферентне ставлення селян та відсутність підтримки владою. Загалом байдужість суспільства до початкової освіти була наслідком втрати авторитету і довіри організаторів шкільництва. «Народ надо любить и он тебя полюбит», – резюмував П. Курінний свої пошуки виходу з цієї ситуації [115, арк. 19].

Починаючи з 1900 р., щоденник містить записи про участь П. Курінного в Товаристві опіки над тваринами, яке очолював Дмитро Леванда. Мета діяльності цього товариства – допомога «бессловесным» тваринам і птахам. Записи в щоденнику від 8 лютого 1915 р. свідчать, що П. Курінний уже був очільником цього товариства, а функції скарбника виконував Ізраїль Абрамович Бернштейн. Під час одного з засідань П. Курінний запропонував членам товариства розглянути можливість реалізації проекту побудови в селах притулків, де подорожуючі могли б, у випадку поганої погоди або ж на нічліг, залишати своїх коней. Проект не вдалося реалізувати через брак коштів та активізацію воєнних дій на фронтах Першої світової війни [398, с. 134].

Ще один напрям громадської діяльності П. Курінного – членство в Благодійному товаристві допомоги бідному населенню. На засіданні товариства 12 березня 1900 р. з ініціативи П. Ф. Курінного створено комісію, яка мала розробити рішення про відкриття притулку для бідних дітей та клопотати перед місцевою владою про відведення земельної ділянки для

будівництва цього притулку. Однак уже 11 листопада 1900 р. у щоденнику зазначено, що члени товариства припинили сплачувати членські внески і не проявляють жодної активності, а очільник товариства пані Анна Вобла – «одна в полі не воїн». П. Курінний намагався активізувати діяльність членів товариства, навіть розглядав варіант організації благодійного вечора танців або ж спектаклю з метою збору коштів, однак, безуспішно. Одне із засідань П. Курінний охарактеризував як «добрыя пожелания спокойной ночи спящему обществу» [398, с. 37, 46-47, 51].

П. Курінний очолював Вільно-пожежну дружину, зініціювавши її заснування 6 липня 1902 року, і, як зазначали самі члени цього товариства, «приучил дружинников-охотников дружно являться на пожары и с опасностью для жизни спасать имущество и даже жизнь погорельцев» [99, арк. 15]. У 1915 році його вкотре обрано головою Пожежного товариства, загальна кількість членів якого доходила до 30. Незважаючи на відданість членів товариства справі протипожежної боротьби та підтримку цієї ідеї в суспільстві, під час Першої світової війни товариство переживало певні труднощі, пов'язані з недостатнім матеріальним забезпеченням. Це змушувало П. Курінного звертатися до селян та громадян міста з проханням підтримати діяльність товариства.

Незаперечною заслугою П. Курінного було поширення на Уманщині кооперативного руху. Він був організатором створення кооперації, в тому числі і першого в місті ощадно-позичкового товариства, метою якого було короткострокове кредитування селян, ремісників та дрібних торгівців. 9 березня 1915 р. П. Курінного було обрано головою правління терміном на три роки. Члени цього товариства вирішували питання про організацію сільських кооперативних комітетів, допомогу біженцям та армії, боротьби з дороговизною.

Окрім цього, П. Курінний активно підтримував церкву. 2 листопада 1905 р. його обрано в члени-співробітники Імператорського православного

палестинського товариства, про що 21 січня 1906 р. було підписано відповідний лист [99, арк. 17].

Багатогранна громадська діяльність П. Курінного, його любов до простого народу та зусилля для підвищення освітнього і культурного рівня населення, допомога селянам не залишалися непомітними. За активну громадську діяльність він був удостоєний численних нагород та відзнак. Так, Київською єпархіальною училищною радою П. Курінному, як попечителю Подобнянської церковнопарафіяльної школи Уманського повіту, 1 жовтня 1912 року видано свідоцтво на право носіння на грудях затвердженої імператором срібної медалі на подвійній Володимирській і Олександрівській стрічці. 31 грудня 1913 р. за сприяння в справах особливого комітету з посилення воєнного флоту за добровільні пожертвування П. Курінному надано право на носіння жетона «Орел з літаком і Андріївським прапором». Як почесному членові Уманського пожежного товариства, 20 червня 1914 р. йому видано свідоцтво на право носіння на грудях «Высочайше учрежденной» в пам'ять 300-ліття правління дому Романових світло-бронзової медалі; 1 липня 1914 року П. Курінному видано Похвальний лист Київської духовної консисторії за пожертвування на облаштування Уманського Св. Георгіївського скиту [99].

У жовтні 1917 р. Петро Курінний став членом споживчого товариства «Труженик», яке складалося із судових службовців, та учасником загальних зборів Окружної ради приватних повірених Уманського округу під головуванням Менсія Мойсейовича Цибулівського. Про високий авторитет Петра Федоровича серед приватних повірених Уманщини свідчить той факт, що учасники зібрання одноголосно пропонували кандидатуру П. Курінного на посаду голови правління Окружної ради, але П. Курінний відмовився у зв'язку із зайнятістю [117, арк. 89].

У 1917 р. П. Курінний очолював сільську раду уманського передмістя, засідання якої відбувалися в приміщенні школи. Однак досить часто ці засідання зривалися групою «хуліганів». Тоді П. Курінному доводилося

закривати засідання і запрошувати членів правління до себе додому для вирішення невідкладних справ, серед яких – забезпечення армії продовольством.

Яскравою ілюстрацією формування місцевих органів влади на Уманщині та особливостей їх діяльності в революційну добу є ситуація з виборами сільського голови Івангородського передмістя, описана в щоденнику Петра Федоровича. Засідання сільської ради зазвичай відбувалися ввечері, з восьмої-дев'ятої години до опівночі. На пропозицію членів засідання обрати головою Івангородської сільської ради Петра Курінного та членів правління Діденка, Зайчика і Заварного повітовими земськими гласними усі кандидати відповіли відмовою і небажанням бути учасниками виборчого процесу. Своє рішення вони пояснили тим, що не бажають служити «дикій ораві» селян, які під час попередніх виборів своїми криками вимагали припинити голосування за «недостойних» кандидатів. Протест був настільки емоційний і галасливий, що для відновлення спокою довелося викликати солдатів

А 14 листопада 1917 р. Петро Курінний дізнався від сусідів, що склад очолюваної ним сільської ради розігнано і обрано нових членів. Головою Івангородської сільської ради селяни обрали Омеляна Зрайченка, а членами правління – Дем'яна Гончаренка і ще п'ятьох осіб, серед яких були учасники єврейських погромів. Однак Петра Федоровича не стільки засмутила втрата посади, скільки ставлення селян. Очевидці повідомляли, що бунтівники вигукували фрази «вбити Курінного!», «Вбити Лобура!», «Вигнати з передмістя священика о. Якова!». Дізнавшись про це, Петро Курінний із сумом резюмував: «Вот это тот народ, для которого я так много делал добра... Для которого я служил всю мою жизнь... Народ неблагодарный» [117, арк. 125].

З утвердженням у місті більшовицької влади становище родини Курінних кардинально змінюється. Кожного разу установлюючи свою владу, більшовики здійснювали грабунки місцевого населення та накладали на нього реквізиції. Не оминули реквізиції і родину Курінних. З першим

установленням «червоної» влади в Умані на початку 1918 р. у Курінних було реквізовано друкарську машинку, білизну, книги та інші матеріальні цінності.

Цікавими є спостереження за політичними вподобаннями П. Ф. Курінного. Хоча себе він досить часто ідентифікував як «малороса», щоденник та листування вів російською мовою, однак завжди прихильно ставився до українського культурного руху. За часів Російської імперії, та й у перші революційні роки, він сповідував ідею єдності українського і російського народів під керівництвом монарха. У розмовах з уманськими чиновниками, які вважали, що українці, які відстоюють українську мову і літературу – «мазепинці», які хочуть відірвати Україну від Росії, П. Ф. Курінний стверджував, що розмовляти і писати «рідною українською мовою» – цілком законне бажання і право народу. «Євреї, поляки, латыши, татары, грузины и проч. имеют свою литературу и свой язык... Почему же малороссам в этом отказывать?» – запитував П. Курінний. Політизація цього питання адміністрацією, «великоросами» та «фальшивими патріотами-прислужниками влади» була, на його думку, несправедливою та необгрунтованою. Однак єдність України з більшовицькою Росією П. Ф. Курінним не сприймалась: «Присоединение к России немислимо, пока существует большевистская сумасшедшая власть» [399, с. 171].

У лютому 1918 р. Петра Федоровича Курінного, як і інших адвокатів та суддів, стривожила заява місцевої більшовицької влади про те, щоб усі судді і судові чиновники «шукали собі роботу». Пошуки нової роботи стали справжнім викликом для 65-річного адвоката. Певний час єдиним джерелом надходжень фінансів до родини Петра Федоровича був заснований ним кооперативний союз. Однак з утвердженням своєї влади в місті більшовики поступово обмежують діяльність кооперативних товариств.

У 1921 р. було закрито культурно-просвітницьке відділення кооперативного союзу, а представники влади все частіше робили натяки на «політичну неблагонадійність» організації. Справжнім випробуванням для

товариства стало голосування «комнезаму» про визнання діяльності союзу незадовільною та заміну його керівництва. Підставою для такого рішення була заява більшовиків про те, що попереднє керівництво на чолі з П. Ф. Курінним дискредитувало себе. Провина Петра Курінного та керівництва, на думку більшовиків, була в тому, що під час перебування в Умані українських військ кооперативний союз продовжував свою діяльність та продавав «ворожим» військовим продовольство.

Залишившись без джерел постійних прибутків, родина Курінних змушена змінити звичне повсякдення. Фінансові заощадження в умовах постійної інфляції та зміни грошей швидко закінчилися. І у січні 1922 р. сніданок Петра Федоровича Курінного складався з води без цукру. На сторінках щоденника він занотував таке: «Я вижу, что у меня дома настоящий голод... Вола съел бы – такой аппетит, есть хочется, а нечего... Безднадежность положения заставляет думать, что так жить трудно и невыносимо... Лучше умереть, но где же и как умирать, когда нет смерти? Страдать надо и жить надо, и тут старость ни при чем» [121, арк. 220].

Виходом з цього голодного і холодного (в родини не вистачало коштів для опалення будинку) становища стала важка фізична праця. 70-річний Петро Федорович влаштувався працювати мельником за 35 км. від м. Умань. Ця важка праця була необхідною для утримання сім'ї та забезпечення її якщо не фінансами, то хоча би борошном та зерном.

З вересня 1922 р. по квітень 1925 р. щоденникових записів не виявлено, не має і достатньої кількості офіційних документів, за якими можна було б реконструювати біограму П. Ф. Курінного означеного часу. Однак архівні матеріали частково відображають справи П.Ф. Курінного та його сім'ї в цей час та пізніше. У НА ІА НАНУ зберігається низка документів тих часів – листи, чернетки та копії різних заяв до органів влади, які, по суті, є також листами, тільки адресованими державним установам.

З листа П. П. Курінного до Д. Щербаківського відомо про велику посуху, яка охопила значну територію України та Росії. Ця посуха стала

приводом для вилучення навесні 1922 р. церковних цінностей під гаслом боротьби з голодом у Поволжі. Не оминули лихоліття й Уманщину, про що свідчить лист П. П. Курінного до Д. М. Щербаківського від 21 серпня 1921 р. У листі йдеться про важке становище населення України, яке потерпало від посухи, і не тільки не одержувало допомоги від держави, а й змушене було віддавати їй останнє. Родині Курінних жилося в цих умовах непросто: «Живу так, аби дотягти до вечора. Вже часом почуваю на собі передумови недалекої «голодухи». Города і хліба вигоріли, а решта йде на голодуючих Сходу. Отже, справді виходить, мовляв по Євангельському: «Самі себе і один одного Хрестові віддамо» [387, с. 172].

Становище Курінних поступово ставало катастрофічним. У заяві до сільської продподаткової комісії Івангородського передмістя м. Умань, написаній 1922 р. П. П. Курінним, зазначалося: «У користуванні сім'ї Петра Федоровича Курінного, яка складається з 5 сімейств (тобто 15 осіб) знаходилося 6,5 десятин польової землі. Не дивлячись на всі наші зусилля засіяти і культурно обробити її, урожай получився настільки малий, що не тільки не можна думати про забезпечення сім'ї хлібом до нового врожаю, а навіть на уплату налогу його не вистачить» [98, арк. 8-9]. З огляду на це П. П. Курінний у заяві просив зважити на важке становище сім'ї і звільнити від сплати продподатку за 1921 рік

Здогадно, звільнити сім'ю від внесення продподатку сільська влада відмовилась. Свідченням тому є копія ще однієї заяви П. Курінного, від 16 березня 1922 р., з відміткою посадової особи: «Оригінал зазначеного змісту одержав. Березень 1922 р. м. Умань». У самій заяві П. П. Курінний просив сільську раду надати обґрунтування розміру продподатку: тобто показати, за яку земельну площу нараховано податок та як він нарахований [98, арк. 6].

У середині 1924 р. П. П. Курінний був уже в Києві, оскільки його запросили на роботу до Музею культур та побуту. Про домашні справи його інформував батько. У листі від 20 травня 1925 р. П. Ф. Курінний повідомляв, що частина польової землі була передана в оренду іншому селянину, однак

той не зміг усю її засіяти. Того року Курінні ще володіли хутором поблизу с. Кочержинці, однак справи з веденням там господарства теж були не найкращими. Частина землі пустувала, дрова з лісу розкрадалися, а селяни безкоштовно випасали худобу на хутірських землях. Спроби продати там будинок не увінчалися успіхом через відсутність покупців [97, арк. 48].

Незважаючи на позитивні прояви політики НЕПу та економічного піднесення в Україні, фінансове становище родини Курінних залишалося складним. Поважного віку П. Ф. Курінний уже не міг фізично працювати мельником. Основний тягар щодо утримання родини ліг на плечі доньки – Поліни, котра працювала вчителькою. Однак невдовзі і її сім'ю спіткала біда – загинув чоловік Володимир Скомаровський. Поліна і Володимир чекали на свою першу дитину, але під час військової служби чоловіка було вбито. Учительської платні не вистачало навіть для повноцінного харчування родини. Петро Федорович намагався поправити фінсове становище і продавав залишки паперу, одяг, особисті речі.

Не зважаючи на складний матеріальний стан, Петро Курінний не залишався осторонь громадського життя. У 1925 р. він неодноразово брав участь у засіданнях сільської ради, на яких обговорювалися питання подолання неписьменності серед дітей та притягнення до відповідальності батьків, котрі не віддають своїх дітей до шкіл, розподілу угідь для випасання худоби та про організацію для селян уманського передмістя читань про культуру землекористування. Відповідальним за організацію читань селяни обрали П. Ф. Курінного [124, арк. 7].

Того ж року ще продовжувала діяти під керівництвом П. Курінного пожежна дружина, яку за радянських часів перейменовано на пожежну команду. У 1925 р. 73-річний П. Ф. Курінний складає екзамен на знання радянського законодавства для отримання звання члена колегії захисників, яке давало можливість працювати в окружному суді. Після зарахування до колегії захисників П. Курінний відновив адвокатську практику.

Навіть у поважному віці П. Курінний був активним у громадських справах та користувався авторитетом односельців. Збережений у родинному архіві мандат № 84 свідчить, що в 1927 р. він був обраний делегатом 4-го Районового з'їзду рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Гуманщини [98, арк. 9].

У 1928 р. Петро Федорович Курінний писав до сина в Київ термінового листа з проханням щонайшвидше допомоги йому в сплаті податків. Адже за родинний земельний наділ залишався борг 37 крб. податку та 3 крб. пені за несвоєчасність оплати. У П. Ф. Курінного таких коштів не було, що загрожувало йому складанням протоколу і притягненням до відповідальності як злісного неплатника податків. Тобто, окрім можливої втрати майна, йому загрожували ще більші неприємності. У відчаї батько звертався до сина з проханням хоча б позичити кошти на певний час, щоб уникнути реквізиції всього родинного майна. У цьому ж листі Петро Федорович просив, щоб діти подумали про необхідність узяти на догляд хоча б матір та відповідальність за сплату податків, а він, 76-літній чоловік, передавши дітям усі права на володіння майном, якось би самотужки дожив віку [387, с. 174].

З родинної кореспонденції відомо, що спільними зусиллями податок за 1927 рік та пеню за несвоєчасність було сплачено. Однак на осінь 1928 р. потрібно було сплачувати новий податок. Батько знову звертається до сина з проханням сплатити «свою» частину податку та позичити кошти для сплати «батькової» частини. У цьому ж листі батько пише синові Петрові, що донька Поля давно відмовилась платити податок.

Останні записи в щоденнику датовані травнем 1929 року. У цей час П. Ф. Курінний потерпав від непосильних розмірів податків, накладених сількою радою, та відсутності судових справ, які б приносили заробіток і дали можливість покращити матеріальний стан родини. Єдиною відродою для нього було відвідування служби в церкві. Промови священиків були важливою моральною підтримкою та давали надію на те, що всі негаразди носять тимчасовий характер.

Листування з сином та чернетки написаних П. Ф. Курінним заяв проливають світло на останні роки його життя, які не зафіксовані на сторінках щоденника. Із листа другого чоловіка сестри Пелагеї Бориса Солтановського від 18 грудня 1929 р. відомо, що П. Ф. Курінний захворів і вже писати листа не міг, однак просив сина сплатити частину податку за 2 десятини землі, котрі йому належали. Іншу ж частину податку, за 4 десятини землі, П. Ф. Курінний сплатив самостійно.

Листа від 15 лютого 1930 р. з уманськими новинами пише вже сам П. Ф. Курінний. Він повідомляв, що старша сестра Петра Петровича – Марія втратила все майно, тому що її чоловік, який служив священиком, не зміг заплатити податки. Вона мала або повернутись до батьків, або переїхати до заміжньої доньки. П. Ф. Курінний сповіщає сина та його сім'ю про останні події вдома та в селі і надсилає проект поділу двору сім'ї Курінних.

Згідно з проектом пропонувалося розділити обійстя на три частини, створивши так три окремих двори: один – для доньки Поліни з чоловіком, другий – батькові, матері та старшій доньці Марусі, котра розлучилася з чоловіком, третій – для сім'ї Петра Петровича Курінного. Щодо польової землі, то так як сінокосних угідь було лише дві десятини і ділити на трьох цей наділ було не зручно, то Петро Федорович пропонував цю землю віддати онуку Антону Тригубову, який планував вступити до СОЗу (Товариства спільного обробітку землі). Наприкінці листа П. Ф. Курінний дякував синові та невістці за постійну увагу до нього та надану допомогу [97, арк. 10].

Наступний лист надійшов синові напередодні початку 1931 року, коли Петрові Федоровичу Курінному було вже 77 років. З тексту листа постає злиденне становище колись заможної, енергійної людини, яку свого часу поважала громадськість міста та сусідніх сіл. Зважаючи на інформативність та емоційність листа, наводимо розлогу цитату з нього, аби точніше передати безвихідь становища П. Ф. Курінного наприкінці життєвого шляху:

«...Моей трудовой жизни, кажется, приходит конец. Ходить мне на

службу уже тяжело. Пока дойду до суда, то приходится несколько раз останавливаться, отдыхать по дороге. Кроме того, я почти глухой и с большим трудом разговариваю. Речь моя почти неслышна... Советовался с товарищами, они тоже того же мнения, что надо кончать...

Это одно, а другое: как и где мне устроится? Пока холодно, думаю сидеть дома у себя на кровати. Кстати, пока услуживает мне Маруся [старша донька] но она, скоро уезжает в Христиновку и там будет некоторое время... Может быть и долго... А Тоня [онук Антон] постоянно занимается в Союзе (с 8 до 6-ти часов), даже и вечером, до 1 часу ночи... Значит, я останусь сам и без всякой помощи... Вот это меня очень беспокоит... Поля говорит, что куском хлеба мне не откажет, но она с утра до ночи занята службой, и, значит, её положение также тяжёлое... Обстановка для меня тяжелая... и я не могу придумать, что с собой делать, когда у меня не будет и средств в жизни...

Есть над чем подумать... Но я сам решать эти вопросы не в силах... Просто таки ослабел и голова моя не думает. Если бы вы все сговорились меж собой: как додержать меня, одного человека?... Я, конечно, думаю вести такую спокойную жизнь, чтобы никому не быть в тягость.

Вот я и прошу вас подумать, посоветоваться и решить. Если не можете мне ответить, то найдите способ оповестить меня о вашем решении...

Мое горе еще и в том, что нет белья и нигде не могу достать. Если бы вы достали и выслали, я бы вам расходы возвратил... Остался я и без сапог... Хотя бы кусок старой кожи для починки. Будьте здоровы и благополучны! Целую вас обоих и дорогую Танечку от всей души. Любящий всех вас Пётр» [98, арк. 13].

Останнім збереженим прижиттєвим документом Петра Федоровича Курінного є чернетка заяви до правління уманського колгоспу «Незаможник» від 14 серпня 1931 року з бажанням вступити до колгоспу. Із тексту стає відомо, що Петро Федорович передав до колгоспу

«викоханий» ним лісок на двох десятинах землі, вартістю більше тисячі карбованців, та млинок. У поважному віці П. Ф. Курінний мешкав спільно з онуком Антоном Васильовичем Тригубовим. Того ж, 1931 року життя Петра Федоровича Курінного обірвалося [99, арк. 5].

Отже, за понад 50-тилітній період проживання на Уманщині Петро Федорович Курінний залишив яскравий слід в історії краю. Працюючи приватним адвокатом із селянських питань, він заслужив авторитет населення міста та окружних сіл, зумів розбудувати ефективне господарство та не мислив себе без активного громадського життя і допомоги простому народу. Головними напрямками громадсько-політичної активності Петра Федоровича Курінного було піклування про розвиток народної освіти та участь у багатьох громадських організаціях (комітет по боротьбі з пияцтвом, благодійне товариство, пожежна дружина та ін.). Петро Федорович Курінний був засновником першого в Умані ощадно-позичкового товариства, яке в перші десятиліття ХХ століття було одним із найбільших кооперативних товариств в окрузі.

2.2. Повсякденне життя родини Курінних

З широкого спектру різноманітних теоретико-методологічних підходів та дослідницьких методик, діапазон яких коливається від реанімації людинознавчих традицій вітчизняної історичної школи ХІХ ст. до запозичення досвіду європейських соціальних істориків останньої третини ХХ ст., найактуальнішим є дослідження завдань, сформульованих професором О. Коляструк. На її думку, «історика повсякденності – на відміну від традиційних істориків – цікавить усе: і історія побуту, і подієва історія (вплив тих чи інших подій на повсякденний побут людей), і історія казусів, і історія ментальностей і ментальних стереотипів, тобто історична психологія, а разом з нею – історія особистих переживань людини. Іншими словами, підходи історика повсякденності інтегративні» [337, с. 193].

Висвітлення «усього», тобто повсякдення доцільно розпочати з відтворення складу сім'ї. Головою родини Курінних був Петро Федорович. Його дружина – Пелагея Іллівна була на 7 років молодшою за чоловіка. Походила, як писав Петро Федорович, з великоросів (була родом із Саратовської губернії) (Додаток Д). У подружжя Курінних було семеро дітей. Сини Костянтин та Олексій загинули в юному віці: Костянтин від хвороби (похований 1 жовтня 1899 р.), а Олексій був вбитий на фронтах Першої світової війни у Карпатах в ніч з 8 на 9 лютого під час рекогноситування військ XI армійського корпусу біля села Менцина-Мала [Męcina Mała], неподалік від польського міста Горлиці.

Звістку про смерть сина Олексія П. Ф. Курінний отримав 20 лютого 1915 р. В річницю смерті Олексія командир Першого чехословацького стрілкового полку, в якому проходив службу Олексій Курінний, надіслав П. Ф. Курінному посмертні нагороди сина: хрест III ступеня та георгіївську стрічку. Батько сильно тужив за сином і постійно згадував його позитивні риси характеру [110, арк. 3].

Донька Марія (1885 р. н.) була заміжня за священником о. Василієм, у шлюбі з яким у 1911 р. народила сина Тоню (Антон Тригубов). Також у подружжя були діти Василь та Катерина. У 1930 р., щоб уникнути покарання через несплату податків Марія розлучилася з чоловіком і повернулася з Криворіжчини до батьків. У 1931 р. планувала переїхати до Христинівки, де проживала її донька Катерина. Саме з сином Марії Антоном Тригубовим доживав віку П. Ф. Курінний. Відомо, що під час Другої світової війни Марія Курінна проживала в Києві на утриманні свого брата П. П. Курінного. Свідчень про те, що вона емігрувала з родиною брата до Німеччини, не виявлено [383, с. 215].

Донька Пелагея (1899 р. н.) народилася в один день з матір'ю – 8 жовтня. Зазвичай це подвійне свято гучно святкувалося в родині – з музикою, танцями, співами хору та великою кількістю гостей. Здобула освіту в Уманській жіночій гімназії. Її перший чоловік Володимир Скоморовський

був призваний до лав Червоної Армії, де і загинув. Другим чоловіком був Євгеній Савович Солтановський (1887 р.н.). Подружжя виховувало двох дітей: Олега Володимировича Скоморовського (1922 р.н.) та Миколу Євгенійовича Солтановського (1928 р.н.). Працювала вчителькою, була організаторкою першого дошкільного дитячого закладу в м. Умань.

Мало інформації збережено про **сина Юрія**. Батько характеризував його як людину «з милим, але слабким характером». Він боляче переймався проблемами знедоленого народу, однак мав алкогольну залежність. В молодому віці помер від хвороби, залишивши жінку та двох малолітніх дітей. Значну фінансову допомогу, допоки це було можливо, вдові надавав П. Ф. Курінний.

Про ще одного сина Курінних сина Дмитра відомо, що він працював службовцем Уманської райфілії, а потім бухгалтером. У шлюбі мав дітей Бориса та Раю. З 1926 р. проживав у м. Миколаєві, працював бухгалтером I розряду у банку. У 1934 р. він проживав в м. Керч і в листі до брата П. П. Курінного шкодував, що вони на певний час втратили зв'язок один з одним [97, арк. 18].

Найвідомішим з дітей подружжя Курінних став син Петро Петрович Курінний (1894 р. н.). Про склад його сім'ї збереглося більше інформації, ніж про інших дітей. Ймовірно, що тісними були стосунки в П. П. Курінного з братом Олексієм. Вони часто листувалися, а після загибелі брата на війні Петро ще довгий час носив його фотографію в нагрудній кишені. З 1916 р. П. П. Курінний листувався із **Зінаїдою Олександрівною Ісаковою**, а 12 листопада 1917 року вони одружилися. Батько Зінаїди Олександрівни – Олександр Ісаков – походив з кавказької черкеської сім'ї. Під час Кавказької війни 1817-1864 рр. його забрав з Кавказу один з російських офіцерів і виховав у Росії. Деякий час він служив управляючим в одного з баронів. У шлюбі з Вільгельміною Адольфівною мав п'ятьох дітей, однак до весілля доньки Зінаїди не дожив. 19 лютого 1918 року в новоствореній сім'ї Курінних народилася донька – Тетяна Петрівна Курінна. Однак, коли в тридцятих

роках цей шлюб розпався, то донька Тетяна Петрівна залишилася з матір'ю [399, с. 29] (Додаток П).

Друга дружина П. Курінного – Раїса Михайлівна Курінна (дівооче прізвище Чернявська) – донька Михайла Чернявського та німкені Марти Ланге – народилася 30 квітня 1894 р. в Бялостоці, померла 20 січня 1977 р. в Мюнхені (Додаток Р). Себе ідентифікувала як напівнімкеня, а відтак мовою спілкування в її родині була німецька. У першому шлюбі вона була дружиною композитора і диригента оркестрів Віктора Миколайовича Денбського (1892 – 1976). Їхній син Юрій Денбський навчався в єдиній в Києві німецькій школі аж до її закриття в 1937 р. З 1926 по 1933 р. Р. Курінна працювала секретарем у заповіднику ВМГ, очолюваному Петром Курінним. Під час німецької окупації Києва працювала перекладачем. Цивільний шлюб П. Курінного та Р. Денбської оформлено 1941 р. в Києві. А 21 травня 1950 р. в Українській автокефальній православній церкві св. Володимира табору Шляйсгайм в Баварії між ними укладено церковний шлюб. Перекладала з німецької твори Райнер Марії Рільке. Займалася упорядкуванням багатотомного щоденника Петра Федоровича Курінного. Їй присвятив вірша Освальд Бургард. Пасерб П. Курінного Юрій Денбський працював в УВУ, Українському техніко-господарському інституті (УТГІ). У 1985-1988 рр. працював секретарем ректорату УВУ[417].

Станом на 1930 р. персональний склад родини Курінних був таким: Петро Федорович Курінний – 77 років; дружина Пелагея Іллівна – 70 років; Петро Петрович Курінний – 36 років, Зінаїда Олександрівна (дружина) – 30 років, Тетяна Петрівна (їх дочка) – 12 років; Пелагея Петрівна Солтановська – 31 рік, Євгеній Савич Солтановський (чоловік Пелагеї) – 43 роки, Олег Володимирович Скоморовський (син Пелагеї від першого шлюбу) – 8 років, Микола Євгенійович Солтановський – 2 роки, Марія Петрівна Курінна – 45 років, Антон Васильович Тригубов (син Марії) – 19 років. [к53/5 арк.10]. Ймовірно, що П. П. Курінний працюючи на посаді директора ВМГ матеріально допомагав членам родини в Умані, адже коли в 1930 р. сільська

рада уклала сімейні списки та описувала їх майно, П. Ф. Курінний спільно із зятем Є. Солтановським уклали проект розподілу родинного майна на три рівні частини та надіслали його для ознайомлення П. П. Курінному. Однак в листі зауважили, що це тільки їх пропозиція і якщо Петро Петрович з нею не погоджується – то вони поділять майно так, як він того бажає [97, арк.12].

Зазвичай буденний робочий день Петра Федоровича Курінного розпочинався о 6:00 – 7:00 ранку. Петро Федорович прокидався і записував до щоденника інформацію про найголовніші події, зустрічі та враження за день попередній. Після цього йшов «на ту половину» будинку, де мешкали дружина та діти, снідав і в супроводі візника їхав до Кооперативного союзу чи суду. В місті Петро Курінний-старший спілкувався зі своїми колегами та знайомими – відомими громадськими діячами та інтелігенцією Умані. О 15-16 годині він повертався додому, обідав та відпочивав, після чого займався громадськими справами: відвідував засідання різноманітних товариств, вечірні читання у фінансово підтримуваній ним чайні. Часто обговорення продовжувалися далеко за північ. Перед сном Петро Федорович обов'язково читав уманські та столичні газети або ж художню літературу. На 65-році життя П. Ф. Курінний планував детально описати свій життєвий шлях. «З народу вийшов і все життя народові служу, присвячуючи йому всю свою душу...описати увесь шлях, пройдений серед народу і бюрократії», – таке бажання висловив П. Ф. Курінний на свій день народження. Наявний в архіві УВУ незакінчений переклад життєпису П. Ф. Курінного свідчить про те, що робота з написання спогадів була розпочата. Однак, залишається невідомим до якого часу доведені спогади Петра Федоровича та чи вдалося їх зберегти.

Що ж стосується преси та книг, які формували світогляд та світорозуміння родини Курінних, то це були такі видання, як: «Киевская жизнь», «Шантрапа», «Голос Умани», «Киевские мысли», «Последние новости», «Нива» та ін. Під час Української революції 1917 – 1921 рр. на вимогу українських урядів здійснювати судові засідання українською мовою, Петро Федорович усе більше цікавився українською літературою:

перечитував твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, а також твори на історичну тематику Данила Мордовця. Петро Петрович Курінний, попри користування батьковою бібліотекою, ще з навчання в Уманській гімназії розпочав формування власної бібліотеки. Більшість книг стосувалися історії та спеціальних історичних дисциплін: археології, нумізматики та ін. Станом на 1922 р. бібліотека Петра Петровича налічувала понад 600 книг [121, арк. 159].

Святкові дні родини Курінних, як правило, проходили так: батько вранці відвідував службу в Св.-Троїцькій церкві, яка знаходилась на уманському передмісті, що називалось «Івангородське», а після цього до родинного будинку приходили гості. Зазвичай на святковому столі Курінних не було алкогольних напоїв, адже Петро Федорович був активним членом Комітету тверезості та борцем з пияцтвом. Правда, іноді на святковому столі все ж була пляшка вина чи наливки. За зберігання та «постачання» до столу міцних напоїв відповідала дружина Петра Федоровича.

Розмови за святковим столом стосувалися подій, якими жила країна. Святкуючи Новий 1915 рік, за родинним столом Курінних розмовляли в основному про війну, про бажання перемоги над ворогом і про впевненість у перемозі. Для Пелагеї Курінної розмови про війну асоціювалися, з долею їхнього сина Олексія, котрий перебував у діючій армії. Незважаючи на те, що в листах Олексій заспокоював батьків і повідомляв, що на фронті все добре, і тепло, і безпечно, родина всеодно хвилювалася за нього [398, с. 77].

Звичним для Курінних було проведення святкових вечорів під супровід фортепіано, на якому грали сам Петро Федорович або ж його діти: Петро Петрович чи його сестра Поліна. Цей факт свідчить про відповідний рівень культури та освіти сім'ї. Часто гості любили грати в карти, хоча це заняття і викликало осуд на сторінках батькового щоденника.

Батько завжди цікавився успіхами дітей у навчанні. З усієї великої родини на освітній та науковій ниві найяскравіше про себе заявив Петро Петрович. Він єдиний із дітей навчався в університеті. Звісно, що процес

навчання та успіхи сина викликали неабиякий інтерес у батька. Зокрема, коли Петро Курінний приїжджав із Києва, то розповідав батькові про університетські заняття, показував фотографії різноманітних стародавніх пам'яток, а також демонстрував зібрані колекції «скіфських стріл» та інших артефактів, повідомлення про його успіхи у звітах Київського музею. Син обговорював з батьком своє навчання в університеті, ділився планами на майбутнє [398, с. 94].

Розглядаючи тему родинного виховання як важливого засобу соціалізації особистості, варто зазначити, що вихованням дітей у Курінних займалася мати. Батько через постійну зайнятість професійними та громадськими справами не мав достатньо часу, аби присвятити його вихованню дітей. До того ж, частим явищем у сім'ї Курінних були сварки між батьком та матір'ю. Основною причиною непорозумінь у подружжя була меценатська діяльність Петра Федоровича. Дружина звинувачувала його в тому, що він занадто багато коштів витрачає на благодійність, обмежуючи власну родину. «Ты всякой сволочи деньги даешь, а свое семейство обижаешь», – часто дорікала дружина. Однак скандалів у класичному розумінні «кайदेशевої сім'ї» в Курінних не було. Петро Федорович інтелігентно вислуховував «рамки выговора, которые раздвигаются шире и уже касаются общей жизни» та йшов у свою кімнату. Після цього Петро Федорович та Пелагея Іллівна часто не розмовляли між собою. Своєрідною формою протесту, або ж демонстрацією образи на чоловіка, була відмова дружини готувати йому їсти [112, арк. 48].

Діти подружжя Курінних у більшості конфліктних ситуацій підтримували матір. Як справжній інтроверт, Петро Федорович уникав скандалів та сварок з дружиною, а свої міркування та переживання викладав на сторінках щоденника.

Продовжуючи тему «батьки і діти» в родині Курінних, варто зазначити, що найтісніші стосунки в Петра Федоровича склалися з сином Петром. Батько характеризував його як людину з добрим характером і чистим серцем,

називав «мой радушний Петя» [398, с. 223] та щиро радів успіхам у навчанні та першим крокам на науковій стежі. Коли батько у справах відвідував Київ, то син-студент намагався якомога більше часу провести з ним. У вільний від навчання час він супроводжував батька містом, ходив з ним до лазні, проводив екскурсію в музеї, та обідав з ним.

Син Петро часто з усієї родини єдиний підтримував батька під час сімейних конфліктів та спілкувався з ним. Вони розмовляли про все, але найчастіше на теми історичного минулого України, оцінки поточного стану справ у державі та значення освіти народу для суспільства. Однак, коли справа доходила до спільного ведення господарства, Петро Федорович часто критикував сина за його запальний характер. З 1917 до 1924 р. Петро Петрович разом з дружиною та донькою проживав у родинному будинку, тому часто дискутував з батьком про методи ведення домашнього господарства. Петро Федорович вважав, що якою б поганою не була прислуга, потрібно поводитися з нею порядно, а особливо в складні часи. Син дозволяв собі підвищення голосу на прислугу. Така поведінка сина переконувала П. Ф. Курінного в тому, що характер у П. П. Курінного «важкий» і жити разом їм ставатиме з часом важче і важче. Батько помічав, що ставлення сина до нього стає менш шанобливим. Це викликало в нього занепокоєння та навіть інколи розвіювало надії на те, що він зможе провести старість під опікою сина [118, арк. 35].

Доповнює уявлення про взаємовідносини між Курінними їх епістолярій. Члени родини, перебуваючи на відстані один від одного, часто листувалися. Зокрема, Петро Петрович, навчаючись в університеті, мінімум раз на тиждень присилав батькові листа, в якому розповідав про свої успіхи та цікавився родинними справами.

Для розуміння щирості в спілкуванні важливим є лист сина до батька, датований 1916 роком. Навчаючись у Саратові, П. Курінний-молодший надсилає до батька листа, в якому детально розповідає про свої наукові плани та відверто ділиться своїми новинами. У 12-му пункті листа син повідомляє

про те, що «відпустив» бороду. Однак в останній частині листа Петро Петрович, отримавши листа від матері зі скаргою на «розтрачання» грошей Петром Федоровичем на благодійність, звинувачує батька в надмірному філантропстві. На його думку, батько чинить непрактично, коли шукає втіхи у творенні добрих справ для інших. «Непрактичність» полягала в тому, що така діяльність пришвидшувала розчарування в людях та вела до зубожіння власної кишені, що негативно вплине на матеріальне забезпечення власної старості [110, вставка б.н.].

Однак П. Ф. Курінний на сторінках свого щоденника пояснював, що для того, аби зрозуміти мотиви його благодійництва, необхідно знати історію його життя. Адже сам Петро Федорович вийшов із народу бідного і обездоленого та відчув на собі всі його потреби і прагнення. Зважаючи на те, що у своєму складному житті він відчув рятівну підтримку від інших людей, своє завдання вбачав у тому, щоб надати таку ж підтримку тим, хто її потребував. У кожному обездоленому він бачив близького собі по духу і намагався увійти в його становище. Найважливішим завданням Петро Федорович вважав надання підтримки освіті й вихованню народу. Адже саме завдячуючи освіті він, в дитинстві фізично кволий хлопець, зумів вибудувати успішну кар'єру та досягти матеріальних статків. Саме тому він і виконував обов'язки попечителя сільської школи, завідувача чайними, комітетом народної тверезості та облаштовував народні читальні, бібліотеки і співочі хори [110, арк. 6].

Родинний епістолярій дав можливість простежити еволюцію поглядів Петра Петровича на роль освіти в житті народу. В юнацькому віці він не поділяв батькового захоплення підтриманням освіти простого люду, однак коли в 1917 році розпочав педагогічну кар'єру вчителем історії в Уманській гімназії, його погляди на роль та значення народної освіти багато в чому стали суголосними з батьковими думками. На переконання Петра Петровича, шлях до порятунку Вітчизни, втягнутої у вир карколомних потрясінь,

пролягав через просвіту широких народних мас, адже саме освіта давала знання, котрі ставали основою правової поведінки громадян [398, с. 99].

Олексій Курінний, який воював на фронтах Першої світової війни і листувався з батьками, намагався їх заспокоїти та писав, що на фронті все спокійно і він перебуває у безпеці. І тільки в листі до брата Петра розповідав про справжній стан справ на фронті, про жахіття війни і про постійну небезпеку. Листування інших членів родини було менш активним, або ж воно менше збереглося. Та все ж у Курінних існувала сімейна традиція листування, вітання з нагоди свят (Великдень, Новий рік) чи днів народжень.

Особливою рисою повсякденного життя Курінних була релігійність їх родини. Петро Федорович Курінний був людиною глибоко віруючою та релігійною. Майже щонеділі та кожного великого християнського свята він відвідував церкву, часто спілкувався зі священниками, цікавився станом справ та опікувався церковним хором. Однак для твердження про велику схильність до релігії інших членів родини Курінних інформації не достатньо. У березні 1915 р. на «говіння» і сповідь до церкви разом з батьком пішов тільки син Петро. А оскільки побори духовенства викликали обурення Петра Петровича, то коли церковний сторож підійшов з тарілкою та потребував плати за молитву, Петро Курінний-молодший грошей не дав. По дорозі додому він розповів батькові, що на духовенство дивиться як на торгашів, котрі перетворили церкву в торгівельну лавку. Петро Федорович хоч і усвідомлював, що служителі вітваря повинні бути безсрібниками, та все ж платив «за звичкою» за все: за сповідь, за занесення в списки, за поминання, за просфіри, за молитву, на тарілку, за запивку і т. д. [398, с. 96-97]. Батькова прихильність до церкви впливала на виховання в дітей шанобливого ставлення до служителів культу. Донька Курінних Марія вийшла заміж за священника.

Матеріальне становище родини в дореволюційний період було стабільно добрим. Петро Федорович, окрім успішної юридичної практики та комерційної діяльності в межах кооперативного союзу, займався ще й господарством. Він побудував великий будинок та придбав хутір для заняття

сільським господарством і бджільництвом. Про фінансове благополуччя Курінних свідчить те, що сім'я мала як мінімум трьох найнятих робітників: домогосподарку-кухарку, кучера, який опікувався домашнім господарством та худобою, і хлопчика-помічника, котрий приносив Петру Федоровичу вранці чай, носив його портфель, приносив з вокзалу свіжу пресу та допомагав по господарству. Однак і самі Курінні не цуралися фізичної праці. Для збору врожаю П. Ф. Курінний наймав кількох робітників, однак у вільний від роботи час і сам допомагав їм: подавав до молотільного барабану снопи гречки й вівса. Відомо, що під час жнив обід Курінних складався з борщу, затирки, молочної каші, запеченої картоплі з телятиною, а також кавунів [114, арк. 42].

Про безбідність родини Курінних свідчить і така деталь: Петро-молодший, будучи студентом, користувався послугами носія, який доставляв його речі до потяга. У той час ціна такої послуги становила 20 копійок, однак Петро Петрович платив удвічі більше. Свою «щедрість» Курінний-молодший пояснював тим, що дати менше «було б незручно, адже всім відомо, чий я син». Такий прояв щедрості сина батько засуджував: «...он дает носильщику двойную сумму гонорара лишь потому, что он «сын Куринного»... Он считает меня богачом и потому ссорит деньгами... Он не знает с каким трудом достается мне всякая копейка» [398, с. 101].

В одному з листів Петро Петрович Курінний оповідав батькові про своє життя в Саратові та звітувався про те, як він витратив прислані батьком 20 руб. Отриманий «звіт» є цікавим з погляду з'ясування грошових витрат студента Петра Курінного. Його витрати в Саратові були такі: на візника – 50 коп., на листівки, марки і пошту – 1.5 руб., на чай і цукор – 1.75 руб., бував у церквах, у гостях, і в «женском обществе (не более 7-ми раз)» [112, вставка б.н.].

Рівносильним смерті сприймав П. Ф. Курінний указ більшовицької влади про те, що вся бібліотека і всі книги приватних осіб оголошувалися її власністю. Податкова політика радянської влади виявилася непосильною для

Курінних і над ними постійно висіла загроза опису майна. У 1925 р. сестра Пелагея зверталася з листом до брата П. П. Курінного за порадою як бути в ситуації, якщо до них прийшли представники влади з метою конфіскувати рояль і фортепіано, подаровані П. Демуцьким [97, арк. 43].

Важливим для характеристики статусності сім'ї є її оточення та коло спілкування. Частими гостями в домі Курінних були знані не лише в місті, а й далеко за його межами особистості: композитор Порфирій Демуцький (хрещений батько доньки Петра Федоровича – Пелагеї), громадський діяч Костянтин Крамаренко, лікар Вікентій Лісовський, міські чиновники та духовенство. Ці знайомства запам'яталися дітям і були першими «українськими вражіннями» Петра Петровича Курінного. Крім цього, родина Курінних була дружною з родиною Суровцових. Дітям подобались родинні вечірки та підготовка до екзаменів на квартирі Віталія Петровича Суровцова (батька Надії Суровцової). За спогадами П. П. Курінного, ці зустрічі були веселі, з «виїздами за місто на конях, українським співом, декламаціями, дискусіями» [4, арк. 32].

П. Ф. Курінний товаришував із диригентом Порфирієм Демуцьким. Диригент який часто надсилав листи та ліки Курінним. Петро Федорович високо цінував талант П. Демуцького та зазначав, що пісні його хору, грали на найчуттєвіших струнах душі і серця, а після їх прослуховування на душі робилося «легше, світліше і серце відчувало оновлення та натхнення для праці» [398, с. 42]. У кумівських взаєминах була родина Курінних з родиною Василя Гдешицького, обраного 16.01. 1917 р. на посаду міського голови. Тісно спілкувався П. Ф. Курінний і з Федором Комарницьким – відомим уманським краєзнавцем. Таке коло вхожих у родину людей свідчило про відповідний статус Курінних, про їх інтереси і зацікавлення.

Уманчани часто зверталися до Курінних за допомогою. У 1925 р. П. Ф. Курінний просив сина допомогти влаштувати до спеціалізованого навчального закладу знайомого глухонімого хлопчика, який проявляв

здібності в малюванні. Часто до П. П. Курінного зверталися його колишні учні з проханням допомогти у працевлаштуванні [99].

Отже, українсько-російська сім'я Курінних з часом була доповнена «німецькою кров'ю» невістки Раїси Чернявської (мати якої німкеня Марта Ланге). Це згодом відобразилося на історії родини. Повсякденне життя сім'ї Петра Федоровича Курінного визначало соціальне походження, освітній рівень та матеріальне забезпечення. Як вихідці із заможних селянських родин, його батьки взяли шлюб не в результаті палкого взаємного кохання, а з огляду на економічну доцільність. Це мало свої наслідки у формі прохолодних подружніх стосунків, частих конфліктів і сварок, прикрих непорозумінь з приводу витрат.

Побут сім'ї Курінних був відмінним від селянського так як частково увібрав риси міського. У сім'ї шанували освіту, дітей навчали музиці та співу, сім'я наймала прислугу. Члени сім'ї, перебуваючи поза межами рідного дому, листувалися, вітали один одного зі святами. Шанобливе ставлення до церкви не супроводжувалося глибокою релігійністю. Матеріальне забезпечення сім'ї у дореволюційний період було цілком задовільним. Курінні мали велике обійстя в Умані та хутір біля села Кочержинці Уманського повіту.

Щодо взаємовідносин між членами родини, то найтепліші стосунки склалися між батьком і сином – Петром Федоровичем і Петром Петровичем Курінними. У найближчому оточенні родини були представники різночинницької світської інтелігенції аналогічного матеріального статусу і освітнього рівня, та духовенство.

2.3 Локальна історія кінця XIX – першої третини XX століття у сприйнятті П. Ф. Курінного

Доступні для опрацювання матеріали з родинного архіву Курінних є важливим джерелом з історії повсякдення України загалом та Уманщини з початку XX ст. до 1928 р. зокрема. Сприйняття П. Курінним життя й побуту уманчан у перші десятиліття XX ст. знайшло відображення в найдетальніших

описах подій на Уманщині, які дозволяють значно розширити відомості про перебіг історичних процесів означеного періоду в регіоні. Відтак не полишене інтересу виокремлення основних подій та явищ, які найбільше привертали увагу П. Ф. Курінного і в його інтерпретації зафіксовані в щоденнику.

Петро Федорович Курінний був людиною глибоко релігійною, а тому значний масив інформації стосується релігійного та церковного життя на Уманщині. Автор часто відвідував церкву, спілкувався з священнослужителями та прихожанами. Конспективний зміст розмов, особливості служби в церкві під час свят та в будні відображені на багатьох сторінках щоденника. Про пасхальне дійство він пише так: «После литургии процессия выходит и духовество освящает пасхи... В каждой кошелке и скатерти: калачи, большая булка или маленькая пасха, несколько яиц, кусок колбасы, сала, соль и кусок хлеба... Батюшка все это окрапливает св. водой... Пройденные линии собирают пасхи и публика расходится по домам [398, с. 159].

Фрагменти щоденника П. Ф. Курінного про релігійність населення, про православний клір уманських церков, про повсякденне життя духовенства, відносини влади і церкви можна умовно структурувати за такими напрямками: зміна ставлення населення до релігії; промови та звернення священників до вірян; розграбування церковного майна; повсякденне життя духовенства.

Ставлення населення до релігії. П. Ф. Курінний занотував у щоденник інформацію через власне небайдуже сприйняття релігії та церкви. Він зазначав, що кількість прихожан церкви не була стабільною. Найбільше люду, традиційно, приходило до церкви під час великих релігійних свят (Водохреща, Вербна Неділя, Великдень, Покрова та ін.). «По дорогам, по улицам – всюду движение и говор народа... Идут в церковь... Весь воздух гудит по всем направлениям колокольным звоном и в городских церквях, и по предместьям, и в монастыре, и в сельских... слышатся звуки колоколов... Везде много народа... В церкви почти полно», – так описував П. Ф. Курінний

Великодню ніч 1916 р. [398, с. 159]. Але це у Великодню ніч, а у звичайну неділю в церкві було мало людей.

Як свідчать записи в щоденнику, П. Ф. Курінний уважав, що подеколи представники духовенства своєю поведінкою не сприяли зростанню авторитету церкви. У 1915 р. він занотує в щоденнику інформацію про зменшення церковних прибутків у с. Павлівка. Причиною тому стало невдоволення селян місцевим священиком, через що вони ходили на «службу» в сусідні села. Коли ж і приходили до «свого» на сповідь, то платили йому за це 3 копійки, а священик «в виде наставления говорит прихожанам, что они «скоты, дикари», не понимают, мол своей обязанности», а під час шкільної молитви пояснював дітям, що «молебень – это молитва о том,... чтобы вы были не такие глупые и болваны, как ваши отцы» [110, арк. 43]. Та й сам П. Курінний був незадоволений перетворенням молитви і покаяння в комерційну справу для духовенства: «Я, конечно, плачу по привычке, за все... И за исповедь, и за запись в списки, и за поминовение, и за просфиры, и за молитву, и на тарелку, и за запивку... Словом, говение – это есть непрерывный платеж денег» [112, б.н.]. Про те, що в церкві потрібно платити навіть за те, аби задзвонили, і що бідним доводиться позичати кошти аби оплатити поховання дитини, повідомляла П. П. Курінному дружина його сина Юрія Ірина.

З немалою долею сарказму автор щоденника записав: «После каждой панахиды все с протянутыми руками: духовенству дай, певчим – дай, хоругвеносцам – дай, церковным сторожам – дай, целой стае нижчих – дай... Все тащат панахидчика «за полы», чуть «не за шиворот»... отсюда идут сомнения и недоверия» [113, арк. 53].

Подібні спостереження робили не лише члени родини Курінних, але і їхні сусіди, які повідомляли, що в церкві за 50 коп. священик відмовився служити молебень, а в монастирі погодилися служити за 35 коп. П. Курінний дійшов висновків, що таке «здирництво» священослужителів було можливим в неосвіченому суспільстві і фінансове благополуччя притчів базувалося на

«народній темноті». Через це «реакційне» уманське духовенство молилося тільки за здоров'я царської сім'ї, а Державну Думу і Маніфест 17 жовтня ігнорували і вважали нещастям для Росії, адже зі зростанням рівня освіченості народу зменшилася б кількість прибутків духовенства, – вважав П. Ф. Курінний.

Цікаві спостереження П. Ф. Курінного, як (не)сприймало населення священиків, котрі палили або у вільний від служби час замість ряси одягали піджак. Священик Іоан Козицький з Гродзєвого на Уманщині розповідав Курінному, що коли він у провулку закурив цигарку, то зустрічна жінка намагалася його обминуть, але при зустрічі все ж повідомила, що хотіла б попросити у священика благословення, але не змогла – бо він палив [398, с. 81].

Зрозуміло, що не всі священики перетворювали службу в церкві на комерцію. Були серед них подвижники, віддані своїй справі, котрі мали високий авторитет не лише серед церковного керівництва, а й серед прихожан та жителів міста. До П. Курінного як до адвоката звертався за порадою священик з с. Охматів Бродовський, котрий зібрав пожертвування (кошти, хліб, білизну) на допомогу біженцям (під час Першої світової війни) і радився, як їх передати цим знедоленим. Приємно здивований був П. Курінний учинком монастирищенського ксьондза Савицького, який з власної волі приніс пожертвування в Тетянинський комітет.

Незважаючи на осуд П. Курінним частини духовенства, він упродовж всього життя залишався глибоко віруючою та релігійною людиною і намагався якомога частіше відвідувати церковну службу. Його обурювала антирелігійна політика радянської влади. Великодньої суботи 1929 р. в Умані відбувся антирелігійний мітинг, під час якого «безвірники» кричали «ура», говорили дурниці та влаштовували шумні демонстрації, а влада влаштувала безкоштовний кіносеанс. П. Ф. Курінний з болем та розчаруванням сприймав цей мітинг, але те, що після всіх виступів публіка «плюєт на эти глупости» і йде до церков, обурюючись кощунством влади вселяло надію автору записів.

Свою багаторічну адвокатську практику, а разом з тим і більшу частину життя, П. Курінний розцінював як захист правди, захист слабкого від сильного, відновлення відібраних прав у беззахисних селян. Адвокатську практику вважав «вечным полем брани, хотя по-видимому и некровавым, но в действительности полем жизни или смерти, ибо и тут решаются судьбы людей, семейств или обществ». Себе ж уважав солдатом у цій війні, якому доводилося все переживати і пропускати через свою душу [126, арк. 24].

Порівнюючи щоденникові записи «дореволюційних» та «революційних» часів, зауважимо, що в період 1917-1921 рр. записів про нечисельність парафіян у церкві стало більше. Швець із села Коржовий Кут повідомляв, що в їх селі «церковь скоро развалится от ветхости... Никто и не думал о постройке или починке здания церкви, да и не ходят люди в церковь... Когда не пойдеш, застанешь одного-двух человек. Вообще, крайне индифферентно люди относятся ко всем общественным организациям» [120, арк. 118 з.в.]. На пропозицію П. Курінного відвідати церкву, його працівники відповідали: «А разве думаете в нашей церкви получить спасение?» [120, арк. 132]. Подібні висловлювання викликали гнів в автора щоденників, як і та молодь, яка палила цигарки біля церкви.

Випадки вигнання селянами священиків з приходів счастішали і до П. Курінного навіть звернулися з пропозицією організувати «бюро», яке б надавало місця для служби тим священикам, яких вигнали з парафії. Причини вигнання були різними, але, як правило, винуватими в тому були самі священики, котрі вимагали у вірян гроші та поводити себе зверхньо. Для прикладу, о. Сава Богданович розповідав, що його селяни зустрічали з хлібом, вітальними словами, хоровим співом. А попереднього священика вигнали, бо він «как богач, был гордецом, с крестьянами не любил разговаривать и в дом к себе никого не пускал» [118, арк. 73 з.в.].

По завершенню служби священики, традиційно, зверталися до вірян з промовами. Священик Свято-Троїцької церкви о. Яків зазначав, що солдати, які втікають з поля бою, принижують честь Батьківщини і пам'ять своїх

загиблих товаришів. Інший клірик пояснював складні часи, які довелося пережити людям, тим, що Господь випробовує або ж карає людство за гріхи. Для боротьби з усіма лихами потрібно молитися і коритися волі Божій [363].

Обурення і гнів викликало в П. Ф. Курінного грабування церков. Уперше інформація про розграбування церковного майна датована записом від 17 жовтня 1917 року. Тоді хтось із знайомих розповів П. Курінному історію про розбій солдатів у Почаївській лаврі. «Сами свои православный храм разгромили! Вот какие звери! Мало того: позволили себе страшное кощунство... Одевались в ризы и «служили» сами у мощей какого-то святого... Жутко и больно это слышать и видеть... Свои хуже врагов...», – з гіркотою резюмував автор щоденника [398, с. 291]. А вже 25 лютого 1918 року подібні явища мали місце і на Уманщині. Вину за це автор покладає на свободу і безвладдя, що стали наслідком революційних подій: «Будь она проклята, такая свобода! Люди сделались хуже зверей... У них теперь ничего святого нет» [118, арк. 19].

Апогеєм грабежів та репресій проти духовенства став прихід до влади в місті більшовиків. В о. Анатолія вони забрали одяг, білизну, багато монастирських речей та коней. А ритуальні предмети з вітваря, хрести та священні книги викинули. У ще одного священика забрали навіть чоботи, через що він не зміг правити службу. Коли, за свідченням автора, більшовики в сотий раз прийшли грабувати монастир, о. Анатолій пригостив їх обідом і сказав: «У нас уже ничего нет. Нам остается теперь только остричь волосы и идти делать то же, что и вы делаете, то есть, идти грабить ваших отцов и матерей» [399, с. 216].

У липні 1919 року кінний загін із 15 червоноармійців оточив Уманський монастир і розстріляв трьох монахів, а іншим більшовики поставили умову: зібрати за годину 25 тисяч крб. контрибуції [400, с. 229].

П. Ф. Курінний сприймав служителів культу як мирських людей. Духовенство, хоча й мало відмінний спосіб життя та побут, все ж, мало й

спільні з усіма людьми повсякденні клопоти. Він як адвокат був учасником судових засідань, на яких розглядалися цілком мирські справи з участю духовенства. Зокрема, на одному з них священник судився з селянином за приниження честі та гідності під час здійснення обряду поховання. Предметом ще однієї судової справи стало те, що селянин «предпослал батюшку «по-матушке». Особливо болючим для священників був процес спочатку урізання, а потім і відбирання церковних земель. У ході приватної бесіди о. Яків ділився з П. Курінним думками про безнадійний стан народу, котрий слухає лише агітаторів, які переконували населення в тому, що духовенство «захищає панів» [399, с. 43].

Сферою професійної діяльності Петра Федоровича Курінного була юридична служба в якості адвоката із селянських питань. Тому зрозуміло, що значна частина записів стосується саме селянських запитів та процесу судових слухань, що значно доповнює картину уявлень про повсякденне життя українського селянства початку ХХ ст. Для прикладу наведемо цитату з однієї селянської справи від 19 листопада 1916 р.: «[Ефрем Деркач] обвиняет Капитона Кереза в причинении ему раны... Надо выяснить: была ли нанесена ему рана... Оказалось, что никакой раны нет и следа и не было... Мужик схитрил...принес свидетельство врача «дудное», а потому эксперт-врач Ржаницкий пришел к заключению, что раны не было, а если были побои, то легкие... Свидетели показали, что Ефрем Деркач сначала бил Капитона, а затем последний – Деркача... Оба были окровавлены и что оба были забраны в полицию и присуждены к аресту за нарушение тишины, и что Деркач никогда не болел от этих побоев... Судья приговорил: за взаимностью обид – Капитона Кереза ответственности не подвергать и в иске Деркачу отказать» [399, с. 207-208]. Таких справ, коли селяни намагалися шляхом хитрощів та підкупів «отримати» вигідне рішення суду, було більш ніж достатньо. Час від часу траплялися випадки, коли селяни просили Петра Федоровича бути їхнім адвокатом у суді, а після того, як справу було виграно, відмовлялися платити адвокату винагороду. Однак, незважаючи на

ці непоодинокі випадки, Петро Курінний продовжував надавати юридичну допомогу селянству та займатися благодійництвом.

Окрім опису змісту селянських клопотань до суду, на сторінках щоденника П. Курінного подано характеристику суддів і до того ж, чисто суб'єктивну, а іноді – вбивчо-саркастичну, як-то: головуючий суддя, який знає все, окрім закону, та й справи всієї прочитати не може через хворобу очей; другий суддя – «черства, безсердечна людина», котра мало знає, незважаючи на вже багатолітню службу; третій суддя – «старик, виживший из лет... из его участка, как от чумы, бежит все, желаящее искать правосудие» [398, с. 40]. У судових рішеннях досить часто «попахивает знакомством, задним крыльцом». Спостерігаючи за діяльністю таких суддів, П. Курінний ставить питання «Для чего сидит за столом эта шваль?».

Виконуючи обов'язки приватного адвоката, Петро Курінний мав змогу загалом порівнювати кількість судових справ у «дореволюційний» та революційний час. Зокрема, у вересні 1917 р. він констатував зростання кількості кримінальних судових справ про пограбування, вбивства, розбої.

Завдячуючи щоденнику Петра Курінного, дослідники мають можливість доповнити уявлення про вплив макроісторії на повсякденне життя населення як Уманщини, так і інших українських земель загалом. Населення Російської імперії в перші десятиліття ХХ ст. сколихнули дві глобальні події: Перша світова війна та революційні події 1917 року. Нові явища в повсякденному житті уманчан, їх поведінка в умовах екстремі знайшли відображення в записах П. Курінного. Війна мала різний вияв у щоденному житті міських обивателів. На вулицях міста з'явилися солдати. 6 грудня 1916 р. автор щоденника став свідком такої ситуації: «... солдатик продает мыло... Спрашиваю: зачем продает? Ведь ему же нужно... «Что же делать! – говорит. – Иду на позицию... Носиться с ним неудобно, а деньги нужны»... Даю ему 30 коп. и сказал не продавать мыла... «Покорно благодарю вас», – солдатик говорит, берет деньги и уходит, озадаченный,

неожидавший такой комерции, при которой и деньги есть, и мыло остается у него». [155, арк. 95].

З червня 1917 р. на сторінках щоденника зафіксовано інформацію про масові селянські виступи. Проаналізувавши щоденникові записи та обліково-статистичні документи можна узагальнити, що більшість селянських виступів була спричинена не стільки ідейними мотивами, скільки бажанням помсти та грабунку. Так, в одному із сіл Уманщини селяни образилися на лісника, який забороняв вивозити з лісу заготовлені дрова. На знак помсти вони повідрізали коням лісника язик і губи, повантажили все майно на підводи і перевезли разом з лісником до іншого села. У Бабанського священика покрали з пасіки вулики. Жертвою грабунків став і сам П. Ф. Курінний. На його хутір в околицях села Кочержинці неодноразово нападали грабіжники. До осені 1917 р. П. Курінний констатував значне зростання злочинності: «На каждом шагу воры... Куда ни глянь: всюду тащут... Беда наша, и так на душе тяжело» [117, арк. 123 зв.]. Причиною цього стану автор вважав загальнодержавну розруху, яка вносила сум'яття в життя народу.

Селяни неохоче здавали продовольство на потреби армії. Шляхи виходу з цієї ситуації обговорювалися на засіданнях сільської ради, головою якої у 1917 р. був Петро Курінний. Про подібні настрої селян в інших селах повіту йому повідомляли відвідувачі ощадно-позичкового товариства. Розповідали, що в одному з сіл селяни відмовилися здавати хліб за минулорічними цінами і мотивували це тим, що «если войска отдают хлеб немцам, то мы не можем давать, нехай нас забудут» [118, арк. 110 зв.].

Петра Курінного дивувало те, що селяни, отримавши земельні наділи, «еще ждут улучшения... все думают, что улучшения придет со стороны, а не от них самих... Недостает одного – просвещения» [119, арк. 43]. Але хто ж заважає віддавати дітей у школи, – ставить риторичне питання Петро Федорович, вважаючи що низький культурно-освітній рівень селянства є причиною багатьох негараздів.

Щоденник багатий важливими деталями для розуміння спектру політичних уподобань населення Уманщини в революційну добу. Узагальнюючи значний масив спогадів, вражень та оцінок діяльності різноманітних політичних сил, можна зробити висновок, що більшість уманчан засуджувала політику більшовиків. Особливо часто лунали звинувачення на адресу цієї партії з уст місцевої інтелігенції. Зокрема, члени ощадно-позичкового товариства в серпні 1917 р. обурювалися поведінкою представників соціалістичних партій в Уманській міській думі, які відмовлялися ввійти в зал засідань тільки тому, що вже були заняті «ліві» місця в залі, а коли засідання все ж таки розпочалося, то вони стояли ліворуч в залі, аби так продемонструвати, що вони «ліві». «Невеселая картина нынешней жизни... Бедная наша Родина... Погубили её наши социалисты и большевики... Всякая дрянь берется править государством и выходит одна разруха», – констатував стан справ в країні станом на вересень 1917 р. Петро Федорович Курінний [117, арк. 63].

Під час революції, скориставшись перманентною відсутністю влади не те що на місцях, а й досить часто у великих містах, селяни багатьох населених пунктів Уманщини спробували розв'язати «алкогольне питання». У деяких селах (напр. с. Розсішки) восени 1917 р. поширеною була практика відкритого продажу горілки. Один з членів кооперативного товариства розповідав П. Курінному, що горілчане виробництво процвітало практично в усіх селах. Акцизних чиновників там зустрічали з вилами і не давали їм можливості навіть провести допит, погрожуючи смертю. Навіть сільські ради, які мали б стояти на сторожі порядку, самі його порушували. Зокрема, одна з сільських рад Уманщини постановила «вибрати двох розумних чоловіків і відправити їх куди-небудь для вивчення самогонварильного мистецтва». Інша сільська рада постановою, дозволяла горілку гнати, але забороняла продавати.

Озброївшись революційними гаслами, селяни час від часу відмовлялися виконувати чинні до війни закони та сплачувати податки.

Прикладом може слугувати ситуація, коли селяни Уманського передмістя категорично відмовилися оплачувати гербовий папір. На зауваження чиновників реагували дуже емоційно і погрожували «таку забастовку показати, що із банку всі повтікають» [119, арк. 47].

У революційну добу українські уряди намагалися проводити українізацію всіх сфер суспільного життя. Кілька особливостей процесу українізації на Уманщині зафіксовані Петром Федоровичем. Для прикладу, на засіданні сільської ради вчителька підняла питання батьківського протесту проти навчання в школах дітей українською мовою. На її звернення до священника з питанням, як бути в цій ситуації, той перенаправив її до очолюваної П. Ф. Курінним сільської ради. Присутні на засіданні «все бабы подняли большою шум: «Не нужно нам учить по-українськи, ми й вдома вчимо їх цій мові, а нехай учиться по-руські». Звичайно, що Петро Курінний пояснив усім присутнім необхідність українізації школи, але публіка була налаштована «проти України».

Зі щоденника Петра Курінного відомо і про те, як сприймало українське селянство різноманітні агітбригади. Під час розмови з П. Курінним селянин із с. Громів повідомляв, що приїжджали оратори, «...дещо розказували, а лише ми їм не віримо, хто їх прислав і нащо? От якби ви, пане Курінний, приїхали і розказали нам, ми б вам повірили... Ні про Україну, ні про Російське правительство понятія не маємо» [398, с. 306].

Восени 1917 р. інтелігенцію Уманщини хвилювала загроза чергових погромів, жертвами яких мали стати не євреї, а «пани та інтелігенти, які призвели до війни». У той час вістки про погроми доносились із різних міст. Петро Курінний навіть задумувався кудись утекти, аби перечекати цей «страшний час», однак розумів, що тікати немає куди: за кордон не пропустять, а вдома свої «товариші» всюди грабують мирне населення. На думку Петра Курінного, основними причинами таких різких змін у суспільстві був низький культурно-освітній рівень та непомірно високі ціни, які провокували населення на агресію. У розмові з колишнім запасним

солдатом з передмістя Федором Тихонюком П. Курінний почув підтвердження своїм міркуванням: «...Нам нема ні дров, ні ... товару, ні мануфактури... Ми будемо добувати це все штиками – всіх перепоремо». «Всіх» – це інтелігенцію, котра, на думку багатьох селян, була винною в такому стані справ [118, арк. 89 зв.].

Особливістю міського життя в Умані була наявність чисельної єврейської общини. За переписом 1897 року в місті проживало 17 709 євреїв, що складало 57 % усього населення Умані. Перепис 1920 року виявив, що в Умані мешкало 25 252 єврея, що суттєво не змінило їх частку в етноконфесійній структурі міських жителів (57 % у 1897 р. і 57.1 % у 1920 р.). Основний масив інформації про уманських євреїв під час революції 1917–1921 рр. у щоденнику так чи так пов'язаний із темою погромів [357].

27 серпня 1917 року уманчани вкотре «побили горщики» з євреями. Щоправда, цього разу в прямому значенні слова. На міському базарі єврейка продала покупниці розбитий горщик, що спричинило суперечку за розрахунок, яка переросла в погром. Спочатку перехожий солдат обурився поведінкою єврейки й почав бити її горщики, а у відповідь міліціонери, євреї, почали стріляти в публіку. Знялася тривога, бійка, галас, почали нищити єврейські товари: «Публика из города бежит кто куда попало, а на новом базаре идет «сражение»... Рассказывают, что во время этого погрома прибыл на место, для восстановления порядка, помощник комиссара Александр Павлович Костенков, но солдаты его жестко избили, так как он принимал участие в погроме» Завершуючи опис конфлікту, Курінний вдається в питання: «Вот до чего мы дожили?! Толпа не разбирает: кого она громит». [399, арк. 290].

У жовтні того самого року серед міського населення поширювалися чутки про запланований погром. У зв'язку з цим відбулося засідання всіх представників міської влади в міській управі, під час якого ухвалили усунути будь-які приводи до зіткнень серед населення й заборонити масові народні зібрання.

7 листопада 1917 р. солдат поскаржився Курінному, що настав час, коли не зрозуміло, кого потрібно бити: «Одна команда: бей большевиков; другая – бей население; третья – бей панов, бей евреев, юнкеров и так далее, и что-то делается такое, чему и имени не придумаешь... А военному человеку надо кого-нибудь бить» [398, с. 303]. Під час революції жертвами погромів, грабежів, контрибуцій та вбивств стали практично всі верстви населення: інтелігенція, міська влада, міщани, військові, учасники повстань, селяни. Незважаючи на те, що 1917 р. солдат не знав, «кого бити», згодом били всі і всіх. Знайомий Курінного 6 лютого 1918 р. розповів, що в їхньому селі (Краснопілка Уманського повіту) неспокійно: «Так ні за що, ні про що можуть убити. Позавчора в нас один убив такого хорошого солдата, так собі, задарма... А ну бачите, як я можу вбити кого схочу, і вистрілив у солдата. І вбив. Солдат прийшов на скількись днів додому, а вчора поховали... Такий жаль! І нікому й жалітись [399, с. 12-13].

У лютому 1918 р. в Умані панувала більшовицька влада, і цей період відзначився серед іншого численними контрибуціями, накладеними на місцеве населення, й масовими грабунками. Від цього страждали й заможні євреї. Зокрема, на власника друкарні Менделя Аврамовича Тарадая було накладено контрибуцію в 1 000 крб. 16 лютого того самого року ще один єврей скаржився Курінному, що більшовики пограбували в нього вина на 300 крб.

17 лютого 1918 р. більшовики полишили Умань. Після їхнього відходу до міста увійшли солдати уманських передмість зі словами: «Бачите, що це робиться? Жиди з панами хотіли мужиків душили». Курінний засуджує подібні настрої серед селян і питає: «Где же были эти крестьяне вчера или позавчера? Они как трусы прятались от большевиков и не решались показаться, а теперь, когда большевики удрали и уже опасности нет, они идут с ружьями «усмирять жидов и панов». Горе нам с такими бестолковыми усмирителями» [399, с. 27].

21 січня 1919 р. повітовий комендант Уманщини полковник Заграничний, начальник штабу Панченко та значковий Ростріпенко видали наказ до населення Уманщини, в якому зазначалося, що «провокаторів, які розсівають чутки про можливість єврейських погромів або агітують за них» будуть віддавати під військово-польовий суд як злочинців проти УНР.

Згідно з численними даними, пік єврейських погромів в Умані припав на весну-літо 1919 р. Цю інформацію підтверджує й щоденник Курінного. У масовій свідомості єврейські погроми асоціюються передусім із Симоном Петлюрою, проте завдяки записам Петра Курінного, який був очевидцем цих подій в Умані, переконуємося, що такий підхід є спрощеним.

12 травня 1919 р. селяни-повстанці під керівництвом отамана Клименка після сутички з більшовиками зайшли в Умань. Наведемо цитату із щоденника про хід боротьби українського селянства: «Город оказался окружен крестьянами со всех сторон и выясняется, что в городе большевиков как будто нет, а еврейские дома всюду заперты. Прибывающие крестьяне наполняют улицы, но всюду раздается строгий приказ «не разбивать и не грабить». Волна крестьян так многочисленна, что на улицах становится тесно...» [357, с. 98].

Однак уже за два дні ситуація в місті змінилася: «Много убийств. Жертвы – евреи. И убивают крестьяне по случаю стрельбы, открываемой ими при всяком удобном случае. Убивают штыком» [357, с. 99]. Але все ж таки масштабного погрому вдалося уникнути завдяки представникові міської управи О. Руденку, котрий умовляв селян не влаштовувати погроми й не плямувати добре ім'я селянської армії.

16 травня на Уманське передмістя (там мешкав Петро Курінний) привели єврея. «Меня оставили жить», – говорить Пехер. Сколько убитых евреев за три дня, никто определить не может, но некоторые определяют не менее 500... С еврейской стороны определяют не менее 1000 душ» [399, с. 200].

17 травня керівник повсталих селян, отаман Клименко, спробував придушити антиєврейський погромний рух. Звертаючись до селян, він казав, що переслідування євреїв – несправедливе й нехристиянське, а вбивати їх – це чинити не по-людськи. Також отаман Клименко пригрозив повстанцям, що переслідуватиме всіх, хто грабуватиме та вбиватиме: «Если вы не согласны с моими объяснениями и требованием, то я ваше предместье оставляю в покое, но если будете идти в город на погром, буду защищать город, а вас преследовать» [399, с. 202]. А коли ж Клименко сказав, що серед євреїв є нещасні, котрі постраждали безневинно, селяни засипали його зухвалими вигуками й образами. Про спроби військових командирів припинити єврейські погроми свідчать і вирізки з газет цього часу, які зібрав Курінний. На одній із них надруковано наказ Головного військового комісара Уманщини Дерещука, який вимагав «всякі реквізиції та труси без його на то дозволу не робити кому б то не було. А самочинні труси, реквізиції та нападки, а також безпідставна стрілянина в місті будуть нещадно каратись військово-польовим судом». Окрім цього, населенню пропонували стежити за провокаторами, котрі порушують спокій у місті, й передавати їх місцевій владі. На іншій газетній вирізці, що її зберіг Курінний, надруковано подяку міської думи отаманові Дерещуку за збереження спокою в місті [194].

30 липня 1919 р. в місто зайшли повстанські загони Сокола та Стецюри. Хоча повстанці тримали владу в Умані менш ніж один день, за кілька годин перебування в місті бійці їхніх загонів було убито й вирізано 300 євреїв, не зважаючи на вік і стать, і пограбовано багато майна [399, с. 230].

Цікавим є питання про сприйняття П. Ф. Курінним ставлення більшовиків до євреїв. У публіцистиці поширена думка, що багато єврейських погромів були своєрідною відплатою місцевого населення за участь значної частини євреїв у більшовицькому керівництві та підтримку більшовицької влади на місцях. Білогвардійці вважали євреїв більшовиками через національний склад верхівки більшовицької партії. Після втечі

більшовиків із міста Курінний зазначає у своєму щоденнику, що єврейське населення, яке їх підтримувало, коли ті були при владі, швидко вивітрило свої пробільшовицькі настрої та стало українським: «Удивительный народ!.. Они приспособливаются ко всему... Как только появились большевики, евреи тот час сделались большевиками... Даже газеты сделались большевистскими... читать их противно было, а когда большевики удрали, евреи сделались настоящими украинцами, как прибывшие на смену большевикам части» [357, с. 101].

2 квітня 1919 р. до Петра Курінного приходив машиніст потяга, більшовик, який хотів винайняти квартиру. Він розповідав, що в Росії комісари – це переважно євреї, і, незважаючи на те, що бійці Червоної армії отримують пристойну платню, солдати отримали дозвіл грабувати. Ці слова підтвердив і син Курінного – Петро Петрович Курінний, котрий став свідком того, як, попри заборону комісара грабувати, п'яні червоноармійці оббирають будинки й навіть хотіли викрасти музейні експонати, які зібрав Петро Петрович. 14 травня 1919 р. Курінний на сторінках свого щоденника звинувачує селян, що вони не можуть утриматися від виявів ворожості і злоби до єврейського населення, яке винне лише в тому, «что их безрассудная молодежь примкнула к большевизму и 'издевалась над крестьянами'» [399, с. 27, 30, 199].

Однак, хоча частина єврейської молоді й підтримувала більшовиків, єврейське населення зазнавало різноманітних утисків від радянської влади. Візник-єврей ділився такими своїми роздумами про більшовиків: «Большевики так не могут говорить... И что же? Так с угрозами я, «жидовская харя», должен был везти большевика... И он мне не заплатил... Мне, рабочему человеку... Нет – это только разбойники» [399, с. 29].

Окрім грабежів і контрибуцій, більшовики влаштовували й погроми. 22 травня 1919 р. вони знову встановили контроль над містом. Проте «уманських більшовиків» занепокоїло, коли до міста наблизився налаштований проти євреїв восьмий червоногвардійський полк. Вступивши

до Умані, бійці цього полку одразу ж почали знімати золоті каблучки з рук євреїв. Один із них у розмові з Курінним сказав, що вони діятимуть лише проти євреїв, а християнського населення не займатимуть. 27 травня стало відомо, що восьмий полк обеззброює євреїв, а після цього їх грабує і б'є. «Уезжающие поезда увозят из Умани большую массу награбленного имущества, а каждый красноармеец имеет возле себя массу денег. Один рассказывает, что за месяц собрал 15 000 рублей и отослал домой: 'А затем соберу столько же и поеду жениться. Деньги награбили у буржуев и в евреев'» [399, с. 209].

Описуючи випадки жорстокості стосовно євреїв у місті, П. Ф. Курінний показує, як реагувало на ці погроми неєврейське населення Умані, становище якого теж було складним. Періодичні зміни влади супроводжували масові грабунки, накладення контрибуцій, реквізиція майна та розбої. Так, 29 червня 1919 р. червоногвардійці на вокзалі розстріляли жінку за те, що вона назвала їх бандитами. Однак, незважаючи на складні обставини, частими були й випадки, коли уманчани допомагали одне одному без огляду на етнічні, релігійні чи інші відмінності. Поширеною була практика, коли євреї підселялися в будинки до православних або коли родина православних підселялася в дім до єврея. Комітет громадської безпеки міста був посередником між мешканцями міста та черговою новою владою й постійно намагався переконати її не влаштовувати погромів. Петро Курінний на зборах селян у передмісті виступав проти заборони продавати євреям будь-які продукти.

Єврейське населення також не залишалось осторонь і допомагало уманським християнам. У серпні 1919 р. червоноармійці увірвалися до розташованої в парку «Софіївка» лікарні й розстріляли 36 поранених повстанців. Після цього вони рушили до земської лікарні, де також планували розстріляти поранених. Про ці наміри дізналися євреї, які поспішили до міської лікарні, оточили її й заявили більшовикам, що ті пройдуть до поранених тільки через їхні трупи. Так вбивства поранених

вдалося уникнути. Священик Свято-Троїцької церкви, парафіянином якої був Курінний, звернувся до вірян із промовою, де наголошував, що образи й убивства – тяжкий гріх, який засуджує церква. Він казав: «Євреї такіе же наши братья по плоти... Будем же жить с ними в мире и согласии и защищать друг друга» [357, с. 104].

Дослідницький інтерес викликає сприйняття місцевим населенням німецької військової адміністрації в Умані у 1918 р. Щоденникові записи про прихід німців поділяються на дві змістові частини: реакція місцевого населення на інформацію про можливий прихід німецьких військ до міста та очікування змін у зв'язку з цим. Перші записи про німецькі війська на території України у щоденнику П. Курінного датовані 16 лютого 1918 року. В пізніших записах зафіксована інформація про те, що німці «наводять порядки»: «Сообщают, что Киев занят немцами и принимаются меры к тому, чтобы нормальная жизнь не нарушалась анархистами», «В Казятине немцы наводят чистоту после большевиков» [399, с. 28-29]. Тобто, можливий прихід у місто німецьких військ не те що не лякав місцеве населення, а навпаки – був значною мірою навіть бажаним [399, с. 32, 33].

Сподівання на встановлення порядку П. Ф. Курінний висловив так: «Они, наверное, потребуют солидное вознаграждение за свой порядок... Может быть потребуют протектората над Украиной, и тогда мы будем вечными рабами наших врагов...Что-то ужасное предвидится, и во всяком случае положение безысходное... С одной стороны – свои звери: «свободные разбойники и грабители», а с другой – сильные «немцы устроители порядка», каким, конечно, ближе свои интересы, чем наши...» [399, с. 32-33].

П. Курінний був найвіторитетнішим адвокатом у селянських справах. Цей факт з його біографії пояснює значну кількість щоденникових записів, у яких згадуються настрої та реакція селян і простого населення на дії нової влади. Найбільш опозиційно налаштованими до іноземців були селяни, настрої яких так добре знав П. Курінний. Ще до приходу німецьких військ вони не розуміли, для чого ті йдуть. А 29 березня він зафіксував «злостное

настроение против интеллигенции и Украинской Рады... Обвиняют в том, что «вони навели сюди німців. Вирізати би всіх панів, а німців прогнати, от і було б людям добре», – говорят крестьяне» [399, с. 55]. У той час міське населення Умані побоювалося таких настроїв селян і покладало великі надії на німецькі війська, щоб ті припинили грабежі, розбої і руйнування.

Інший аспект, який можна виокремити, аналізуючи щоденникові записи, – зміни у ставленні жителів краю до німецьких військ. 24 березня П. Курінному розповіли історію про те «... как германський солдат убил русского рабочего... среди города, случайно, из-за того, что германский солдат шел гулять с русской девушкой, знакомой рабочего... Этот последний обратился к девушке с вопросом, а германец ударил его в лицо... Публика, принявшая сторону рабочего, обезоружила немца, арестовала, но прибыли еще два немецких солдата, причем один из них застрелил рабочего». Автор резюмує, що населення схвильоване і незадоволене німецькими військами починає зростати [399, с. 53].

З переходом влади в Україні до уряду гетьмана П. Скоропадського відбулися значні законодавчі зміни, які безпосередньо впливали на українське селянство. Було відновлено приватну власність на землю, замість сформованих Центральною Радою земельних комітетів, були створені земельні комісії. Також було створено тимчасові повітові та губернські земельно-ліквідаційні комісії, до компетенції яких входив розгляд справ про повернення власникам відібраних у добу Центральної Ради земель, угідь та майна, про відшкодування збитків і винагороду за користування майном. А відшкодувати селянам було що. Скориставшись частими змінами влади і ще частішим безвладдям, селяни грабували та руйнували колишні поміщицькі маєтки. Неодноразово у щоденнику П. Курінний фіксує інформацію про масштаби стихійних селянських погромів: «Крестьяне разграбили и разнесли помещичью экономию, забрали в свою пользу хлеб, скот, лошадей и всякое имущество (которое затем продавали в свою пользу);

постройки розобрали, а машини разрушили и поделились ими в виде кусков железа, или кусков принадлежностей» [399, с. 73].

У записах від 1918 р. П. Курінний виклав розповідь свого знайомого про селянські грабунки: «Таке скрізь поробили, що аж страшно дивитись... Даже костел розграбили, з мертвих знімали одєжу, кольца і всяке вбрання... Воли продавали на заріз, коні німцям... А тепер знову біднота... Пройдеш по селу і бачиш, що ні в кого нічого нема, всерівно така біднота, як і була... Бо хіба вони ті гроші потратили на щось добре?... Ні, вони чуть не в кожній хаті завели самогонку і таку завели п'яну машкарню, що в селі настоящий ад... От як люди розуміють свободу...» [399, с. 74]. Тепер за цю «свободу» доводилося розраховуватися. На селян накладалися контрибуції, і вони були зобов'язані їх відшкодувати. Проте, як зазначає П. Курінний, досить часто ці контрибуції були несправедливими стосовно селян та викликали їх невдоволення новою владою.

Досить красномовний випадок стався з селянином, який не брав участі в пограбуванні майна поміщика Піотровського, але німецький загін відібрав у нього 42 пуди різного хліба як компенсацію. Незважаючи на докази неучасті селянина у пограбуванні майна, хліба йому ніхто не віддав, пояснюючи це тим, що поміщик ще не все втрачене майно отримав. Схожа ситуація сталася і в селі Краснопілка. У німців, що проїжджали через село, вийшов з ладу автомобіль, і вони його залишили біля повітового правління, «... но пришли мужики, а может даже мальчишки, открывали и забрали в нем всякие винтики и принадлежности... Приехали немцы... наложили на селян контрибуцию в 10 000 руб. возмещения за убытки. За порубку казенного леса немцы наложили контрибуцию на крестьян 1 300 000 руб. Вот как у нас немцы восстанавливают порядки, и без всяких разговоров» [399, с. 94].

Ще більше налаштувала селян проти гетьманської влади та німецьких військ торгівельна угода про поставки збіжжя з нового врожаю до Німеччини та Австро-Угорщини. 2 червня П. Курінний став свідком, вивозу німцями збіжжя і так це описав: «Идут группами германские солдаты и везут фураж, а

українці смотрят на них и с завистью говорят: «Вот для немцев, так и овес есть, а для нас ничего нет!» [399, с. 89]. П. Курінний засуджував реквізиції німецьких військових: «Большие воры: обокрали дьякона, взяли у него бочку, курей забрали, плетень поломали. Возмутительно... Что ж это за друзья?! Если они нас обдирают». Хоча провину за ці вчинки він покладав не лише на німецьких солдат, а й на український уряд: «С другой стороны, наше правительство, какие это порядки? Пригласили немецкие войска и не обеспечили их продовольствием и дровами, и, вследствие сего, солдаты вынуждены красть, чтобы прокормиться» [399, с. 101].

Не сприяли «любові» до чергової влади і жорстокі дії німецьких каральних загонів. Під час поїздки залізницею з Христинівки до Умані П. Ф. Курінний став свідком такої розмови: «Як прийдуть в село, то катують людей гірше всього... Скидайте штани... Положать на бочку і ріжуть, аж кров підпливе... Давай другого! Третього і перекатують кількість людей, не вважають ні на літа, ні на що... По деяким селам били і жінок», хоча селянин з с. Притика розповів, що в них «з паном Русницьким яось посчитались за забраний у нього хліб і благополучно...Яось обішлося без карательних отрядов» [399, с. 160-161].

Доцільно звернути увагу на ще один аспект перебування німецьких військ в Умані: на стосунки німців з місцевим населенням; на сприйняття їх ментальних особливостей автором щоденника.

З 8 червня німецькі військові поселилися в одній з кімнат у будинку П. Курінного. З того часу він не перестає дивуватися і захоплюватися їх дисципліною. При чому як дисципліною під час служби, так і під час відпочинку: «У меня дома, по обыкновению, немцы «молчат»... Удивительный народ: полная комната немцев, а такая у них тишина, что как будто их нет». Або: «У них замечательная тишина... Человек больше 40, а в комнате тишь, как будто никого нет... Вахмистр или офицер читает газеты... Все слушают». Коли ж німецькі військові забрали речі та залишили будинок П. Курінного, він записав у щоденнику: «Жалею за немцами, как людьми

порядка» [399, с. 142, 149, 154]. Чого П. Курінний не міг зауважити про інших своїх «квартирантів», які заселилися невдовзі після «дисциплінованих» німців - червоноармійців: «Вечером в передней шум, крик... Пьяные красноармейцы ругаются и буйствуют». [399, с. 241]

З відходом німецьких військ з Умані інтелігенцію, та й простих міщан охопила непевність і тривога за майбутнє. Ніхто з чіткістю не міг прогнозувати, що буде далі. П. Курінний записав, що відчуває наближення катастрофи. І він не помилився. Катастрофічні зміни в житті уманчан були спричинені черговим встановленням більшовицької влади.

Ймовірно, П. П. Курінний був опозиційно налаштований до правління гетьмана Скоропадського, так як у його особовому фонді Архіву УВАН зберігається відозва Тимчасової Ради Уманської філії Українського національного союзу про створення в місті 3 листопада регіонального представництва УНС та із закликом до громадськості міста приєднуватися до лав Уманської філії УНС. Адресою для кореспонденції та детальнішої інформації вказувалася І-ша Українська гімназія ім. Б. Грінченка, де тоді працював П. П. Курінний [194]

Розмірковував П. Ф. Курінний над мотивами жорстокого поводження з населенням людей, котрі під час революції отримали владу. Його знайомий приватний повірений з Уманщини Ієронім Донецький був «одним з кращих народників», який очолював чайну, організовував читання, спектаклі, співочі хори, бібліотеки, пожежні дружини, кооперативні магазини. Під час чергової зміни влади він змінив посаду приватного повіреного на керівника міліції в м. Маньківка і старанно виконував свої посадові обов'язки до того часу, доки селяни, якими він так опікувався, не пограбували його будинок і забрали все майно. Після цього «из доброго человека сделался зверь», який жорстоко придушував будь-який прояв селянської непокори та застосовував смертну кару [399, с. 163]

З поваленням влади гетьмана Скоропадського П. Ф. Курінний, як і більшість знайомого йому селянства, покладали великі сподівання на владу

Симона Петлюри, однак вже за кілька днів на Уманщині активно діяла «шайка розбійників», які щоночі грабували та переслідували населення. Відповідальність за цей безлад уманчани покладали на новий уряд, який роздав на руки зброю і після повалення влади Гетьмана не зміг забезпечити порядок [194].

Остаточне утвердження більшовицької влади в Умані з її грабунками, репресіями, переслідуванням інтелігенції зобурювало П. Ф. Курінного, що знайшло відображення на сторінках його щоденника.

Звичайно, щоденникові записи П. Курінного позначені певною суб'єктивністю. Але цінність інформативного матеріалу щоденника полягає в тому, що П. Курінний детально фіксував факти сучасного йому життя, записував інформацію з періодичної преси та викладав зміст своїх розмов з міською інтелігенцією або ж селянами сусідніх з Уманню сіл. Такий багатий виклад матеріалу, поза сумнівом, значно збагачує знання про відгомін макросторії на регіональному рівні і є важливим джерелом для вивчення історії Уманщини буремних перших десятиліть ХХ ст.

У щоденникових записах П. Курінний поряд з нотатками приватного характеру ретельно фіксував усе, що відбувалося в ті бурхливі часи навколо нього. Але основна цінність щоденників П. Курінного полягає в тому, що у них окрім подієвої канви зафіксоване сприйняття очевидцями важливих суспільно-політичних подій та колориту тодішнього повсякдення.

* * *

Отже, життєвий шлях Петра Федоровича Курінного відрізняється від традиційної біограми вихідця з селянської сім'ї. Отримавши початкову освіту, він набув досвіду волосного писаря та мирового посередника, а здобувши юридичну освіту в університеті св. Володимира в Києві, займався юридичною практикою. Обіймав посаду приватного повіреного при окружному суді. Як судовий повірений у селянських справах, він опікувався захистом інтересів простого люду, який вважав його «своїм».

Окрім професійної адвокатської діяльності, Петро Федорович Курінний займався багатьма громадськими справами. Список проявів його громадської активності доволі довгий: у 1890 р. він був уповноваженим від уманської громади в справі відчуження земель для прокладання залізниці; з 1890 р. до жовтня 1917 р. він виконував обов'язки члена Уманського попечительства про народну тверезість, проявляв рішучість і наполегливість у боротьбі з пияцтвом; турбуючись про поширення елементарних знань серед селянства, він був попечителем церковнопарафіяльної школи в селі Подобна і жертвував на неї чималі власні кошти; на його кошти була відкрита чайна, куди він постійно передавав чай, цукор, продукти; в Уманському повітовому відділенні Київської єпархіальної училищної ради він обіймав посаду скарбника; з 1900 р. він брав участь у діяльності Товариства опіки над тваринами; П. Ф. Курінний був членом Благодійного товариства допомоги бідним; ініціював і очолив добровільну пожежну дружину; підтримуючи кооперативний рух, створив і очолив Уманське ощадно-позичкове товариство; у 1905 р. став членом-співробітником Імператорського православного Палестинського товариства; у 1917 р. був членом споживчого товариства «Труженник»; у 1917 р. очолив сільську раду Івангородського передмістя Умані. З утвердженням радянської влади традиційний уклад сім'ї Курінних було зламано. Та все ж Петро Федорович продовжував брати участь у громадських справах. Він проявляв активність у боротьбі з неписьменністю, продовжував очолювати пожежну дружину і раду протипожежного товариства.

На схилі літ Петро Федорович Курінний опинився в скрутному матеріальному становищі. Утративши все, він помер 1931 року непотрібним владі, яка незважаючи на його громадську активність, спрямовану на поліпшення життя простого люду, позиціонувала його як «чужого».

РОЗДІЛ 3

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕТРА ПЕТРОВИЧА КУРІННОГО

3.1 Формування особистості П. П. Курінного та його становлення як науковця

Петро Петрович Курінний народився 4 травня 1894 р. в м. Умань. Особливий вплив на малого Петра мав батько, спогади про якого сповнені глибокою повагою та гордістю. Батько був «самоуком», але дуже «культурною людиною, любив книжки, старанно їх купував. Протягом 55-річної праці на Уманщині він заслужив винятково пошану як оборонець, як широкий працівник у галузі позашкільної освіти, автор високої цінності «Статистичного опису Херсонщини», піонер уманської кооперації, фундатор пожежної команди, народних чайних, кустарних майстерень», – з таким пієтетом характеризував свого батька П. П. Курінний [4, арк. 29].

Петру Курінному з раннього дитинства була доступна батькова бібліотека – «великий асортимент книжкового матеріалу». Частими гостями в домі Курінних були композитор Порфирій Демуцький (хрещений батько сестри Пелагеї), лікар Юрій Крамаренко (член «старої» (1870–1880-х рр.) Української громади), столоначальник поліції Олексій Нечаїв, архіваріус окружного суду А. Кошелев, представник адвокатури Віталій Суровцов, священник Яків Сташевський, учитель гімназії Гріффен. Відвідини цих людей чітко закарбувалися в дитячій пам'яті та були першими «українськими враженнями» Петра Петровича. Хоча й не глибокими, адже, за його визначенням, «сім'я носила характер «малоросійський» [4, арк. 29 зв.].

Готували до вступу в гімназію юнака вдома. Першими вчителями були мати, племінник П. Бондаренко, садовод уманської школи садівництва, та батько Петро Федорович. 18 березня 1900 р. останній записав у щоденнику:

«Петя с увлечением рассказывает, как он теперь может складывать по буквам слова и только букву «я» забывает» [398, с. 67]. З 1903 р. розпочалося навчання в підготовчому класі Уманської казенної чоловічої гімназії. Зі спогадів самого П. П. Курінного відомо, що до третього класу він навчався добре, однак у третьому «придав, сів на другий рік» і саме в цьому році (1907 р.) в нього почав викладати історію та географію вчитель Данило Михайлович Щербаківський (Додаток Й).

Розмірковуючи над своїм фахом та захопленням археологією, П. Курінний так оцінював вплив учителя на вибір професії: «Він так захопив мене історією й археологією, що я зараз же почав збирати черепки і несподівано відкрив на полі с. Кочержинець рештки селища людини кам'яної доби на Україні, т. зв. Трипільської культури (III–IV тис. до Р. Х.), що було справжнім відкриттям і що раз і назавжди зв'язало мене з археологією, прихилило під авторитет Д. М. Щербаківського» [4, арк. 30]. Окрім цього, Д. Щербаківський, а також учителі російської мови Геннадій Данилів та Григорій Куриндін давали учням читати книги з власних бібліотек, які впливали на формування світогляду більше, ніж шкільна освіта. Вчителі дозволяли учням заходити до себе в помешкання та в позашкільний час обговорювали з ними прочитану літературу. Таке спілкування закріпило в багатьох гімназистів «розуміння ... культури окремішності українського народу, його «романтичної, мистецької, ідейної висоти», його закріпачення, несправедливого з ним поводження» [4, арк. 30 зв.].

Окрім П. Курінного, історією та українською етнографією зацікавилися і інші учні Д. Щербаківського: Борис Якубський, Олександр Якубський, Григорій Кравченко, Борис Безвенглінський та ін. Д. Щербаківський заснував гурток любителів старовини й етнографії, учасники якого під керівництвом учителя записували пісні, різноманітні етнографічні матеріали, а також збирали речі для музею. Однак після революції 1905–1907 рр. гурток припинив роботу через звинувачення керівника в політичній неблагонадійності. Частина зібраних учнями артефактів було розкрадено, ще

частину викинуто через відсутність у гімназії приміщення для зберігання [385]. Улітку 1910 р. Д. Щербаківський залишив гімназію та переїхав до Києва працювати в Музеї старожитностей і мистецтв, однак продовжив спілкуватися з учнями.

Захоплення історією тісно пов'язало Д. Щербаківського і П. Курінного, а їх спілкування відбувалося у ході листування. У листах П. Курінний консультувався та просив поради в Д. Щербаківського у проведенні археологічних розкопок на території Уманщини, радився про віднесення знайдених артефактів до тієї чи тієї археологічної епохи, запитував про спеціалізовані періодичні видання з археології тощо. Д. Щербаківський заохочував до археологічних та етнографічних досліджень краю, пропонував пересилати йому до Києва пам'ятки старовини та надсилав кошти для купівлі в селян старих дерев'яних ікон, килимів, вишиванок, зразків різьби по дереву. Просив П. Курінного замалювати якомога більше орнаментів на стінах і печах, якими прикрашали хатній інтер'єр перед Великоднем. З 1911 до 1913 р. П. Курінний та інші колишні учні Д. Щербаківського були офіційними представниками Київського музею і збирали для нього предмети старовини в селах Кочержинці, Паланка, Полянецьке, Сушківка, Бабанка, Свинарка, Аполянка, Танське, Доброводи, Гереженівка, Косенівка, Дмитрушки, Старі Бабани, Краснопілка, Подібна, Піківець. Детальніше про пошук учнями предметів старовини в селах повіту дізнаємося з листа П. Курінного від 19 травня 1912 р. до Д. Щербаківського. Учень повідомляв: «В каждой почти хате показывали мне вышитые вещи, зачастую вынимая даже из самых недр сундука... Во многих хатах мне раскрывали «скрини», лазили «на гору», «у комору» и большего, мне кажется, я и не мог достигнуть» [385]. Загалом селяни позитивно сприймали зацікавленість П. Курінного предметами старовини та з радістю їх демонстрували

Третьою важливою складовою формування світогляду, окрім родинного виховання та впливу Д. Щербаківського, П. Курінний називав «родинні вечірки та підготовку до екзаменів на квартирі Віталія Суровцова».

Ці «вечірки» з музикою, співами, іграми, декламаціями, виїздом за місто на конях жваво проводили в 1911–1913 рр., а у 1913–1916 рр. – переважно під час канікул. Учасниками вечірок була уманська молодь: Надія Суровцова, Ада Шапіро, Володимир Кочержинський, Леонід Левитський, Олександр Кочержинський, Володимир Крикун та ін. Захоплення цієї молоді українським питанням привело до того, що «гурт», хоча й складався переважно з дітей із російськомовних родин, з часом українізувався. На цих зібраннях вони читали «Листи на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманова та ін. літературу [284, стр. 37].

Після випускних іспитів у гімназії, з травня по вересень 1913 р., молодий Курінний був практикантом на розкопках міста і некрополя в селі Парутине (колишня Ольвія) під безпосереднім керівництвом професора Бориса Фармаковського. І хоча на розкопках панувала «виключно цісарського стилю чорносотенна атмосфера», практикант набув корисних знань та практичного досвіду для здійснення археологічних досліджень: ознайомився з каталогізацією речей, методикою розкопок могил та культурними пластами міста.

Восени 1913 р. П. Курінний, уже маючи деякий практичний досвід проведення історико–археологічних досліджень, вступив на історико–філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Університетськими керівниками студентів були призначені професори Митрофан Довнар–Запольський та Василь Данилевич, а серед викладачів були Микола Бубнов, Григорій Павлуцький, Микола Біляшівський та ін. На думку Н. Полонської–Василенко, яка мала тісні товариські взаємини з П. Курінними, найбільший вплив на нього під час навчання в університеті мав М. В. Довнар–Запольський, – один із найталановитіших учнів В. Б. Антоновича. Під назвою «Історія Росії» М. Довнар–Запольський читав «Історію України Київської доби», був великим знавцем археології, білоруської етнографії, мистецтва. Довнар–Запольський одразу звернув увагу на Петра Курінного й відчув у ньому майбутню наукову силу. Довнар–

Запольський заснував при університеті історико-етнографічний гурток (наукове товариство), членами якого були колишні учні Довнар-Запольського: доценти, стипендіати (залишені при університеті для підготовки до наукової діяльності) та студенти. Гурток було організовано як звичайні наукові товариства: очолював його сам Довнар-Запольський, членів обрано, але нових кандидатів рекомендував голова гуртка. На засіданнях робили доповіді й обговорювали їх у дружній товариській атмосфері. Гурток видавав свої праці. Студенти вважали за велику честь бути членами гуртка. Петро Петрович, за рекомендацією Довнар-Запольського, став членом гуртка вже на I-му курсі. На засіданні гуртка в присутності професора П. А. Тутковського Петро Курінний уперше виступив з науковою доповіддю про овруцькі шиферні прислиці, у якій подав власну теорію їх походження, яка спростовувала теорію професора Тутковського. Павло Тутковський визнав правдивість теорії студента. З 1915 р. Курінного обрано секретарем гуртка і ці обов'язки він виконував аж до від'їзду з Києва у 1917 р. [369].

Уже 1914 р. в газеті «Нова Рада» опубліковано його перше наукове дослідження – «Відкриття Батиєвих воріт у Києві». Цього ж року з метою поліпшення свого матеріального становища П. Курінний планував давати приватні уроки учням [398, с. 94]. Тема наукової роботи Петра Курінного в університеті – «Ремісники в Москві XVII століття». Опрацьованого впродовж трьох місяців у Києві матеріалу було недостатньо. Щоб завершити роботу, необхідно було їхати до Москви і там ознайомитися з місцевими джерелами та літературою. Однак студент не був впевнений в тому, що йому вдасться знайти відповідні джерела в Москві. П. Курінному не подобалося те, що вивчення історії Києва в університеті мало другорядне значення, а перевага надавалася «русской старине». Професорів-українців переводили на роботу до Петербурга, а «великоросів» – до Києва, внаслідок чого в Петербурзі вивчали історію України, а в Києві досліджували «великорусские древности» [398, с. 96].

У зв'язку з початком Першої світової війни університет Св. Володимира у 1915 р. було евакуйовано до Саратова. Там П. Курінний продовжував наукові пошуки, очолив археологічну експедицію в Аткарську. Крім того, він їздив до Пензенської губернії й там проводив розкопки в столиці фіно-угорського племені мокша – Наровчаті. Звіти про всі розкопки, досліджені різьблені плити з мечеті Петро Петрович передав Саратовській вченій архівній комісії та її музею. Цей матеріал, як зазначала Н. Полонська–Василенко, використав Франц Баллод у своїй книзі «Приволжские Помпеи» [369].

У Саратові П. Курінний працював над темою «Хатній побут слов'ян». У цій справі він їздив із Саратова в Москву до професора В. О. Городцова. Матеріали родинного листування підтверджують те, що П. Курінний певний час проживав у Москві. Зокрема, у листі від за 1916 р. до батька П. Курінний писав, що поспішає до Московського історичного музею. Лист–відповідь батько надсилав йому за адресою м. Москва, вулиця Тверська, буд. № 68–28 [111, вставка б.н.].

Загалом перебування в Саратові було важливим для наукового становлення П. Курінного, оскільки ознайомлення з надволзькими, зокрема золотоординськими пам'ятками старовини, збагатило його знання та посилювало науковий інтерес до історії. Варто зазначити, що Саратов був цікавий Петру Петровичу не лише розкопаними ним скарбами, а й багатими музейними колекціями, які зберігалися в Міському музеї імені Чернишевського та Музеї вченої архівної комісії. Дослідницька праця Петра Петровича в Саратові принесла йому визнання в науковому товаристві: він, студент III-го курсу, був обраний членом вченої архівної комісії, а це було звання, яке мали вже відомі вчені [369, с. 7].

Ще будучи студентом в Києві, П. П. Курінний розпочав роботу в університетському музеї старожитностей та мистецтв під керівництвом Миколи Біляшівського, Вікентія Хвойки, Данила Щербаківського. Після повернення до Києва із Саратова П. Курінний розбирав колекції, завдяки

чому отримав досвід самостійної музейної роботи. Саме в музеї П. Курінний вперше познайомився з Валерією Козловською та Дмитром Дорошенком. Певний період часу студенту доводилося жити у вестибюлі музею, хоча більшість терміну навчання він проживав у помешканні на вул. Тарасівській, 32 [4, арк. 32].

У 1917 р. спільно з Іларіоном Свенціцьким та Михайлом Коцюбою П. Курінний розробив статут і став одним із фундаторів Центрального комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини в Україні, який очолив Микола Біляшівський [151, арк. 2].

Улітку 1917 р. Петро Курінний висловлював батькові своє обурення «братами великоросами», котрі не вважали за потрібне захищати на фронті позиції до того часу, доки німці не дійшли до внутрішніх губерній (Калузької, Курської та ін.). На думку П. Курінного, Україну потрібно захищати від наступу ворога, адже для Росії Україна була «годувальницею». Розмовляючи з батьком про стан справ у країні, Петро Курінний обурювався політикою більшовиків, котрі підняли бунт по всій Росії. Унаслідок цього всюди відбувалося щось жахливе: народні хвилювання, грабежі, погроми, бої – все це послаблювало державу [398, с. 259].

Студентські роки не обмежувались лише навчанням та роботою в музеї. З перших днів перебування в Києві П. Курінний став членом студентської української організації. Під час засідань її учасники обговорювали питання боротьби з царизмом, заслуховували доповіді на історичну тематику. Серед членів організації П. Курінний згадував Йосипа Гермайзе, Миколу Любинського, Андрія Полонського та ін. Учасники організації розповсюджували українські книги та брали участь у Шевченківських демонстраціях, допомагали грошима ув'язненим студентам, відвідували засідання літературно–мистецького клубу «Родина». Під час подій Лютневої революції 1917 р. Курінний був секретарем на зборах студентських організацій Києва, членом студентського загону, ніс міліцейську варту на Сінному базарі [4, арк. 34].

З 1913 р. П. Курінний долучився до діяльності Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток культури та старовини. Матеріали родини Курінних дають змогу зробити кілька хронологічних акцентів в історії Уманського відділення та розширити знання про основні напрями роботи членів товариства. Ідея заснування історичного товариства в Умані існувала ще в 1906–1908 рр., однак після революційна реакція стала на заваді створення товариства. У 1913 р. 10 громадських діячів міста звернулися до київського губернатора з проханням дозволити відкрити в Умані історичне товариство. У відповідь на це звернення Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва 11 лютого 1913 р. надіслало повідомлення № 5 за підписом голови товариства В. Іконнікова, в якому зазначалося, що на загальному засіданні товариства 25 січня 1913 р. було ухвалене рішення вважати Уманське відділення Товариства відкритим. Однак процедура реєстрації новоутвореного товариства тривала понад дев'ять місяців і тільки 25 жовтня 1913 р. з Києва надійшло повідомлення з інформацією про реєстрацію 17 жовтня Київським губернським у справах товариств Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва [364].

На установчих зборах товариства 21 листопада 1913 р. було обрано його керівний склад: голова – Н. Бутирський, товариш голови – Х. Ящуржинський, скарбник – П. Курінний. Регіон діяльності товариства – територія колишнього Уманського козацького полку (на 1913 р. Уманський, Звенигородський, Липовецький, Таращанський, Гайсинський, Балтський, Брацлавський повіти). Мета товариства – «дослідження та опис могил, городищ, церков, каплиць, стародавніх образів, старосвітських будинків, опис і визначення казенних і приватних архівів, записування давніх переказів, оповідань, історичних пісень і всього, що торкається історії, археології, права, побуту, мови Уманщини та організація бібліотеки і музею». Однак ця амбітна програма не могла бути зреалізована повною мірою через брак коштів та людей. Кошти товариства склалися тільки з

членських внесків – три карбованці на рік, а персональний склад товариства не перевищував 40 осіб, більшість із яких були обтяжені своєю основною роботою [194].

Завдячуючи протоколам товариства, а також родинним документам Курінних, можемо виділити кілька напрямів у діяльності Уманського відділення товариства. Одним з найперших завдань, за реалізацію якого взялися члени відділення, було дослідження архівів міста Умані. Зокрема, у протоколі зборів від 21 листопада 1913 р. зафіксовано прохання до члена товариства М. Ковесникова (гласний Уманського повітового земства і міської управи, член Уманського окружного суду) про дозвіл на ознайомлення з місцевими архівами – Уманського Успенського собору, Уманського духовного училища, колишнього Уманського військового поселення та ін.. На річному зібранні 20 листопада 1914 р. П. Ф. Курінний запропонував розширити перелік досліджуваних архівів та включити до нього зібрання документів Ради мирових посередників, архіви волосних управлінь і судів. Його ж ініціативою була пропозиція звернутися з клопотанням, щоб ці архіви не знищували та не продавали раніше, ніж їх опрацюють учені архівної комісії. Невдовзі Х. Ящуржинський (був обраний головою Товариства після Н. Бутирського) інформував членів відділення про оглянутий ним архів Уманського поліцейського управління, який зберігався в непристосованому приміщенні, а матеріали справ викликали побутовий та юридичний інтерес. Члени відділення, шукаючи архів Уманських військових поселень, на зборах 7 лютого 1915 р. прийняли рішення звернутися з клопотанням до Київської казенної палати, Управління державним майном, Київського військово–історичного товариства з відповідними запитамі [1, арк. 78].

Влітку 1914 р. членами відділення було вирішено провести серію археологічних екскурсій під керівництвом П. П. Курінного, однак початок війни не дав реалізувати заплановане. Але на зборах 7 лютого 1915 р. за пропозицією Х. Ящуржинського члени відділення звернулися до Імператорського археологічного комітету з проханням надати дозвіл

здійснювати розкопки в межах Уманського району. 22 квітня того ж року Х. Ящуржинський доповідав членам відділення про методи і способи ведення розкопок, значну увагу звертаючи на особливості роботи з різними видами курганів. Під час цього ж зібрання було вирішено організувати 3 травня 1915 р. екскурсію в село Розсішки для огляду церкви, побудованої Іваном Гонтою в 1763 р. [398, с. 107].

А 30 вересня 1915 р. на зборах Уманського відділення про результати археологічних досліджень на території Уманського повіту доповідав член відділення П. П. Курінний. Доповідь супроводжувалася демонстрацією знайдених артефактів та посиланням на історичні джерела. Після завершення доповіді було вирішено організувати під керівництвом П. П. Курінного екскурсію учнів Уманського комерційного училища до села Кочержинці для проведення майбутніх археологічних досліджень. Ознайомившись з результатами екскурсії (план розкопок, учнівські щоденники, що велися під керівництвом П. П. Курінного, знайдені фрагменти посуду, знаряддя праці та жіноча статуетка), члени відділення висловили глибоку вдячність керівнику екскурсії за організацію, керівництво та систематизацію знайдених матеріалів. Також під керівництвом Петра Курінного у 1915 р. було здійснено розкопки скіфського кургану в с. Кочержинці та городища в с. Косенівка [18, арк. 21].

Ще під час перших установчих зборів Х. Ящуржинський повідомив, що доопрацьовує програму етнографічних досліджень краю. На зборах 17 січня 1915 р. І. Кулик ознайомив із зібраними в різних місцевостях, здебільшого в Уманському повіті, колядками та народними піснями різних жанрів (сімейні, колискові, побутові, жартівливі, рекрутські). Під час зборів 22 квітня 1915 р. Х. Ящуржинський інформував членів відділення про спостереження в галузі народної етимології та про вимову населенням слів іноземного походження (монополія – малополія, нотаріус – мотаріус, Венедикт – індік та ін.) [18, арк. 36].

Неодноразово під час зборів члени відділення обговорювали історичні події, пов'язані з Уманщиною, та ділилися історичною або раритетною літературою. 7 лютого 1915 р. темою для обговорення стала принесена баронесою Н. Мейєндорф книга Л. Похилевича «Сказания о населенных местностях Киевской губернии» 1864 року видання. Під час обговорення учасники зібрання доповнювали зміст книги даними, відомими їм з інших історичних джерел. Зокрема, М. Ковесников зазначав, що «после Уманской резни город Умань опустел был настолько, что население его состояло всего из 500 душ» [398, с. 83].

Окрім статистичної інформації про кількість засідань відділення, їх тривалість, кількість членів та основні обговорювані питання, з щоденникових записів П. Ф. Курінного стає відомо про труднощі під час діяльності. На звернення членів відділення до міського голови Умані Володимира Долбіна (перед цим очолював Уманське відділення «Союза русского народа») з проханням допомоги в облаштуванні приміщення для зберігання музейних експонатів надійшла відповідь, що «конечно он готов содействовать, но к сожалению, что Общество наше имеет украинофильский оттенок, и что в нем не участвуют генералы нашего города, например: прокурор, директор гимназии и проч.». Така позиція міського голови викликала обурення П. Ф. Курінного, яке він занотував у своєму щоденнику так: «Вот наше течение в России... Даже для успеха «в сохранении памятников старины и искусства надо принадлежать к «Союзу Русского Народа» и обеспечивать «учреждение» генералами, прокурорами и проч. Иначе всякое, даже вполне благонамеренное общество, может быть кризисно вредным; в особенности же вся эта «истинно–русская дрянь» почему-то боится и не любит малороссов... В результате обманутое черносотенцами правительство вынуждено (к беспокойству)... питать недоверие ко многим вполне благонамеренным людям только потому, что они украинцы и говорят иногда по-украински» [398, с. 183-184].

У планах відділення був економічний опис Уманської округи. Для реалізації цього задуму планувалося почергово здійснити опис районів, що входили до складу округи. У фонді П. П. Курінного зберігся план економічного опису Христинівського району. Відповідно до задуму, майбутня праця мала складатися з двох великих частин: історико-економічного опису району та стратегічно-економічного дослідження сучасного стану району. Для цього планувалося розшукати історичні матеріали (грамоти, інвентарні плани королівських і приватних маєтків, архівні документи). На знайдені матеріали планувалося завести картки та укласти каталог, скласти узагальнювальні та порівняльні таблиці, накреслити наукові мапи [18, арк. 7].

Один з останніх записів про діяльність Уманського відділення Київського товариства в щоденнику П. Ф. Курінного датується 8 вересням 1917 р. Саме тоді новим Головою відділення було обрано Петра Петровича Курінного, але із записів його батька відомо, що П. П. Курінний цьому обранню не зрадів, адже вважав, що «на должность председателя надлежит избрать лицо «влиятельное», так сказать – «с положением», которое могло бы привлечь в Общество членов своими связями и знакомствами или громким титулом» [398, с. 259].

Аналіз листування Х. Ящуржинського з П. П. Курінним показує, що налагодженням роботи товариства займався П. П. Курінний, а Х. Ящуржинський був почесним головою. 29 серпня 1918 р. Х. Ящуржинський звернувся з проханням до П. П. Курінного не обирати його до керівних органів управління товариством через слабке здоров'я [100, арк. 36].

У 1918 р. П. П. Курінний, як очільник Товариства, підсумовуючи його діяльність з моменту заснування, зазначив, що, окрім трьох річних звітів Х. Ящуржинського про діяльність Товариства та трьох фінансових звітів П. Ф. Курінного, на 13 загальних зборах було заслухано двадцять доповідей та вісім повідомлень членів товариства. П. П. Курінний мав доповіді на теми:

«Які матеріали можуть бути використані для організації музею в Умані», «Випадкові знахідки і археологічні розвідки в околицях Умані до 30. IX. 1915 року», «Археологічні знахідки і розкопки на Уманщині від 30. IX. 1915 р. по 18. IX. 1916 р.», «Кам'яні баби, знайдені в Білогрудівській дачі біля Умані», «Старовинна церква с. Оксаниної Уманського повіту», а П. Ф. Курінний виголошував доповідь «Старовинний ірмологій XVIII ст. з церкви с. Подобної» [211].

До літа 1917 р. Петро Петрович уже закінчив навчання в університеті. З-поміж варіантів працевлаштування в Умані або в Києві він обрав рідне місто, тому що в цей час погіршився стан його здоров'я і в батьківському домі йому було б комфортніше лікуватися. 1917 р. в урочистій обстановці (з проведенням молебню) в місті було відкрито Першу українську гімназію ім. Б. Грінченка, яку очолив директор Іван Олексійович. 24 вересня 1917 р. на посаду вчителя історії та географії, а в деякі періоди ще й української, російської та латинської мов був призначений П. П. Курінний [398, с. 278].

Через місяць після початку роботи в школі молодий учитель ділився з батьком своїми планами викладання дисциплін та міркуваннями про важливість служіння справі освіти народу, висловлював готовність «віддати всю душу цій справі», не дивлячись на те, що народ за одну хвилину може знищити багаторічну працю культурних організацій [399, с. 9]. Так як, гімназія мала дозвіл на діяльність, але не мала власного приміщення, час від часу перед колективом вчителів виникали проблеми з пошуку належних приміщень для проведення занять та проживання учнів. 16 серпня 1918 р. адміністрація школи домовилася з П. Ф. Курінним про оренду на 2 роки його чайної на Івангородському передмісті Умані [399, с. 104].

Молодий учитель із завзяттям узявся за відродження справи Д. Щербаківського: створив краєзнавчий гурток і керував ним. На заняттях з історії як наочність П. Курінний використовував зібрання старовини, а вже невдовзі учні від споглядання артефактів перейшли до їх збирання. Так, один із гімназистів П. П. Курінного – О. Грім – у своїх спогадах писав: «У вихідні,

а часом і в робочі дні, ми охоче ходили з своїм учителем на розкопки в околиці міста Умані. Побували ми не раз в Білогрудівській дачі, Дмитрушках, Війтівці, Городецькому, Паланці, Сушківці, Піківці... Усі експонати, що мали музейну цінність, Петро Петрович приймав і впорядковував, виставляв на вітрини, наскільки дозволяло тісне приміщення» [294, с. 24]. П. Ф. Курінний цікавився розкопками, які здійснювали учні гімназії під керівництвом його сина та час від часу відвідував їх .

У революційні роки влада в місті часто змінювалася, тому навчальні заклади працювали не регулярно, іноді заняття переривались. Перша українська гімназія ім. Б. Грінченка проіснувала до 1920 р., а з вересня цього ж року вона була реорганізована в Першу українську трудову школу. З 1921 по 1924 рр. завідувачем цієї школи був П. П. Курінний. Учні згадували, що керівник школи брав активну участь у проведенні в життя гасла «Перетворимо тюрми на школи!». Йому вдалося домогтися рішення міськради про передачу «Уманського арештного дому» школі, яка все ще не мала свого будинку. «Не раз доводилося бачити своїх учителів, а також Петра Петровича, як вони самотужки, на військовій двоколці везли на будівництво цемент, скло або ще якийсь матеріал із кооперативної спілки... Так школа забезпечувала себе аудиторіями, а частину будинку Петро Петрович пристосував під музейне приміщення», – згадував випускник школи О. Грім про керівництво П. Курінного [294, с. 24].

Педагогічна діяльність П. П. Курінного не обмежувалася однією школою. У різний час він викладав історію мистецтв в Уманському художньому керамічному технікумі, в Кооперативному технікумі та на кооперативних курсах – історію. Також невдовзі П. Курінний викладав курс історії України в Уманському і Київському педагогічних інститутах, на численних повітових курсах перепідготовки вчителів Уманського і Київського повітів. У цей же період читав курс «Джерела української історії» в Народному українському університеті в Умані [151, арк. 1].

Кількість зібраного під керівництвом учителя історії матеріалу зростала, що дало змогу розпочати роботу над утіленням давньої мрії П. П. Курінного та багатьох представників уманської інтелігенції – створення в місті краєзнавчого музею. «Діти, зрозумівши значення пам'яток старовини і народної творчості, енергійно взялися до їх збору. В короткий час було зібрано 800 вишиванок, більше 800 пісень, колядок, щедрівок, не рахуючи різних дрібних речей археологічного та етнографічного побуту і старовинних речей», – зазначав П. Курінний у «Покажчику історичного музею Уманщини в році 1918» [229, с. 8]. Переїзд гімназії в 1918 р. до просторішого приміщення уможливив створення першої виставки зібраних матеріалів. 10 грудня 1918 р. в гімназії відбувся вечір пам'яті Б. Грінченка, під час якого П. П. Курінний презентував гостям перші результати збору артефактів.

Згодом Петро Курінний став завідувачем Історичного музею Уманщини, ініціював заснування Комісії з охорони пам'яток мистецтва й старовини на Уманщині. У квітні 1918 р. П. П. Курінний став дійсним членом товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні [151, арк. 2]

Шпальти газет рясніли його закликами до свідомих українців: «Фотографуйте все, на чому видно прояви життя українського народу, записуйте пісні, колядки, щедрівки, казки, збирайте старовину» [18, арк. 17]. У 1919 р. під час приїзду до Умані Симона Петлюри П. Курінний вів переговори з військовим отаманом у складі делегації комітету безпеки як представник учительської спілки. Він висловлював прохання, аби С. Петлюра не допустив погромів та руйнування пам'яток культури.

П. Курінний продовжував розбудовувати музей. Зокрема, було організовано збір коштів на облаштування експозиції, а в 1919 р. археолог склав «Покажчик Історичного музею Уманщини в році 1918-му», який досі залишається одним із найцінніших джерел для вивчення історії створення Уманського краєзнавчого музею. Петро Петрович розпочав вести і першу інвентарну книгу [229].

З організованим П. Курінним музеєм пов'язана доля українського письменника Миколи Бажана. Наприкінці 1910-х рр. численні польські маєтки на Уманщині були розграбовані, а зібрані в них мистецькі цінності безслідно зникали серед селян. З метою їх виявлення керівництво музею здійснювало експедиції селами Уманщини. У поемі Бажана «Сіль» детально описано про одну з таких пошукових експедицій, для якої бійці частини особливого призначення Уманського гарнізону з метою зміцнення матеріальної бази Уманського історичного музею виділили свою триденну пайку солі для обміну її в селян на предмети старовини. У спогадах письменник називав ініціатором подорожі вчителя історії Гната Майстренка. Однак у приватній бесіді з Н. Костенко М. Бажан по секрету розповідав, як їздив на возі селами Уманщини з учителем історії Петром Курінним у пошуках історичних цінностей. Під час таких подорожей М. Бажан натрапив на золочену раму від картини, на якій значилося ім'я Рембрандта. З братом Валентином та іншими хлопцями М. Бажан знайшов прохід до замуrowаного підземного ходу, де були козацька зброя, шаблі, кістки – усі знахідки хлопці передали музеєві. У 1920 р. М. Бажан став не просто помічником, а співпробітником очолюваного П. Курінним музею [192], [193].

Високо оцінював організаторську роботу П. Курінного уманський краєзнавець та археолог Василь Стефанович, який зазначав, що, завдячуючи таланту очільника музею, фонди музею швидко зростали: якщо в 1918 р. експонати розташовувалися у двох шафах, то вже через рік вони не поміщалися у двох кімнатах. Приблизно в той же час музей почав працювати на постійній основі та приймати відвідувачів [374, с. 285]. В. Стефанович та К. Ясинецький також доклалися до розбудови музею, передавши йому власні збірки старовини, а етнограф Х. Ящуржинський заповідав музею власну коштовну бібліотеку. Великим для поповнення музейних фондів був внесок колеги П. Курінного І. Олексієва [397, с. 267].

Значну науково–методичну допомогу УКМ надавав Данило Щербаківський. Петро Курінний час від часу надсилав йому інформацію про

роботу музею та про зміст археологічно–історичних збірок. У 1920 р. музей складався з 8 кімнат і окремої великої бібліотеки. Наповнення музейних фондів, зібраних за короткий час та в складних умовах перманентних воєнних дій і голоду, вражає. Археологічний відділ постійно поповнювався новими експонатами, знайденими під час розкопок П. П. Курінного спільно з учнями гімназії. Нумізматичний відділ уміщував майже 4 тис. монет. В історичному відділі зберігалися портрети польських і українських гетьманів з родової збірки Жолкевських, слуцькі пояси, старовинна зброя, численні акти і стародруки (до десяти – XV ст., тридцять – XVI ст., близько сотні – XVII ст., понад сто – XVIII ст.). Картинна галерея поділялася на сім тематичних залів.

З-поміж цінних матеріалів П. Курінний особливо виокремлював 19 листів П. Куліша, донос Веледницького на Київську стару громаду, донос Курицина в справі Лизогуба та ін. Ці документи викликали зацікавлення Завідувача Київського центрального історичного архіву ім. В. Антоновича Володимира Міяковського, який через Д. Щербаківського просив зняти копії документів для архіву [385, с. 26-27].

Фонди музею збільшувались, а перехід гімназії в нове приміщення дозволив уперше розгорнути постійно діючу експозицію. Зі звіту П. П. Курінного «Сучасний стан історичного музею Уманщини», складеного 20 травня 1921 р., відомо, що музей займав 1 залу, де експонувалися історичні й археологічні збірки, а 6 кімнат і коридор були пристосовані під картинну галерею. Аби впорядкувати всі колекції й архіви музею, окрім наявних 30 вітрин, 10 шаф, 5 столів, 1 комоду, не вистачало ще 30 вітрин і 10 шаф. У цьому ж звіті названі основні експонати, що зберігалися в музеї. Автор об'єднав їх у такі групи: археологічні пам'ятки; церковні; архів; нумізматику; світська старовина; етнографія; стародруки; малярство [361].

З листа П. Курінного до Д. Щербаківського відомо, що облаштування музею коштувало колосальних зусиль, зокрема: налагодження музейного господарства, забезпечення його вітринами, облаштування лабораторії, здобуття грошей «справжнім жебрацьким шляхом». До того ж, як зазначав

П. Курінний, на облаштування та розвиток музею його співробітники витрачали час, «зайнятий неймовірною борнею за кусок хліба». Активна розбудова музею припала на період посухи та голоду 1921–1923 рр., у час, коли «города, хліба – вигоріли, а решта йде на голодаючих Сходу».

П. Курінний «жив так, аби дотягти до вечора», і вже в серпні 1921 р. відчував на собі «передумови недалекої «голодухи» [100, арк. 4-5]. Однак навіть у цих умовах йому вдалося організувати роботу музею та вирішувати багато питань: від пошуку приміщення до пошуку скла для вітрин.

У 1921 р. П. Курінний повідомляв Д. Щербаківського, що до музею передано збірку паперів маляра Івана Сошенка, поміж яких є 16, а можливо і 20 малюнків Тараса Шевченка. На них зображені краєвиди киргизького степу, окремі групи експедиції, киргизи. Теми, техніка й деталі малюнків (юрти, упряжки коней, вбрання «москалів», киргизів), на думку П. Курінного, цілком відповідали стилю творів Тараса Шевченка періоду бутаківської експедиції, а знахідка цих малюнків серед паперів І. Сошенка підвищувала ймовірність авторства Т. Шевченка. Для підтвердження або ж спростування цієї думки П. Курінний надсилав до Д. Щербаківського шматочок паперу, на якому зроблено малюнки, і просив порівняти з оригіналами цього ж періоду. Малюнки як авторства Т. Шевченка, так і І. Сошенка у вересні 1923 р. П. Курінний обіцяв передати до Києва Д. Щербаківському для експонування в музеї [387].

У 1923 році з ініціативи П. Курінного було проведено кілька етнографічних експедицій селами Уманського повіту. До сьогодні збережені матеріали, зібрані в селах Коржовий Кут та Степківка. Записані народні весільні пісні та дитячі ігри є цінним джерелом для дослідників етнографічного минулого Уманщини. Характерною ознакою збережених матеріалів є те, що вони записані розмовною мовою: з численними місцевими діалектами та русизмами, що посилює наукову цінність інформації. Не менш цінними є ілюстрації автора до окремих ігор, які роблять записи зрозумілішими та інформативнішими. Загалом зібрано

інформацію про 23 дитячі гри. Більшість із них це колективні ігри для дітей віком 8–16 років, однак є й запис про те, як забавляли піврічну дитину в с. Дубова та як гру подано розвагу 6–ти річного хлопчика: «бере санки і волочить їх за собою» [22].

З-поміж записаних 23–х пісень одна стосується різдвяної обрядовості, а інші 22 – весільної. Науковець детально фіксував тексти пісень та вказував, у яких ситуаціях вони виконувалися: коли йдуть до нареченої, коли йдуть до церкви, під час вінчання, покривання та ін. Ці матеріали і до сьогодні не втратили своєї цінності та слугують важливим джерелом для вивчення мови, традицій та весільної обрядовості на Уманщині.

Окрім цього, П. Курінний у 1919 р. редагував журнал «Громадське життя», головною думкою якого була «самостійність України». З серпня 1919 р. він редагував ще й часопис «Союз» та завідував видавничим відділом кооперативного союзу. У 1920 р. П. П. Курінний пропонував Д. Щербаківському розпочати в Умані видання «Археологічної хроніки», де планував публікувати інформацію про роботу дослідників, товариств, музеїв у галузі археології, історії та етнографії. В. Козловську, братів Щербаківських, М. Біляшівського та «всю братію археологічну» Києва, Полтави, Катеринослава, Одеси, Кам'янця П. Курінний запрошував надсилати до Умані матеріали для публікації. На початковому етапі передбачалося, що видання матиме обсяг один друкований аркуш та виходитиме неперіодично. Д. Щербаківський підтримав таку ініціативу, однак журнал так і не вийшов друком [385, с. 28].

Активна педагогічна, наукова, редакторська, громадська та організаційна діяльність П. Курінного не була безхмарною. Для утримання родини йому доводилося працювати прибиральником на залізниці та вантажником каміння, аби хоч якось покращити матеріальне становище.

8 лютого 1923 р. П. Курінний повідомив Д. Щербаківському про свою давню мрію – повернутися на роботу до Києва, приєднатися до «науково–будівельної» роботи з розбудови музеїв та «зберегти ще не розгублену свою

наукову спадщину». Амбітний музейник та археолог побоювався, що змушений постійно працювати на кількох роботах, «здобуваючи шматок хліба» та відірваний від наукового осередку, він не встигне за «науковим бігом життя» і перетвориться в «обивателя». Тому він цікавився у свого вчителя шансами знайти роботу в Києві. А вже 19 березня на засіданні Археологічного комітету при ВУАН Д. Щербаківський і А. Серєда запропонували кандидатуру П. Курінного на посаду завідувача одного з відділів новоствореного в Києві музею. Цю кандидатуру підтримав академік М. Біляшівський, що і дало всі підстави пропонувати П. Курінному покинути вчительську працю в Умані та переїхати до Києва.

Ця пропозиція надійшла досить вчасно, оскільки, розчарований у державній політиці щодо підтримки освіти та мистецтва, П. Курінний планував перейти на роботу «в промисловість», де рівень зарплати був у рази вищий: «Ми, робітники освіти – послідні, і наші школи в складі 10–ох робітників одержують разом те, що одержує середній за стажем, освітою і посадою працівник «производительних» союзів. Далі витримати такої образи неможливо та і не варто. Коли не вдасться перейти до Києва, то вирішив перейти в один із «производственных» союзів, а педагогіку залишу собі на вільні години, яко мистецтво і то лише для української школи», – писав він у листі до Д. Щербаківського від 6 травня 1923 р [385, с. 27].

П. Курінний працював одночасно на п'ятьох роботах, які забезпечували його зарплатнею в 1.100 крб. Завідування гімназією та вчителювання давало 350 крб., лекції з історії культури та історичного матеріалізму на кооперативних курсах – 150 крб., лекції з історії українського мистецтва в художньо–керамічній школі – 100 крб., завідування Історичним музеєм Уманщини – 250 крб., робота в Педкомісії при спілці РОБОС – 250 крб. Однак для забезпечення сім'ї доводилося ще підпрацьовувати прибиральником на залізниці та вантажником.

Плани залишити педагогічну діяльність та переїхати до Києва, очевидно, виникали в П. Курінного ще в 1918 р. У щоденнику

П. Ф. Курінного зберігся запис, що у травні 1918 р. його сину пропонували очолити Відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва в структурі Міністерства народної освіти, а М. Біляшівський рекомендував його кандидатуру на очільника археологічного відділу в складі цього ж міністерства із зарплатнею 750 крб. в місяць, однак він відмовився через дороговизну винайму житла [118, арк. 7].

Плануючи переїзд до Києва, П. Курінний просив ВУАК дати йому випробувальний термін на 2 літні місяці, за які він би ознайомився з умовами роботи, а ВУАК оцінив би, чи достатньо його професійних якостей для того, щоб очолити Музей культур. У випадку, якщо якусь зі сторін не влаштуватимуть умови, то і П. П. Курінний мав би змогу повернутися до Умані, не втративши робочого місця, і ВУАК мав би час для пошуку іншої кандидатури.

За час двохмісячної відсутності П. Курінного в Умані було здійснено спробу зняти його з директорування в школі та «знівелювати українську селянську школу під ранжир». Підкилимні ігри в педагогічному колективі, намагання змінити склад педагогічного та учнівського колективу спонукали П. Курінного «швидше кинути це прокляте вчителювання». У цей же час військові лікарі здійснили спробу відібрати для власних потреб приміщення, до якого планувалося перенести музей. Директору вдалося хитрістю «відвоювати» та відремонтувати приміщення музею: він подав заяву про звільнення та повідомив, що негайно вивезе з собою всі збірки музею до Києва. Після цього міська влада остаточно закріпила приміщення за музеєм. Так, завдячуючи старанням П. Курінного, для Уманського музею, який спочатку розташовувався в приміщенні I української гімназії ім. Б. Грінченка, пізніше в приміщенні колишнього арештного будинку, було надано садибу з двоповерховим будинком лікаря Матильди Піотровської. У 14-ти кімнатах будівлі музею були розташовані численні експонати, розділені між шістьма відділами та бібліотекою. 1924 р. музей отримав статус державного та нову назву – «Соціально–історичний музей Уманської

округи» [385, с. 30]. Для збільшення фінансування П. Курінний приурочив дату відкриття музею до 7 листопада, що значно пришвидшило темп ремонтних робіт

15 квітня 1924 р. П. Курінного було прийнято на роботу до Києва, але відразу приїхати він не міг у зв'язку з тим, що потрібно було закінчити справи з передачею музею та закінченням педагогічної роботи в Умані. 1 липня 1924 р. він приймав від Федора Морозова відділ (ймовірно Музей культур і побуту, яким завідував Ф. Морозов) та вже зайняв посаду директора Лаврського музею. Натомість директором створеного та очолюваного П. Курінним Уманського музею став його однокласник Б. Безвенглінський, а директором I трудової школи – М. Паляничко.

Отже, формування світогляду та перші кроки професійного становлення П. Курінного відбувалися в Умані. З дитинства майбутній археолог мав змогу стежити за спілкуванням та справами місцевої інтелігенції. Поворотним моментом в житті П. Курінного стало знайомство з учителем історії та географії Уманської гімназії Данилом Щербаківським. Завдячуючи йому, Петро Курінний захоплювався старовиною, долучився до етнографічного та археологічного дослідження краю, а невдовзі став членом і головою Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток мистецтва та старовини. Під час навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира Петро Курінний познайомився з плеядою видатних українських учених, з якими підтримував ділові й товариські контакти і після університету. Родина Курінних, зокрема батько П. Ф. Курінний та його син П. П. Курінний, стояли біля джерел заснування Уманського відділення КТОПСІМ, а також відігравали вирішальну роль у його діяльності. П. Ф. Курінний займав посаду скарбника товариства, а його син, будучи студентом історико-філологічного факультету брав активну участь в археологічному дослідженні Уманщини та збиранні предметів старовини. Закінчивши навчання в університеті, він повернувся до Умані, де працював учителем, а згодом і директором Української гімназії

імені Бориса Грінченка, продовжував займатися етнографічними та археологічними дослідженнями, заснував Уманський краєзнавчий музей, у якому експонувалися зібрані під час експедицій артефакти.

3.2. Організатор музейництва в Україні та археолог Петро Курінний в інтелектуальному середовищі 1923 – 1943 рр.

У квітні 1924 р. П. Курінного прийнято на роботу до Києва, однак ще 25 травня 1924 р. він завершував власні вчительські справи в Умані, що викликало незадоволення чиновника Наркомосвіти А. Винницького. Проте вже за 1 липня 1924 р. збереглися документи за підписом П. Курінного як директора Музею культур і побуту, тобто з літа 1924 р. розпочинається т. зв. «київський» період життя та діяльності П. П. Курінного, під час якого він ствердився як провідний діяч музейного руху в Україні, провів низку археологічних досліджень та відігравав вагомий роль в інтелектуальному середовищі радянського Києва.

Основною метою переїзду П. П. Курінного до Києва була робота в Музеї культур та побуту, створеному в КПЛ. Усю велику територію КПЛ з її церквами було перетворено на велетенський музей, який з 1924 р. підпорядковувався П. Курінному. Створюючи музей українські вчені Ф. Морозов, Ф. Шміт, Ф. Ернст та ін., сподівалася вберегти від руйнування в часи атеїстичної кампанії будівлі КПЛ, її ризницю та скарби – ікони, речі церковного вжитку, святині. На територію лаври перевозили інші музеї міста (наприклад, багатий музей Духовної академії, Університету Св. Володимира, приватні колекції тощо). У липні 1942 р. П. Курінний уклав реєстр відділів Лаврського музею (інша назва Музею культур та побуту) з 1923 р., згідно з яким у музеї було 14 відділів: галерея самоцвітів; відділи металу і каміння, шиття і тканини, письма і друку, станкового малярства, історії релігій, історії КПЛ; нумізматичний відділ та відділ архітектури; бібліотека митрополита

Флавіана і Старолаврська бібліотека АН УСРР; фонотека; планотека; відділ посту і муміфікації, Всеукраїнська реставраційна майстерня [379, с. 143].

Особливу роль у збереженні музейних цінностей відіграла створена 1924 р. Реставраційна комісія Лаврського музею. Головою цієї комісії був П. Курінний, а до її складу входили реставратор М. Касперович, академік О. Новицький, проф. Д. Щербаківський, М. Макаренко, К. Мощенко. Реставраційна комісія в умовах обмеженого фінансування, дозволила іншим музеям внести свої пам'ятки, що перебували в критичному стані, у план діяльності реставратора. За три роки (1924-1927 рр.) реставратор оглянув, зробив опис стану та склав план реставрації для майже 500 речей музейного фонду; було проведено охоронну заклеюку 149 пам'яток станкового мистецтва. Загалом було відреставровано 120 експонатів Лаврського музею, 30 експонатів Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, 12 картин Музею старого мистецтва УАН, 21 пам'ятку Музею українського мистецтва у Харкові.

Окрім реставрації, комісія науково вивчала пам'ятки українського малярства і розробляла інструкції щодо консервації пам'яток станкового малярства (М. Касперович) та збереження шиття і тканин (Д. Щербаківський, М. Макаренко).

За три роки роботи реставраційної комісії у її членів накопичилося чимало досвіду, який вони оприлюднили у формі спостережень. Члени комісії вважали за доцільне «покінчити з децентралізованою реставрацією», маючи на увазі самостійні пошуки музеями реставраторів та проведення робіт аматорами, що часто завдавало непоправної шкоди пам'яткам. Натомість пропонували створити єдину реставраційну колегію, яка б організувала школу реставраторів та проводила реставраційну політику в інтересах усіх музеїв України. До сфери обов'язків цієї комісії пропонували віднести розробку уніфікованих зразків музейних меблів (як експозиційних, так і для зберігання артефактів), розширити типи та види пам'яток, які б піддавалися реставрації тощо. П. Курінний висловлював упевненість, що

реставраційна майстерня Лаврського музею, враховуючи значний досвід її діяльності та високопрофесійні кадри, «може стати справжнім зерном, звідки виросте Всеукраїнська державна експериментальна реставраційна майстерня» [397, с. 168].

До 1925 р. очолюваний П. Курінним музей став одним із провідних в Україні. Його фонди нараховували понад 82 тисячі експонатів. Було відкрито ряд музеїв та виставок. З огляду на велику історико-культурну цінність монастирського архітектурного ансамблю та предметів музейної колекції постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 29 вересня 1926 р. «Про визнання колишньої Києво-Печерської лаври за історично-культурний державний заповідник і про перетворення її на Всеукраїнський музейний городок» КПЛ перетворили у великий музейний комплекс – Всеукраїнський музейний городок (далі – ВМГ), директором якого було призначено П. Курінного. До структури новоствореного заповідника входили: Лаврський музей з усіма відділами, музей ливарництва, музей історії КПЛ, музей історії релігій, музей архітектури, музей археології АН УСРР, кабінет антропології АН УСРР, музей першоджерел до історії України П. П. Потоцького, музей українських діячів науки і мистецтва, театральний музей, Старолаврська бібліотека і бібліотека митрополита Флавіана, історичний музей ім. Т. Г. Шевченка, обласний музей революції, Антирелігійний музей [379, с. 143-144]. Архівна структура ВМГ вибудовувалася з архівних фондів Старої Лаври, фондів Центрального архівного управління та архівів культових і військових, а також фондів округового архівного управління. До допоміжних закладів ВМГ належали друкарня, картотека та фототека музею, низка майстерень та будинок екскурсанта. Також у підпорядкуванні ВМГ була низка музеїв-храмів КПЛ. З 1926 р. до початку Другої світової війни структура ВМГ змінювалася: частина музеїв та відділів була реорганізована радянською владою.

Налагодити музейну роботу та наукові дослідження на території КПЛ було складним завданням. На території лаври ще діяла церковна община та

проживали монахи, тому керівнику потрібно було мати «спритність, такт і неабиякі дипломатичні здібності», щоб розпочати облік та охорону цінностей. Співробітниця ВМГ Н. Лінка-Геппенер уважала, що П. Курінний цими якостями володів і ставила йому в заслугу створення потужного наукового центру на базі заповідника. Він запрошував на роботу академіків, професорів, кваліфікованих робітників, авторів цінних наукових робіт. Приймаючи працівників на другорядні посади, П. Курінний надавав перевагу тим, хто добре володів українською мовою, завдячуючи чому в стінах очолюваної ним установи переважала українська мова [281].

Про відданість П. Курінного українській національній справі та опір політиці русифікації свідчить і ситуація, записана зі слів Н. Кордиш Д. Гуменною: коли П. Курінний «приїхав до Ленінграду на якийсь археологічний з'їзд обурився: чому він має говорити російською мовою? Але коли ці самі вчені з Ленінграду приїхали в Київ до музею, то він до них говорив українською». І хоча Н. Кордиш розповідала про це з осудом та вважала таку поведінку «нетактовною», Д. Гуменна згадувала про це з похвалою» [318, с. 294].

Під керівництвом П. Курінного ВМГ набув заслуженої слави великого наукового осередку. Окрім запрошення до роботи провідних діячів української науки та організації систематичних наукових досліджень, П. Курінний піклувався про підготовку молодих фахівців. Важливою складовою в системі підготовки кадрів до музейницької роботи була аспірантура ВМГ, яка розпочала роботу наприкінці 1926 р. Упродовж трьох років навчання на аспірантів чекало вивчення фахової загальної і спеціальної літератури, ознайомлення з експозицією установи, проведення екскурсій музеєм, опанування засад і методів інвентаризації, реставрації музейних колекцій, публікація фахових наукових розвідок, виступи з науковими доповідями у відповідних організаціях і установах, громадська робота в музеї та поза його межами. Наприкінці навчання аспіранти мали прилюдно захистити промоційну роботу – дослідження, виконане протягом останнього

року аспірантського стажу. Після успішного захисту промоційної роботи здобувач отримував звання самостійного наукового робітника [411, с. 483].

У 1926 р. першими аспірантами при музеї затвердили Н. Венгрженовську, О. Якубського, М. Новицьку. П. П. Курінний брав безпосередню участь у підготовці кадрів до наукової діяльності, а також як директор ВМГ головував на колоквиумах під час прийому аспірантів та на засіданнях наукової колегії. Був причетним П. Курінний і до підготовки наукових кадрів в інших інституціях. Зокрема, 12 травня 1931 р. він як офіційний опонент виступив зі схвальним відгуком під час «оборони промоційної праці» Сильвестра Магури на тему: «Обробка кістки та рогу в слов'ян Київської землі за часів раннього феодалізму (княжих часів)» (цю працю він вивіз з собою в еміграцію) в аспірантурі Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, був секретарем під час захисту праці Кирила Коршака. Також П. Курінний брав із собою молодих фахівців на археологічні розкопки, зокрема С. Магуру в 1925 р. для дослідження пам'яток трипільської культури біля с. Томашівка на Черкащині [353].

У 1927 р. нагальною проблемою новоствореного заповідника були зсуви ґрунту, які охопили Верхню та Нижню лаври і загрожували цілісності її художньо-історичного ансамблю. У роки «войовничого атеїзму», завдячуючи старанням керівництва ВМГ, не було зруйновано споруд КПЛ, однак радянська влада грабувала українські музеї зсередини, шляхом вилучення через спеціально створені організації (Укрззовніштог, Держторг, тощо) цінних експонатів і протистояти тому П. Курінний не міг.

Окрім керівництва ВМГ, П. Курінний відіграв вагому роль у музейному русі УСРР. У 1925 р. мав столітній ювілей перший у Східній Європі громадський музей, заснований 1825 р. в Одесі Іваном Бларамбергом. Українські вчені запланували видання з публікаціями відомих українських музейників перших десятиліть ХХ ст., а також із хронікою життя музеїв середини 20-х рр. ХХ ст. У березні-травні 1925 р. матеріал було зібрано, однак через політичні обставини книга побачила світ аж у 1927 р. Головним

редактором збірника «Український музей» став П. П. Курінний. За підписом у кінці передмови «Всеукраїнський Музейний Городок, м. Київ» зрозуміло, що відповідальність за зміст збірника брав на себе головний редактор. Перші слова передмови «Столітній розвиток українського музейництва, якого ювілей непомітно минув 1925 р., відбиває, як у верцадлі, етапи розвитку української нації в умовах її недержавного буття в царській державі» відрізнялися відсутністю звичних кліше про визначну роль «Великої Жовтневої соціалістичної революції» та чітко означили позицію головного редактора про спадкоємність українського музейництва. Наповнення цього збірника С. Білокінь охарактеризував: «що добірне зерно» [397, с. 27].

Редакційна колегія планувала охопити такі царини музейного будівництва, як питання музейної політики, питання музейної техніки, публікація досліджень, виконаних на музейних матеріалах, та музейна хроніка. До збірника включено також протокол засідання комісії для з'ясування розходжень Головополітосвіти й Головнауки в поглядах на організацію музейної мережі та музейної політики в УСРР. До речі, у виступі на засіданні комісії П. Курінний назвав першим завданням музеїв не політичну пропаганду, а концентрацію матеріалів Державного музейного фонду. Другим завданням музеїв П. Курінний називав консервацію, реставрацію та наукове опрацювання зібраних матеріалів. Далі визначав за необхідне проводити систематичні планові дослідження території, а вже потім готувати на базі збірок матеріали для широкої освіти робітничих і селянських мас. У дискусії про підпорядкування музеїв Укрнауці чи Політосвіті був прихильником пов'язати музеї з Укрнаукою, а для Політосвіті вважав за доцільне створити політосвітні музеї світознавства при сільбудах та бібліотеках, які б склалися з репродукцій, муляжів та діаграм.

Усі п'ять редакторів «Українського музею» (Ф. Ернст, Д. Щербаківський, М. Рудинський, С. Гіляров та головний редактор П. Курінний) зазнали переслідувань від радянської влади, а сам збірник після критики в пресі в 1930-х рр. було заборонено [397, с. 8].

Вагомою була роль П. П. Курінного в організації першої наради музейних працівників УСРР, підготовча робота до якої розпочалася з березня 1927 р. На засіданні комісії, що займалася підготовкою до наради (В. Дубровський, О. Федоровський, С. Таранушенко), було вирішено включити доповідь П. Курінного «Реставація і консервація пам'яток матеріальної культури в музеях» до плану наради, яка мала відбутися 20 травня 1927 р. (арк. 17) У травні 1927 р. Президія Укрнауки, готуючись до скликання наради музеїв УСРР в Києві, постановила призначити П. Курінного головою Київської підкомісії з організації наради та доручила розпочати йому підготовчу роботу в Києві. 12 травня П. Курінний скликав нараду київської підкомісії (А. Винницький, Ф. Ернст, Дахнович, Врона), на якій обговорили пропозиції щодо перенесення дати скликання наради (на 6 червня 1927 р.), змістове та кількісне наповнення заходу [23, арк. 16].

На різноманітних музейних нарадах та у зверненнях до чиновників П. Курінний пропонував власне бачення штатного наповнення музеїв та функціональні обов'язки його працівників, виступав з різноманітними доповідями, брав участь у розробці анкети для опису музейної мережі України. Окрім цього, допомагав налагоджувати роботу музеїв в інших містах. Зокрема, брав участь у створенні історичних музеїв у Бердичеві, Львові, Станіславові, Єлисаветграді, Ізюмі, Харкові, Коростені [151, арк. 3].

Особливо тісно була пов'язана діяльність П. Курінного зі становленням Сталінського окружного музею краєзнавства (нині Донецький краєзнавчий музей) та проведенням пам'яткоохоронних робіт на Донбасі. Промислове м. Сталіно наприкінці 1920-х рр. не мало мережі закладів освіти та культури, відчувався дефіцит кваліфікованих кадрів, які могли б працювати в означених сферах. З метою подолання цієї ситуації було ухвалене рішення про допомогу Донбасу науковими та освітніми установами Київщини. Координатором такої допомоги від ВУАН став П. Курінний. Розпочати роботу над поліпшенням культурної ситуації на Донбасі П. Курінний пропонував з поїздки делегації ВМГ «для виявлення дійсних потреб

Сталінщини» та налагодження систематичної роботи над проробкою музейного матеріалу [409].

10 червня 1929 р. П. Курінний отримав посвідчення про відрядження науковою колегією Всеукраїнського музейного городка до м. Сталіно для реалізації культурного шефства на Донбасі. Його основним завданням стала організація постійної роботи крайового музею та налагодження повноцінної дослідницької діяльності. Новопризначений керівник Сталінського музею Олександр Якубський у листі до П. Курінного ділився нагальними проблемами, що стояли на заваді розбудови культурного життя на Донбасі. З листа О. Якубського від 3 жовтня 1929 р. стає зрозуміло, що основними проблемами в розбудові музейного життя в місті була нестача фінансування та відсутність кваліфікованих фахівців [372].

Перебуваючи у відрядженні на Донбасі, П. Курінний виголосив доповіді та інформацію про роботу ВУАК у галузі археології та мистецтва. Крім того, щороку на Донбасі проводилися археологічні та мистецькі дослідження за участі співробітників ВУАКу та ВМГ. Частими стали поїзди співробітників ВМГ на Донбас з лекціями та пересувними виставками, здебільшого антирелігійного спрямування. Тільки у 1931 р. шефськими заходами, організованими очолюваним П. Курінним ВМГ, на Донбасі було охоплено більше 50 тис. осіб [23, арк. 18].

Однією з форм реалізації культурного шефства над Донбасом став музей-потяг «Музей Донбас», вироблення та ухвалення принципів роботи якого відбувалося за безпосередньої участі П. Курінного. Зокрема, ним було розроблено проект організації роботи музею, відповідно до якого музей-потяг організовувався з метою поглиблення культурного обслуговування Донбасу та для наближення музеїв до селянства і робітників. Завдання музею – висвітлювати основні питання культурної революції на засадах діалектичного матеріалізму, наблизити до робітників оригінали й основні документи в найяскравіших вибірках з метою пропаганди основних засад марксизму-ленінізму. Музей, згідно з концепцією П. Курінного, мав

складатися з чотирьох вагонів. Тематично вагони були сформовані так: перший вагон – історія та економіка УСРР; другий – проблеми технічної реконструкції Донбасу, УСРР, СРСР; третій – класова суть релігії та безвірницький рух; четвертий – основні досягнення мистецтва в історичному аспекті. Кошторис музею-потягу мав становити 21-25 тис. крб., більшість з цих коштів асигнували Всеукраїнська рада професійних спілок та НКО УСРР, а колектив ВМГ брався за розробку матеріалів для експозиції 3-го вагону [409].

Окрім роботи в музейній сфері, П. Курінний активно займався археологією України та брав участь у розбудові дослідницьких інституцій. У 1924 р. його прийнято в дійсні члени Всеукраїнського археологічного комітету (далі – ВУАК) у складі ВУАН. Зазначимо, що одночасно з П. Курінним ВУАК поповнили В. Данилевич, М. Макаренко, Д. Щербаківський, А. Носов, Ф. Ернст та В. Осьмак. П. Курінному було доручено розробити проект Статуту Археологічного комітету, який з незначними правками було прийнято на засіданні комітету 10 липня 1924 р. Згідно з цим статутом, ВУАК брав на себе завдання охорони пам'яток старовини, їх облік, консервацію, влаштування музеїв, заповідників, розкопки та дослідження монументальних пам'яток старовини. П. Курінний розробив також проект положення про губернські та окружні відділення ВУАКу, схвалений членами комітету 6 березня 1925 р.

1927 р. П. Курінний на час відпустки М. Рудинського виконував обов'язки вченого секретаря ВУАКу, а 12 лютого 1929 р. був одноголосно обраний пленумом ВУАКу вченим секретарем організації терміном на три роки. У 1927-1928 рр. він спільно з В. Козловською, М. Касперовичем, О. Повстенком та ін. брав активну участь у роботі Міжмузейної комісії, яка готувала Всеукраїнську музейну нараду [352, с. 27].

Також П. Курінний працював у складі Трипільської комісії ВУАКу – спеціалізованої наукової установи, створеної у 1925 р. для організації та проведення досліджень трипільської культури. Одним із завдань комісії було

координувати роботу науковців, які працювали в цій проблематиці, але підпорядковувалися різним установам та проживали як в Україні, так і за її межами. Головою комісії була В. Козловська, П. Курінний виконував обов'язки вченого секретаря, до участі в роботі були запрошені М. Біляшівський, М. Рудинський, Є. Кричевський, С. Магура, О. Якубовський, С. Гамченко та ін. На першому засіданні комісії (7.03.1925 р.) було вирішено створити карту пам'яток трипільської культури, а безпосередньо П. Курінний відповідав за нанесення на карту пам'яток Уманщини, Херсонщини та інших територій півдня України [307].

Як зазначав у кінці 1926 р. учений секретар комісії П. Курінний, за короткий час вона «об'єднала воедино всіх працівників у галузі вивчення трипільської культури на Україні. Ми, – писав він, – не можемо назвати ні одного дослідника трипільської культури, що стояв би осторонь від комісії» [352, с. 44]. Разом з тим, П. Курінний наголошував на необхідності інтенсифікації індивідуальних студій членів комісії та проведення систематичних пленарних засідань, на яких би розглядалися важливі науково-теоретичні та методологічні проблеми дослідження трипільських пам'яток. Керівництво дослухалося до пропозицій П. Курінного, і 7 грудня 1926 р. було прийнято рішення скликати засідання комісії щотижнево.

За 6-річну діяльність членами комісії було зроблено багато роботи: від спроб отримати матеріали аерофотозйомки для дослідження пам'яток трипільля до видання тематичного збірника наукових праць. Під час засідань комісія рецензувала наукові праці, зокрема і закордонні публікації, що стосувалися трипільської культури, проводила виставки здобутих під час досліджень матеріалів. Планувалося, що одним із напрямків пошукової роботи мало стати укладання списків закордонних музеїв, у яких зберігалися «пам'ятки мальованої кераміки». П. Курінний був відповідальний за музеї Греції.

Завдячуючи копткій праці членів комісії було підготовлено та видано в 1926 р. підсумок досліджень трипільської культури – збірку наукових праць

«Трипільська культура на Україні». П. Курінний, окрім того, що він був членом редакційної колегії, підготував до видання дві власних праці: пам'ятну статтю про М. Біляшівського та аналіз і класифікацію монументальних пам'яток трипільської культури. У 1928 р. П. Курінний повідомляв завідувача Видавничим відділом УАН, що комісія підготувала до друку другий том збірника «Трипільська культура на Україні» та виклав зміст з переліком авторів і назвами робіт. Серед них були дві одноосібні праці П. Курінного: «Глиняні статуетки трипільського типу з Гуманщини» та «Райки», а ще результат спільних досліджень з покійним М. Біляшівським «Борисівська кераміка». Також до збірки планувалося включити матеріали А. Добровольського «Речі трипільської культури в похованнях південної України», Б. Безвенглінського «Фрагменти хаток трипільської культури», М. Макаренка «Евмінка», Т. Пассек «Південна група трипільської кераміки» та її ж у співавторстві з Б. Латиніним «Опит класифікації кераміки трипільського типу», С. Гамченка та О. Лагодовської «Трипільська культура на Волині», М. Рудинського «Кераміка з Кадієвець», В. Козловської «Розкопи 1926 року біля с. Ржищева», Л. Чикаленко «Кераміка Петрен», М. Ткаченко «З історії вивчення пам'яток Трипілья». На жаль, другого тому видання так і не було опубліковано [307, с. 89].

У межах діяльності Комісії для перевірки відкритих на початку століття трипільських поселень, а також для поповнення новими матеріалами було створено Трипільську експедицію ВУАК. П. Курінний працював на поселеннях Борисівка, Білилівка, Красноставка, Кирилівські висоти, Колодисте, Плисків-Чернявка, Райки, Ягнятин та провів розкопки в Томашівці, за результатами яких було дано назву локальному варіанту трипільських старожитностей. Різномасштабна робота комісії була припинена в 1930 р. [151, арк. 4].

У складі ВУАКу П. Курінний також опікувався розробкою видавничих проектів: «Матеріали до української археології та джерела до її історії» і бюлетня «Новини української археології та охорони пам'яток мистецтва». В

останньому пропонувалося друкувати аналітичні та інструктивні матеріали, короткі замітки з питань пам'яткознавства та охорони пам'яток, хроніку відповідної діяльності наукових установ, товариств, музеїв, подавати рецензії та бібліографічні замітки [352, с. 68]. У 1930-31 рр. під грифом ВУАКу вийшло три числа «Хроніки української археології та мистецтва» (у першому вміщено статтю П. Курінного «Матеріали до готської проблеми (з приводу праці Йозефа Костржевського. „Kurhany i kręgi kamienne w Odrach, w pow. Chojnickim na Pomorzu" Poznań», а в другому – «Важливі матеріали до встановлення відносної хронології трипільських селищ (з приводу праці І. Kostrzewsk'ого „Groby eneolityczne s skurczonemi szkieletami w Białym Potoku"). Четверте число вийшло друком у березні 1933 р. та містило програмну статтю П. Курінного «Чергові завдання української археології», однак після погромної рецензії Т. Мовчанівського тираж цього числа було знищено [397, с. 11].

Дослідницька та організаційна робота П. Курінного в складі ВУАКу тривала до 1933 р. Останній документ, у якому Вченим секретарем зазначено П. Курінного, датований 29 січня 1933 р. [386, с. 35].

Окрім обов'язків ученого секретаря ВУАКу, П. Курінний три роки працював на посаді наукового працівника при кафедрі мистецтвознавства ВУАН. 1928 р. НКО УРСР він був затверджений у званні наукового співробітника кафедри і керівника семінару доісторичного мистецтва, керівником кафедри музеєзнавства при ВМГ та Київському художньому інституті. Паралельно з цим періодично читав лекції для студентів Харківського інституту комуністичної освіти, історичного відділу Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів, Чернігівського ІНО, на курсах музейних робітників, на підприємствах м. Києва від ВМГ та УАН. У складі ВУАН був членом комісій акад. М. С. Грушевського, археографічної та Старого Києва, а також членом комісій ВУАКу: трипільської, золотарської, дослідження св. Софії [автоб, арк. 8]. Був керівником семінару з вивчення трипільської культури при ВІМ, керівником

кафедри музеєлогії та передісторичного мистецтва ВУАН 1928 – 1933 рр. [151, арк. 1]

Щодо безпосередньої дослідницької праці П. П. Курінного, то в автобіографії 1949 р. він зазначив: «Від 1924 по 1941 був науковим керівником усієї археологічної дослідної роботи на Україні» [151, арк. 8 зв.]. У «київський» період П. Курінний за дорученням різних наукових установ здійснив низку експедицій для збору матеріалів із археології, народного мистецтва та етнографії. Він займався вивченням стратиграфії Кирилівської стоянки. Здійснював дослідження трипільської культури, зокрема проводив розкопки і розвідки в околицях м. Києва, сіл Трипілля, Райки, Чернявки, Борисівки, Томашівки, Косенівки, Кочержинців, Дмитрушок, Володимирівки, Верхнячки, Богачівки, Красноставки, Колодистого та інших населених пунктів. Цікавили його і поселення киммерійців, а тому проводив розкопки у Волошському, Буряківці, Петроосторві на Запоріжжі. Досліджував і раніше невідому археологічну культуру на околицях Умані, яку назвав білогрудівською. Окрім цього, був учасником численних наукових експедицій з вивчення пам'яток скіфського часу та грецьких колоній Північного Причорномор'я.

П. Курінний організував наукові експедиції для вивчення городищ і селищ княжої доби. У Києві досліджував Кирилівське узгір'я, Михайлівський монастир та Києво-Печерська лавра. Окрім археологічного дослідження Києва, Курінний брав участь у дослідженнях у Вишгороді, на Чернігівщині (Спас Чернігівський), у Яготині, Райках, Коростені, Донецькому Городищі, Китаєві, Білій Церкві, Трипіллі, Княжій Горі, Лубнах, Переяславі, Каневі. За межами України дослідження цієї доби проводив у Старій Рязані та Кракові [151, арк. 9].

Збір етнографічного матеріалу та дослідження гут Петро Курінний проводив в околицях міст Малина і Чоповичів, народний побут вивчав на Уманщині, Черкащині, Звенигородщині, Липовеччині; єврейські пам'ятки досліджував у Бердичеві та Златопіллі [151, арк. 2].

Усі матеріали цих експедицій передавались українським музеям, частина з них була опрацьована, описана, вийшла друком і стала доступною для наукового загалу, однак, як зазначав у 1949 р. в автобіографії сам П. Курінний, більшість «високої ваги» наукових матеріалів з археологічних експедицій зберігалися у нього на руках і потребували видання [151, арк.9].

Особливо плідним було археологічне вивчення рідної для П. П. Курінного Уманщини. Ще у 1912-1913 рр. він започаткував систематичне археологічне дослідження регіону, здійснивши розкопки біля с. Кочержинці. Тоді ним було розкопано дві могили, у яких виявлені людські скелети в скорченій позі і біля яких знайдено глиняну посудину та бронзову сережку [398, с. 189].

У 1915 році під керівництвом П. П. Курінного розкопки біля с. Кочержинці продовжувалися. У 1918 р. П. Курінний з допомогою учнів Уманської школи № 1 розкопав могилу, у якій було виявлено зотлілі людські скелети в скорченій позі, на правому боці і головою на захід. Цього ж та наступного років П. Курінний досліджував городище в с. Косенівка. У 80-х рр. ХХ ст. Т. Мовша віднесла поселення в с. Косенівка та сусідніх населених пунктах до косенівської локальної групи трипільської культури.

Незважаючи на переїзд 1924 р. П. Курінного до Києва та завантаженість його посадою директора Музею культур та побуту, Уманщина залишалася в полі його наукових інтересів. У 1925 р. він як член ВУАКу здійснював розкопки трипільської культури біля с. Томашівка та білогрудівського могильника. Знайдені артефакти були передані на зберігання Соціально-історичному музеєві Уманщини [354].

У 1926 р. П. Курінний повертається до досліджень в околицях Томашівки, маючи на меті завершити роботу в розпочатих раніше розкопках, продовжити вивчення конструкції та стратиграфії монументальних пам'яток Трипілля. Ще одним завданням стали пошуки горна, якого за кілька років перед тим випадково знайшли селяни, але з часом забули місце його

знаходження. Окрім П. Курінного, учасником розкопок був завідувач історичного музею Уманщини Борис Безвенглінський [238, с. 55].

Під час дослідження були виявлені черіні, збудовані на рівні давньої поверхні і навколо яких був розставлений посуд та поодинокі речі господарського вжитку. Окремі ж зразки посуду зберігали сліди навмисного розбиття. Пам'ятка з часом укрилася природним нашаруванням чорнозему, товщина якого коливалася від 0,5 м у західній частині – до 1,25 м у східній. Над усім тим виявлене поховання типу полів похоронних урн. Культурний шар розкопу містив: статуетки (бюст жінки з погано випаленої глини, поколінний торс жіночої постаті, низ тулуба з ногами (ступні відбиті), фрагменти людських статуєток та статуетки ведмедя, баранчика та ще ніжки від зооморфної статуетки); вироби з кістки (проколка з кістки довжиною 5.5 см); вироби з каменю (клин дрібнозернистого граніту та три кремінні ножі). Що ж стосується кераміки, то виявлений посуд П. Курінний поділяв на два типи: кутового стилю мальований 97-97% та посуд храпаций (стилю С) – 3 - 2%. Загалом під час розкопок 1925 та 1926 рр. було знайдено до 200 посудин різного виду і величини (в основному горщики, вази, одно- та двоконічні глечики, миски із зображеннями тварин).

Аналізуючи конструкцію та інвентар досліджених споруджень, ураховуючи відсутність кухонних та виробничих решток та наявність «навмисних руйнних акцій» (биття посуду, засування грузом, накладання поверх зернотерток), П. Курінний ідентифікував розкопані ним пам'ятки як рештки ритуальних місць, в першу чергу похоронного звичаю, «якогось давнього культу» [238, с. 61].

З 11 по 20 серпня 1926 р. П. Курінний здійснив археологічну розвідку за маршрутом Умань – с. Колодисте над Синюхою. Під час неї було розглянуто скіфський могильник із двох могил біля с. Кочержинців (одну з могил П. Курінний розкопував у 1913 р.). Праворуч від дороги Рижавка-Колодисте, де вони перехрещуються з «гардовим шляхом», було виявлено могильник з 5 великих та 5 малих насипів. Зі слів старожила П. Курінний

дізнався, що між 4-ма могилами «ще за панів» знайдено кам'яну плиту, яку не могли зрушити 12 волів та великий горщик, що «довго валявся в панських воловнях» [199, с. 64]. Під час розвідки було оглянуто околиці с. Колодистого та могильник з метою виявлення могили «турів ріг», що згадується в праці польського історика Міхала Грабовського «Ukraina dawna i teraźniejsza». Загалом, П. Курінний виявив 5 могил, однак, яка з них саме «Турів ріг» встановити не вдалося [199, с. 66].

Починаючи з 1918 р., у Білогрудівському лісі поблизу Умані під час систематичного вивчення околиць Умані та з метою поповнення фондів Історичного музею Уманщини пам'ятками старовини П. Курінний виявив численні могилоподібні пам'ятки раніше не відомої археологічної культури. П. Курінний назвав її за місцем найбільш яскравого виявлення пам'яток – «білогрудівською». Упродовж 1919 – 1923 рр. досліджено 7 могил, у яких, згідно з інформацією П. Курінного, було знайдено ярусні і звичайні попелища завтовшки до 22 см. У двох могилах вони були відсутні. Культурний інвентар складався з кремінних виробів (пилки, ножів), скалок, решток кремінного виробництва, численних приладь із кістки (прокол, застібок), великої кількості керамічних виробів (черепків від побитого посуду орнаментованого ліпленням, пружкати́м орнаментом), важків, гудзиків, глиняних підвісок. Ще було виявлено багато кісткового, т. зв. кухонного матеріалу: скожок, розколотих кісток свійської та лісової звірини. Виявлені артефакти потребували глибокого вивчення, насамперед – з метою з'ясування ступеня культури та визначення її хронології [354].

У 1925 р. за сприяння Орвиконкому у вивченні доісторичного минулого округи П. Курінний розкопав три могили, розкидані по шпильях. Серед знахідок були крем'яні вироби: нуклеуси, відломи, шкрабло або пилка – та вироби з каменю: пращне каміння, фрагменти різних сокирок-молоточків, жорнів-зернотерток. З глиняних виробів найяскравішими знахідками стали цілі мисочка й посудка, а також важки, прясла та їх частини, невідомого призначення глиняні вироби у вигляді «хлібчиків»

(тобто глиняні кульки, розплескані поміж долонями до 5 см діаметром). Особливо важливою для визначення характеру культури білогрудівського могильника П. Курінний уважав знахідку двох глиняних формочок (фрагментів) для відливу бронзових речей: плескуватого гостроконечника та гранчастого дроту типу угорських ранніх бронз.

Розкопки білогрудівського могильника у 1925 р. ствердили присутність попелястих прошарків та людських кісток у могилах, наявність цілих речей та сталий характер культурного основного комплексу могил. Разом з тим, завдячуючи розкопкам 1925 р., вдалося: 1) підтвердити неолітичний характер основного інвентаря знахідкою численних фрагментів шліхтованих і свердлених сокирок-молоточків; 2) відкрити присутність у добу білогрудівського могильника «бронзового ливарництва»; 3) зафіксувати передскіфський характер культури. Що ж стосується ареалу її поширення, то могильники зазначеного типу були виявлені північніше від м. Умань у селах Дмитрушки, Ксендзівка, Краснопілка, Попудня, а південніше від міста – в селах Гереженівка, Собківка, Текліївка [237].

У 1926 р. дослідження в Білогрудівському лісі були продовжені. Окрім П. Курінного, за окремим дозволом ВУАКу, дослідження білогрудівських могилоподібних насипів самостійно здійснював завідувач історичного музею Уманщини Б. Безвенглінський. Метою досліджень 1926 р. було визначено вивчення і можливе документування стратиграфії горбів, поширення їх інвентаря орієнтовно до їх насипу й конструктивних ознак. Для проведення розкопу було обрано могилу XIII. Під чорноземом виявлено великий «попелястий пошарок». У ньому трапляються незначні залишки кремінних скалок, кісток, печини, значно більше шматків каменю й черепків. Людських кісток не знайдено. Культурний інвентар могили складався з крем'яних та керамічних пам'яток. Щоб зафіксувати стратиграфію знахідки та документацію прошарку, під керівництвом викладача ґрунтознавства Гуманської школи хліборобства й садівництва М. Любочка зроблено вирізки моноліту двохметрової глибини [237, с. 80-81].

Загалом, під час обстеження Білогрудівського лісу у 1920-х рр. П. Курінний знайшов 4 цілі стели і один фрагмент (голова) п'ятої. Одна з найкраще збережених стел була виготовлена із брили пісковика, висотою 1,03 м. Її поверхня старанно зарівняна, краї заокруглені. На плиту з лицьової сторони шляхом повторного стесування були нанесені такі деталі: лице, руки, груди, обшивка верхнього і спіднього одягу, ноги з кулеподібними завершеннями, руки, штрихування одягу на боках, зазначено хребет (або шов одягу), штрихування та обшивку одягу ззаду. Риси обличчя окреслено дуже схематично. Зігнуті в ліктях руки, розкриті долоні на грудях, які, очевидно, передають сцену моління.

Досліджуючи поселення племен білогрудівської культури, П. Курінний відзначав досить сприятливі і вигідні умови для їх проживання: «У тій частині течії р. Уманки, де вона робить вигин між селом Городецьким і Піківцем, та притоку – річки Кам'янки, заходячи в долину обох річок, у різні боки від них розходяться улоговини водних і безводних яруг, вони перерізають плато на північ від м. Умані та низку клинчастих шпилів, оточених ярами: Городецьким, Берестівчиком, Кошарами, Гонтовим Яром, Дубиною. Це порізане гіллястими яругами плато має в собі й найвищі точки в околицях Берестівця, Косенівки, має і береговини із упадливими й уривчастими шпилями, улоговинами й шпилями, забезпеченими водою та орієнтованими в захисному від вітрів напрямку ... Природна ситуація сприяла затишному розташуванню людських осель» [238, с. 82].

Продовжуючи вивчення відкритої П. Курінним археологічної культури, дослідники змогли встановити, що ареал її поширення охоплює територію сучасних Київської, Черкаської, Вінницької, Житомирської областей. Виокремлюють південний та північний локальні варіанти. Основа господарства носіїв білогрудівської культури – землеробство та скотарство. Ця культура сформувалася не пізніше XII ст. до н.е. на основі трансформації місцевих проявів тшинецько-комарівської культурно-історичної спільності

під впливом карпато-дунайських культур. У IX ст. до н.е. її змінює чорноліська культура передскіфської доби [346].

На початку 1930-х рр. у вітчизняній гуманітаристиці чітко простежується запровадження жорсткого партійно-ідеологічного контролю, переслідування й цькування «ворожих більшовизмові ідей» та їх носіїв. Яскравим свідчення цього процесу є «Матеріали і висновки бригади ЦК КП(б)У та Київського МПК в справах обстеження наукової та експозиційної роботи Київських музеїв 29. 11. 1932 року». Висновки цієї комісії були нищівною критикою провідних представників музейництва Києва та найвизначніших здобутків музейної справи 1920-х рр., які не відповідали «марксистсько-ленінським рейкам науково-дослідної роботи». П. Курінного звинувачували в тому, що він прилюдно обстоював позицію про те, що з 1919 р. стоїть на засадах марксизму, однак насправді продовжував роботу на старих засадах. Прикладом цього члени комісії називали редакований П. Курінним збірник «Український музей», де вчений розглядав музейну справу як «столітній розвиток українського музейництва», що, на думку комісії, свідчило про відстоювання П. Курінним «того напрямку музейництва української нації, що був властивий для Терещенків-Ханенків». Ідеологічно невірними вважалися й публікації інших авторів цього збірника, зокрема М. Новицької, В. Дубровського та й самого П. Курінного, який у праці про «Лаврські інтролігатори XVII – XVIII століть» не подав «жодного натяку на класовий зміст монастирського мистецтва» [410].

У «Висновках» була подана інформація і про діяльність очолюваного П. Курінним ВМГ. Незважаючи на такі позитивні для комісії моменти, як перетворення лаври на «осередок антирелігійної боротьби» та ліквідацію в ній релігійного життя, реставрацію будівель та впорядкування музейних збірок, «бригада» виявила і «хибні моменти в роботі музею». Серед них: не показано генези релігії, лавру не показано як осередок класового гніту в минулому, домінує формалістичний метод роботи, ідеалізація куркульського побуту, «нема відділу, що показував би зміст і форми попівського вбрання,

як знаряддя класового гніту, не проводить наукової роботи в царині антирелігійної пропаганди та низка інших, висловлених у цьому ж дусі. Розташований на території ВМГ археологічний музей УВАН було звинувачено, що роботу в ньому побудовано «за формалістичною схемою, що відповідає буржуазному розумінню історії... марксизм тут розуміють як побічне явище».

Бригада у своїх «Висновках» «рекомендувала» ВМГ скерувати роботу на боротьбу проти релігій, розформувати відділ шиття і тканин, організувати «відділ побуту лаврських тубельців від князів і церкви почавши, кріпаком і рабом кінчаючи», посилити партійне керівництво та призначити директором музею члена партії [410, с. 259].

Невдовзі критика на адресу П. Курінного та очолюваного ним ВМГ з'явилася і на сторінках преси. Директору інкримінували залучення до роботи в заповіднику «шкідників, нацдемівців, розкуркулених, колишніх попів, «єпископів» (жінок)», виконання замовлень «українського фашизму», консолідацію «антирадянських елементів», розбазарювання фондів. Збірка «Український музей», що вийшла за редакцією П. Курінного, засуджувалася як розрахована «на буржуазну Європу». Господарство інституції характеризувалося як дезорганізоване, у якому мали місце «нечуваний бруд, сморід, руйнація будинків». Загалом ВМГ характеризувався як «притулок нацдемівців, уламків контрреволюційних сил, недобитків петлюрівщини, осередок войовничого націоналізму» [408].

Після роботи комісії в музеї П. Курінного, В. Шугаєвського та інших представників української інтелігенції було заарештовано. Згідно з інформацією пасерба П. Курінного Ю. Денбського, приводом до ув'язнення стало виявлення під час перевірки в музеї браку кількох дорогоцінних камінців на одному з хрестів, у крадіжці яких і було звинувачено директора музею. Невдовзі персонал знайшов їх і довів невинність ученого [366, с. 97].

Дещо інший зміст розкривається при аналізі кримінальної справи П. Курінного. У ніч проти 25 лютого 1933 р. П. П. Курінний арештований

через звинувачення в тому, що він перебував у складі контрреволюційної організації. 25 лютого він звертався із заявою до слідчого обласного відділу ДПУ з проханням перевірити, чи не є його арешт помилкою. П. Курінний сподівався, що це прикра помилка, адже протизаконних дій не вчиняв, а під час самого арешту йому не було пояснено, у чому саме він звинувачувався. Однак 8 березня цього ж року він написав заяву до комісії ДПУ УРСР, у якій зауважив, що «бажаючи цілковито і щиро роззброїтися в усій моїй попередній контрреволюційній діяльності проти пролетарської революції та радянського будівництва, повідомляю, що всю свою попередню контрреволюційну діяльність вважаю за помилкову й цілковито засуджую» і обіцяв свою подальшу діяльність спрямовувати на «конкретнебудування соціалізму». Контрреволюційною П. Курінний визнавав діяльність у складі «Уманської української громади» з 1917 по 1924 рр., фактичним організатором якої був І. Олексіїв, а членами З. Краковецький, Ю. Крамаренко, В. Булавницький та ін., як і у складі Української гімназії ім. Б. Грінченка, статті в газеті «Союз», у яких пропагувалися просвітницькі та самостійницькі ідеї. Окрім цього, в «уманський період» мав зв'язки з повстанським отаманом П. Дерещуком (сусід Курінних та колега по вчителюванню в гімназії). П. Курінний свідчив, що перебував у складі Київської організації, що «купчилася навкруги професора Д. Щербаківського» та займалася виразною пропагандою ідей самостійництва та самобутності українського народу і була спрямована проти радянської влади та її заходів. Зазначимо, що зізнаючись у «контрреволюційній діяльності», П. Курінний покладав основну частину провини особисто на себе, а серед лідерів організацій називав переважно загиблих (Ю. Крамаренка, З. Краковецького, В. Суровцова, Д. Щербаківського, П. Тутковського) або вже ув'язнених (І. Олексієва) знайомих [4, арк. 5-6].

П. Курінний завершив заяву проханням до Колегії ДПУ УСРР дати йому можливість довести щирість бажань закінчити «свій

контрреволюційний шлях» і майбутньою відданою роботою виправити свій злочин «перед пролетарською державою і радянським суспільством». Виявити документи, які б розкривали деталі того, як саме П. Курінний «виправляв свій злочин», не вдалося. Однак з 9 по 11 березня він написав детальні зізнання в контрреволюційній діяльності, згадуючи на 30 аркушах основні моменти родинного виховання, навчання в гімназії та Київському університеті, роботу в складі різних організацій в Умані, а також київський період діяльності, а серед діячів «контрреволюційної організації» назвав багатьох провідних музейників того часу: М. Рудинського, К. Мощенка, Ф. Ернста, М. Макаренка, В. Козловську, А. Носова, В. Базилевича та Ю. Красицького.

Окрім звільнення П. П. Курінного, у липні-вересні 1933 р. відбулася чистка особового складу ВМГ. Якщо на 1 січня 1933 р. особовий склад заповідника нараховував 124 особи, то внаслідок чистки було звільнено близько 50 співробітників (серед звільнених С. Львович, М. Новицька, М. Щепотьєва та ін.) [379, с. 158].

11 травня 1933 р. після завершення двохмісячного терміну арешту було прийнято постанову замінити П. Курінному запобіжний захід із утримання під вартою на підписку про явку. 16 червня 1934 р. з урахуванням того, що слідством не було зібрано достатньої кількості доказів для передачі справи П. Курінного до суду, було прийнято рішення направити справу на закриття [4, арк. 60].

Після закриття кримінальної справи П. Курінний був позбавлений права працювати за фахом, викладати та друкувати наукові праці терміном на п'ять років, а очевидці згадували, що він став «натхненним радянським активістом»: виступав на зібраннях та підкреслював свою відданість радянській владі. У зв'язку із заборонаю займатися науковою діяльністю він змушений був працювати на випадкових роботах (у геологорозвідувальній експедиції шахтних вод у Криворіжжі, будівельному тресті, економістом-

нормувальником праці в проектних організаціях Тресту Укрводобуд та УкрГіпрпровод, на заводах Києва) [104, с. 98].

У 1938 р. П. Курінний повертається до наукової роботи. У 1938-1941 рр. він працював старшим науковим співробітником Інституту археології УРСР, ученим консультантом Центрального історичного музею. На початку 1940 р. у Львові планувалося створити єдину музейну мережу, яка б об'єднувала музеї міста. Окремо мали функціонувати лише Музей Сходу (в палаці Бєсядецьких на пл. Галицькій, 10), а також Музей безбожництва чи Антирелігійний у будинку «Просвіти» (пл. Ринок, 10). Інструкторами з реорганізації львівських музеїв були призначені археологи Іван Бондар та Петро Курінний. Зі спогадів працівника Львівського історичного музею, відомого археолога Ігоря Свєшнікова відомо про роботу комісії у Львові. Про їх перебування у місті засвідчують також спогади невідомого автора, опубліковані сучасним польським істориком Мацеєм Матвіювим. У спогадах П. Курінного названо «Іван Іванович Курінний» та охарактеризовано як дореволюційного інтелігента, який став покірним для радянської влади після відсидки у концтаборі на Соловках. Незважаючи на ці помилки в біографії П. П. Курінного, який дійсно потрапив під молот репресій та був позбавлений права займатися науковою діяльністю терміном на 5 років, але на Соловках ув'язнення не відбував, сумнівів у тому, що він був членом комісії не виникає. Підтвердження цьому є і в тогочасній пресі [377].

Найбільшою втратою для Львова було вивезення до Москви знайдених на Поділлі біля с. Михалкова двох золотих скарбів, які до 1939 р., як власність Музею Дідушицьких, зберігалися у львівському Гіпотечному банку. За однією з версій на початку 1940 р. спочатку до Києва, а потім до Москви їх вивіз П. Курінний і передав, за свідченням Ігоря Свєшнікова, у «Главное хранилище ценностей и охраны». Тепер цей скарб знаходиться в Ермітажі. Однак львівські археологи вважають причетність П. Курінного до їх вивезення малоімовірною. Цю думку авторів розділяє і Р. Дзюбан. Без сумніву, фахові якості П. Курінного не могла ігнорувати радянська влада, і

тому його залучення в якості експерта для огляду музейних колекцій було зрозумілим. Однак доручити раніше репресованій особі вилучення і вивезення таких величезних цінностей, на думку дослідників, червоні комісари навряд чи могли [322].

Перед війною П. Курінний разом з В. Кричевським був запрошений до Інституту фольклору для участі у великій праці «Українські килими» (запланована з ініціативи директора В. Петрова). 23 жовтня 1940 р. увійшов до складу Київського обласного комітету охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'яток УРСР.

Під час Другої світової війни в Україні відбулося значне переміщення культурних цінностей: у 1941 р. на схід та у 1943-1944 р. на захід. Після капітуляції Німеччини відбулася реєвакація та реституція цінностей. Помітну роль у цих процесах відіграв П. Курінний.

27 червня 1941 р. постановою ЦК ВКП (б) і РНК СРСР «Про порядок вивезення і розміщення людських контингентів і цінного майна» визначалися основні завдання за зміст заходів з евакуації. Однак евакуйовувати музейні цінності, архівні та бібліотечні фонди не встигали. З Києва протягом липня-серпня 1941 р. в тиллові райони СРСР були вивезені фонди шести музеїв. Евакуація відбувалася двома шляхами: залізницею через Харків і баржами по Дніпру до Дніпропетровська, а далі – залізницею. Завдячуючи листуванню П. Курінного маємо змогу отримати його «свідчення» про евакуацію музейних цінностей та, загалом, стану збереження музейних пам'яток під час Другої світової війни.

У листі до керівництва ЦПУЕН П. Курінний повідомляв: «оскільки наступ німців розвивався швидкими темпами, то відтранспортування музеїв стало проблематичним. Наприклад, дві баржі зі стародруками і різними матеріалами з музеїв Академії наук, які стояли в київській гавані, зазнали німецьких бомбардувань, внаслідок чого були пошкоджені, потім вивезені до Катеринослава, і там книги та рукописи були покинуті напризволяще» [165, арк. 1].

На ім'я наркома освіти музейні працівники та науковці надсилали телеграми, у яких вимагали вжити заходів для врятування музейного майна, але офіційна влада із заходами не поспішала, віддаючи перевагу евакуації промислових ресурсів. Частина майна загинула від бомбардування та розкрадання. Частина культурних цінностей усе ж була вивезена до Уфи і передана Лазарю Славіну. Інша частина майна київських музеїв (збірки картин музею західного мистецтва Б. Ханенка та М. Терещенка) під час боїв за Київ 9 серпня лежала під відкритим небом на Київській товарній станції. Збірка срібла Антирелігійного Музею з Лаври, що була сформована з націоналізованого майна українських монастирів і церков, була запакована в скрині і вивезена до Харкова. Її мав супроводжувати директор Центральної бібліотеки на території КПЛ агент НКВС т. Решетніков. П. Курінний повідомляв, що Решетніков прибув до залізничної станції Нова Баварія біля м. Харкова і там покинув незапломбовані вагони напризволяще. Залізнична адміністрація повідомила наркома т. Бухала про те, що на станції знаходяться вагони з бібліотекою і сріблом, і що супроводжуючий зник. Подальша доля музейних скарбів була П. Курінному не відома.

Музей української старовини В. Тарнавського в Чернігові був спалений більшовиками при відступі, Ізюмський – викинутий у каналізаційну яму начальником радянського польового шпиталю. При відступі більшовики палили і мінували музеї. Так, П. Курінному особисто довелося бачити як було заміновано Успенський собор КПЛ та Лаврська дзвіниця, як мінували педагогічний музей у Києві [165, арк. 2].

13 листопада 1941 р. П. Курінний тимчасово виконував обов'язки інспектора охорони пам'яток культури в Харкові та мав доручення оглянути і облікувати пам'ятки історії та мистецтва, а 25 листопада німецька влада видала йому посвідку про право залишити Харків та переїхати до Києва. Місце постійного мешкання П. Курінного в Києві визначалося за адресою вул. Чкалова, 46, пом. 4. А 19 грудня 1941 р. датований документ, який

підтверджував роботу П. Курінного у відділі мистецтва Харківської міської управи [386].

Німецька окупаційна влада спочатку заявила про підтримку українського руху. У Києві відкрилися деякі культурно-просвітницькі та наукові установи, у жовтні 1941 р. відновили діяльність Українська академія наук, Інститут археології та історії України. А 26 березня 1942 р. було засновано Музей-архів переходової доби, науковим консультантом якого став П. Курінний.

У новоствореній установі П. Курінний працював як нештатний працівник та активно включився у її діяльність. Під час першого Наукового пленуму МАПД, що відбувся 6 травня 1942 р. П. Курінний відзначав велику потребу у створенні цього музею та збиранні і систематизації ним матеріалу і висловив кілька пропозицій до напрямів діяльності музею. Зокрема, звертав увагу на необхідність роботи з листами та різними документами, які залишилися в покинутих квартирах і спалювалися. Йшли на розпал і архіви різноманітних установ. Ці документи мав би збирати музей. Також П. Курінний пропонував звернути увагу на фотокореспонденцію, що з'являлася в німецькій та закордонній пресі, і зв'язатися з генерал-комісаріатом, який володів великою кількістю радянських матеріалів у дублетах [187, арк 2].

Після затвердження плану роботи основна увага колективу МАПД була зосереджена на створенні та відкритті першої виставки «Руйнація більшовиками культурних пам'яток у м. Києві». Протягом трьох місяців колектив МАПД працював над її експозицією. Загалом відбулося 9 наукових пленумів, на яких науковці детально обговорювали план виставки та детально зупинялися на кожному з її розділів. Згідно з проспектом першої виставки, обговорення якого відбулося на науковому пленумі 13 травня, передбачалося, що вона буде складатися з шести розділів, які розкривали б руйнацію більшовицькою владою українських пам'яток.

Кожен із запропонованих розділів виставки складався з кількох підрозділів, у яких були названі зруйновані пам'ятки. Учасники наукового пленуму під час обговорення запропонованого проспекту погодилися із його загальною концепцією, однак запропонували певні доповнення. П. Курінний також став активним учасником обговорень та створення виставки МАПД. До запропонованого в плані виставки списку він запропонував додати такі розділи: руйнація музеїв, вилучення церковних цінностей для голодуючих, вилучення музейних цінностей для продажу закордон, руйнування цвинтарів на метал (Могили Нарбута і Щербаківського), руйнація музеїв і бібліотек під час евакуації 1941 р.

Враховуючи великий інтерес до минулого Києва, П. Курінний уважав за доцільне експонувати на виставці також старі малюнки, гравюри, плани тощо, які б ілюстрували і більш давню історію Києва. Цю ідею підтримав І. Моргілевський, зазначивши, що «є велика колекція планів Старого Києва в бібліотеці Інституту археології Академії наук. Це була б дуже цікава виставка планів Старого Києва. 2-3 плани є в Софійському Музеї» [187, арк. 9]. Учасники пленуму доповнювали список зруйнованих пам'яток та обіцяли допомогти з пошуком матеріалів для виставки. Відповідне звернення до населення було опубліковано науковим консультантом музею С. Драгомановим у газеті «Нове українське слово»: «...Музей-архів переходової доби стає важливим осередком у новому Києві, і розвиткові його повинні допомогти всі, хто любить Київ, Україну, поважає культуру й поступ. Хто має будь-який матеріал документи, фото, газети, залишене більшовиками листування тощо – повинен віддати їх до музею-архіву і тим спричинитися до висвітлення дійсного обличчя проклятого часу жидо-більшовицького панування. Музеєві-архіву треба також передати спогади, щоденники сучасників тощо» [248].

26 червня 1942 р. П. Курінний передав МАПД у тимчасове користування власні книги та матеріали для використання їх у виставці «Руйнація більшовиками культурних пам'яток м. Києва». В основному це

були книги з історії КПЛ, радянські пропагандистські видання, вирізки з газет та кілька документів, пов'язаних з учителем та колегою П. Курінного Д. Щербаківським (копія передсмертного листа, зміни в заповіті та ін).

У протоколі наукового пленуму від 27 травня 1942 р. зазначено про підготовку другої виставки «Руйнація більшовиками Києва під час німецько-советської війни 1941 р.», а 3 червня С. Драгоманов презентував проспект виставки «Визволення Києва німецькою армією від юдо-більшевицького гніту». П. Курінний висловив свої пропозиції до концепції та наповнення виставки: відобразити контрастність повідомлень радянської преси і дійсності; про знищення: показати, що знищено, а що ні (військові об'єкти цілі, а не військові нищились); показати, як переганяли українців через Київ на Лівобережжя; як на другий день війни виводилися з ладу промислові об'єкти (Білоцерківський тракторний завод висаджений у повітря 22 червня); зазначити, що процес грабування почався раніше; показати могили німецьких вояків, що полягли в боях за Київ [187, арк. 16].

Для запланованої виставки пропонувалося просити матеріали в німецької влади й експонувати, по-можливості, оригінали, а не фотокопії. У липні 1942 р. директор МАПД О. Оглоблін звертався з проханням до П. Курінного завірити копії документів з архіву ВУАК, знятих для проведення виставки [23, арк. 2].

У період нацистської окупації Києва колекції Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка були переміщені до колишнього музею В. І. Леніна, де музей продовжив роботу під назвою Музей до- і ранньої історії (далі - КМДРІ), створений Окружним управлінням до- і ранньої історії Київської генеральної округи у червні-липні 1942 р. Музей об'єднував колекції колишнього Центрального історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, Центрального антирелігійного музею УРСР, Інституту археології та Інституту геологічних наук АН УРСР. До листопада 1942 р. очолював КМДРІ др. Пауль Грімм, приблизно до середини січня 1943 р. – Йозеф

Бенцінг, а з другої половини січня 1943 р. – Рудольф Штампус. П. Курінний займав посаду заступника керівника Музею [383].

Працюючи в музейних установах в умовах окупації, П. Курінний докладав зусиль для посилення пам'яткоохоронної справи. Про це може свідчити і звернення 30 січня 1943 р. П. Курінного до керівника відділу культури та освіти Київської міської управи з проханням не скорочувати в складі Центрального історичного музею посаду заступника директора і враховуючи необхідність «приступити до рятування наших цінностей і наслідків їх руйнування більшовиками» та для проведення реставрації і консервації експонатів просив збільшити операційні кошти музею з 3235 крб. до 8335 крб. [379, с. 394].

У вересні 1943 р. Ріхард Штампус повідомив співробітникам, що у зв'язку з наближенням лінії фронту до Києва необхідно перенести музейні цінності до підвалу, аби вберегти їх від бомбардування та запропонував співробітникам записуватися до списку охочих емігрувати до Кракова. Невдовзі розпочалася робота з підготовки до переміщення українських культурних цінностей до Кракова, де їх мав прийняти Інститут німецької діяльності на Сході. За офіційною версією, саме в такий спосіб музейні цінності намагалися врятувати від більшовицької влади.

На взаємовідносини П. Курінного із співробітниками установи впливав той факт, що П. Курінний розумів необхідність еміграції до Німеччини і своєю роботою намагався завоювати довіру німецького керівництва музею. Він скаржився П. Грімму на повільний темп роботи працівників, або ж повідомляв про їх спроби приховати від переміщення до Німеччини частину культурних цінностей. У розмовах зі співробітниками колишнього ВМГ П. Курінний пояснював свою готовність до виїзду тим, що «радянські солдати повісять його на першому вуличному стовпі» за співпрацю з окупантами, тому він вимушений емігрувати [281].

Офіційні німецькі документи свідчать, що в жовтні потяги з українськими культурними цінностями, в основному з Києва,

Дніпропетровська, Полтави прибули до Кракова, де окупаційна влада мала їх прийняти, тимчасово розмістити та підготувати до подальшого транспортування. 7 жовтня у супроводі П. Курінного до Кракова було відправлено два вагони з археологічними збірками музею, мистецькими творами, а 14 жовтня вони прибули до Кракова. З 27 жовтня в Кракові з переміщеними цінностями працювали В. Козловська та П. Курінний. З часом цінностей до Кракова надходило більше, ніж планувалося, тому для їх збереження доводилося шукати нові приміщення (обговорювалася можливість розміщення експонатів у Базиліці Святої Трійці). Труднощі при роботі з матеріалами полягали в тому, що про надходження вагонів було відомо не завчасно, а тільки тоді, коли вони прибували на вокзал; часу для розвантаження вагонів – не довше 6 годин – не вистачало для якісного переміщення цінностей; значна кількість експонатів у вагонах була не запакованою, що ускладнювало роботу з їх сортування [2, арк. 295].

Окупаційна адміністрація Кракова наполягала на тому, щоб українські науковці «терміново залишили територію губернаторства, оскільки їх перебування не бажане з політичних міркувань». Однак за домовленостями зі Службою безпеки (SD) було узгоджено, що на певний час українці, які супроводжували культурні цінності, залишатимуться в Кракові для упорядкування матеріалів. Одночасно повідомлялося, що в кращому становищі перебував П. Курінний, який прибув до Кракова з дружиною та сином, адже вони мали статус фольксдойче [2, арк. 296].

З 1 по 7 листопада П. Курінний та Б. Безвенглінський займалися інвентаризацією фондів археологічних матеріалів, які планувалося вивезти до Німеччини, а В. Козловська працювала над класифікацією бібліотечних фондів. Ймовірно, що П. Курінний повертався з Кракова до України для підготовки до переміщення інших культурних цінностей. 14 листопада за вказівками Р. Штампфуса П. Курінний та Б. Безвенглінський були командировані до Вінниці, Бердичева та Житомира, щоб за можливості переправити культурні цінності з музеїв цих міст, а сам Р. Штампфус

планував організувати вивезення цінностей з музеїв Херсона та Миколаєва. Тоді ж П. Курінний передав до штабу в м. Ратибор ([Rasibórz] в Польщі) матеріали та ілюстрації «До історії Лаври під більшовиками» [2, арк. 283].

Зі звітів співробітників Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга відомо, що 8-20 грудня 1943 р. Умань відвідав археолог Вальтер Модріян у супроводі П. Курінного з метою вивезення з УКМ культурних цінностей. Колекції музею, згідно з поданим у звіті описом, були вивезені 19 грудня 1943 р. у 38 ящиках та бочках. Серед вивезених цінностей згадуються трипільська кераміка, артефакти з розкопок білогрудівської культури, нумізматики, музейний архів, карти, 130 картин, дві шафи XVI ст., близько 1500 книг та журналів, 14 в'язок архівних матеріалів [2, арк. 254-257].

28 грудня В. Модріян рапортував, що «уманський» вагон прибув 26 грудня до Кракова та був розвантажений. Також археолог рекомендував робочій групі оперативного штабу Райхсляйтера Розенберга у випадку, якщо вони поїдуть до Умані за описаним П. Курінним цінним архівом, підготуватися до «російської зими» і врахувати складнощі з транспортом у місті [2, арк. 258].

Залишаючи відкритим питання про моральну відповідальність такого компромісу зазначимо, що в лютому 1944 р. українські науковці, зокрема і П. Курінний із сім'єю, вирішили не залишати українські цінності та, супроводжуючи їх, переїхали до м. Гохштедта на Дунаї [*Höchstädt an der Donau*] у Баварії. Після капітуляції Німеччини музейні експонати опинилися в американській окупаційній зоні, а з вересня 1945 р. розпочалася підготовка до їх передачі представникам СРСР.

Перебуваючи в еміграції, П. Курінний у листі до ЦПУЕН повідомляв, що у зв'язку з відступом німецьких військ з України і пересуванням лінії фронту, виникла серйозна проблема «порятунку» музейних, бібліотечних та архівних цінностей України. Спочатку було прийнято рішення ховати збірки цінних матеріалів до льохів. Проте швидкий відступ німецьких військ показав, що німці не лише не зацікавлені зберігати українські пам'ятки, а

навпаки, зробили розпорядження своїм командам «палити і нищити всі визначні будівлі і зокрема музеї Полтави і Києва» [165]. Виникла велика небезпека для всіх збірок, що, хоч і позбавлені унікатів і цінностей, все ж були високовартісними з наукового погляду, утворюючи основні фонди української науки. Р. Штампфус, згідно зі свідченнями Курінного, кинувся грабувати українські музеї, зважаючи на персональні зацікавлення. Цим П. Курінний обґрунтовував правильність рішення про вивезення археологічних і художніх збірок з Києва до Кракова.

П. Курінний зазначав, що Р. Штампфус вилучив для себе персонально найкращі видання бібліотеки, архів результатів розкопок Гліба Бонч-Осмоловського, Ф. Ернста, архів Сімферопольського та Бахчисарайського музеїв, рукописи співробітників археологічного інституту – П. Курінного, В. Петрова, Н. Кордиш, Б. Безвенгліньського, В. Козловської та ін. Усі ці матеріали, а також архів розкопок на «Дніпробуді» Штампфус заховав разом із найціннішими речами десь у себе. Одночасно він привласнив собі і колекцію килимів та картини, серед яких було 4 офорти Рембрандта з Уманського музею. Це все Штампфус перевіз у свої помешкання, яких було три: у Берліні, Котбусі і в Гарці [165, арк. 3].

Копії реєстрів музейних збірок, що були вивезені німцями, П. Курінний зберігав у себе, як і частину реєстрів, складених більшовиками. У Кракові з цих реєстрів він виготовив копії і залишив в Українському допомоговому комітеті 2 примірники: один для музею у Празі, а інший для Музейного управління Кракова. Під час перебування американської адміністрації в Гохштедті, збірки були офіційно передані їм під охорону. До них приставлена варта з американських і німецьких військових.

Згідно з офіційною заявою американського офіцера Шенфельда збірки передані радянським офіцерам. Перед вивозом американська поліція всі скрині розпакувала. У результаті цього було знищено нумізматичну збірку Київського Університету, розтягнуто кілька килимів, порцеляну. Три скрині порцеляни були викрадені з приміщення домініканського монастиря ще у

Кракові. Під час перевезення музейних колекцій до Мюнхену, окремі речі падали з авто на землю і були забрані місцевим населенням. Окрім того, за свідченнями П. Курінного, частина українських музейних цінностей була вивезена до Ратібору, Пльзну у Чехії, Цеханева у Польщі та до Кенігсбергу [165, арк.5].

Аналізуючи наукову та організаційну діяльність П. П. Курінного, варто зазначити, що його особистість формувалася під впливом інтелектуального оточення, яке складалося з непересічних постатей української інтелігенції. Особливо дружні взаємини мав П. Курінний з Д. Щербаківським, який поважав працю та розум П. Курінного, про що красномовно свідчить той факт, що саме Петру Петровичу було адресовано передсмертний лист Д. Щербаківського. 8 червня 1927 р. Сергій Єфремов у сестри Д. Щербаківського Євгенії Михайлівни зустрівся з П. Курінним, який дав перечитати академіку передсмертну записку Д. Щербаківського. Очевидці прощання з Д. Щербаківським згадували в еміграції, що під час похорону було озвучено багато сміливих думок, спрямованих проти радянської влади. П. Курінний під час своєї промови кинув у могилу, за стародавнім звичаєм, монети, щоб датувати цей похорон для майбутніх археологів [282].

Аналізуючи епістолярій та мемуари української інтелігенції першої половини ХХ ст., висновковуємо, що робочі взаємини у П. Курінного були з В. Козловською, Н. Кордиш, Д. Гуменною, Н. Полонською-Василенко, Б. Безвенглінським, В. Ляскоронським, М. Касперовичем, Т. Мовчанівським, Т. Пассек, Я. Пастернаком, П. Потоцьким, Ф. Ернстом, Є. Спаською, Д. Яворницьким, М. Біляшівським, Є. Дзбановським та плеядою інших діячів, української науки та культури [100].

З переїздом у 1924 р. до Києва у П. Курінного розпочинається новий етап професійної біографії. Очоливши Музей культів на території КПЛ, він зарекомендував себе провідним діячем музейницького руху в Україні, що дозволило йому в 1926 р. очолити історико-культуриний заповідник ВМГ. Окрім розбудови очолюваної установи, П. Курінний зробив суттєвий внесок

у становлення українського музейництва: допомагав організовувати музеї в інших містах, опікувався музейним рухом та вирішенням адміністративних питань, відіграв вагому роль у виданні першого тому збірника «Український музей» – видання, що лежало на магістральній лінії розвитку української культури. Плідна наукова діяльність П. П. Курінного зумовила його перебування з 1924 р. у складі ВУАКу. Він активно досліджував археологію України, зробив вагомий внесок у дослідження пам'яток трипільської культури, виявив та дослідив білогрудівську археологічну культуру.

Відкриття у 1933 р. проти П. Курінного кримінальної справи позбавило його можливості займатися науковими дослідженнями, однак з 1938 р. він повернувся до наукової роботи в Інституті археології АН УРСР. Під час Другої світової війни виконував обов'язки інспектора з охорони пам'яток культури в окупованому Харкові, а потім працював науковим консультантом в МАПД та заступником керівника КМДРІ. З відступом нацистських військ супроводжував вагони з культурними цінностями українських музеїв спочатку до Кракова, а потім до Гохштедту, намагаючись вберегти їх від бомбардувань та розграбування.

3.3 Родина Курінних в еміграції: наукова діяльність та інтелектуальне оточення

Наукова та громадська діяльність Петра Петровича Курінного в еміграції – одна з маловивчених тем в українській історіографії. Причина цього криється в проблематичності доступу до особових документів та наукових праць П. Курінного. Більшість матеріалів зберігається в особовому фонді вченого в архіві УВУ в Мюнхені та в Музеї-архіві ім. Дмитра Антоновича УВАН у США.

Супроводжуючи культурні цінності з українських музеїв, П. Курінний з дружиною переїздить до німецького міста Гохштедт на Дунаї. У Баварії їм було виділено кімнату в мансарді міської аптеки. Мрією П. Курінного було

об'єднати розкиданих по всій Німеччині українських науковців в дієву наукову інституцію, у якій діяльність учених була б вільною від ідеологічних кліше. На відміну від спроб відновити передвоєнні наукові організації П. Курінний пішов шляхом створення нової установи. Він накреслив загальну схему майбутньої організації і навіть людей, які могли б очолити окремі структурні підрозділи наукової інституції. У містечку Гохштедті на Дунаї за 7 км від міста Діллінгену П. Курінний скликав до свого помешкання в мансарді міської аптеки українських науковців, що ще не встигли виїхати з Гохштедту: В. Козловську, Н. Кордиш, К. Мощенка, О. Головка, проф. Горняткевича, Б. Безвенглінського і німецького археолога д-р Грімма. Учасників засідання зацікавив план Курінного і було вирішено негайно розпочати роботу з організації нової наукової установи та налагодження наукового життя в еміграції. П. Курінний згадував, що вже в липні було організовано першу наукову конференцію українських учених у повоєнній Німеччині, де він виступив з доповіддю про Реймське Євангеліє [366, с. 100].

Восени 1945 р. П. П. Курінний переїздить із Гохштедта до Аугсбурга [*Augsburg*], де в касарні великого українського Ді-Пі-таборі Зомме [*Сомме*]-казерне зустрів групу науковців, які радо підтримали його ідею і починання зі створення наукової установи. Уже 16 листопада 1945 р. зібралось перше організаційне засідання УВАН в Німеччині. Його учасниками стали 12 осіб, серед яких професори Л. Білецький, В. Міяковський, В. Державин, Л. Чикаленко, В. Шаян та ін. Однак Ю. Шевельов вважає, що достовірно відомо про участь у зборах П. Курінного, В. Міяковського, правдобподібною була участь В. Щербаківського, В. Дорошенка, Д. Горняткевича. Не підтвердженою, але часто згадуваною була присутність В. Петрова на установчих зборах. На них уточнили назву установи і прийняли тимчасове положення, яке в 1947 р. замінили статутом, обрали керівником академії Дмитра Дорошенка [326, с. 426].

Після наради 16 листопада розпочали розбудову організаційної структури та наукової діяльності новоствореної академії. 5 грудня 1945 р.

створили першу групу академії «Група перед- і ранньої історії з допоміжними науками». Керівником групи обра В. Щербаківського, заступником голови – Л. Чикаленка, секретарем – М. Антоновича. Однак, як згадував останній, «головним промотором і засновником групи» був П. Курінний, який «...лишався весь час у тіні, ставлячи на чоло інших. [288, с. 74]. Фактично зі створеної П. Курінним групи брали свій початок інші групи: історична, етнографічно-фольклорна, мистецтвознавча, мовознавча, літературна і сходознавча. Академія за рік діяльності уже мала три наукових інститути, до яких входили 18 наукових груп, 149 членів. Такий успіх новоствореної наукової установи був би не можливим без активної організаційної роботи вчених-засновників. Більшість членів УВАН та істориків-дослідників цієї організації зазначають першочергове значення діяльності П. Курінного та В. Міяковського, які «своїм ентузіазмом та незвичайною енергією ... успішно включали в працю УВАН менше рухливих і вузких фахових зацікавлень учених, які... зробили свій немалий внесок у різні ділянки науки» [288, с. 75]. Разом з цим названі вчені скромно стояли на задньому плані, а на важливі пости в академії та її структурних підрозділах пропонували інших.

З метою покращення фінансового становища УВАН 22 липня 1947 р. П. Курінний разом з Центральним представництвом української еміграції Німеччини (далі – ЦПУЕН) в Аугсбурзі створили Товариство прихильників УВАН, яке збирало кошти для наукових видань. Сам П. Курінний входив до Президії УВАН та таких її секцій: археології, мистецтвознавства, етнографії, документалістики [151, арк. 8]. За його пропозицією було створено Фонд української науки для допомоги вченим поважного віку та для інших потреб.

Діяльність УВАН у Німеччині знайшла своє відображення і на сторінках діаспорної преси. 3 - 4 квітня 1946 р. відбулася наукова конференція українських мистецтвознавців в Ульмі [Ulm], яка мала на меті об'єднати науковців, що працюють у галузі мистецтва, літератури, пластики, театру, музики та кіномистецтва. Отже, йдеться про утворення мистецької

секції УВАН (на той час вже існували секції передісторії та ранньої історії, історії та теорії літератури, мовознавства). Крім П. Курінного, на цій конференції виголосили свої реферати професори В. Державин, В. Січинський, О. Повстенко та ін.. А 6 - 7 серпня П. Курінний виступив з доповіддю на археологічній конференції УВАН в українському таборі м. Ділінгтон. Учасником цього ж наукового заходу був і О. Повстенко, який виголосив доповідь «Золотоверхий Київ», про знищені святині Києва. 9-11 липня 1946 р. П. Курінний читав реферат з історії українського пластичного й образотворчого мистецтва на конференції Мистецтвознавчої групи УВАН в Берхстенгадені [252, с. 4].

Окрім конференцій окремих груп (секцій), щорічно відбувалася спільна конференція – Шевченківська, у якій брали участь усі секції. У перші роки шапірографним-циклостилевим способом видавався «Бюлетень» з інформацією про діяльність УВАН та інших наукових установ української еміграції в Європі. Крім бюлетенів УВАН видавала «Літописи», присвячені окремим темам.

У 1946 р. П. Курінний у статті «УВАН на новому етапі» прогнозував, що найближчим часом члени УВАН емігрують до різних країн, однак академія повинна продовжувати існувати як ідейно-організаційний центр української науки, створювати репрезентативні видання та налагоджувати міжнародні зв'язки і контакти [288]. Станом на 1948 р. (перед початком масової еміграції українських учених у заокеанські країни) УВАН мала 224 члени, що входили до складу 14 секцій. Було видрукувано 60 наукових праць. У 1947 р. президент УВАН Д. Дорошенко виїхав до Канади, 1949 р. у Вінніпег прибули також перший заступник президента Я. Рудницький та секретар Л. Білецький. Так президія УВАН опинилася в Канаді, однак президійне бюро (колективний орган, до якого входили голови секцій) діяло в Німеччині. Представником УВАН у Франції став О. Шульгин, у Британії – П. Герасименко, у США – М. Ветухів.

Через розпорошення українських науковців по багатьох країнах Європи та Америки Німецьким відділенням УВАН керував П. Курінний. Однак його управління академією припало на складні часи. В одному з листів він зазначав: «Що робити – чи їхати, чи ні, чи всім рушати, чи лише частинно; коли рушати? По що? Чим більше від'їздить наших людей, тим тяжче стає жити тут» [289, с. 75]. У листі до Д. Горняткевича у 1949 р. він писав про масову еміграцію вчених з Німеччини та зменшення можливостей для заробітку, що відобразилось на «катастрофічному» згортанні культурного життя. Однак, в таких складних умовах, він зумів налагодити діяльність Німецького бюро УВАН, яке очолював із 1950 р. (секретар - В. Дубровський). До Німецького відділення входили такі секції: історична (голова – проф., др. Б. Крупницький), археологічна (голова – проф., др. П. Курінний), етнографічна (голова – проф., др. В. Щербаківський), класичної філології (голова – проф., др. А. Коцевалов), права (голова – проф., др. Ю. Панейко), економічна (заступник голови – проф. В. Мартос), сходознавства (голова – проф., др. В. Державин), педагогічна (голова – проф., др. Г. Ващенко).

Окрім секцій, у структурі очолюваної П. Курінним установи були такі інститути: вивчення проблем Східної Європи (голова – проф. В. Мартос), краєзнавства (голова – проф. П. Курінний), археологічної технології (голова – проф. П. Курінний), археографічний (заступник голови – проф., др. Н. Полонська). Структурними одиницями відділення УВАН в Німеччині були Комітет охорони пам'яток української культури на чужині, Національний депозит особливого довір'я і взаємної допомоги, пресове бюро.

Інформаційними органами УВАН в Німеччині були 2 бюлетені: Бюлетень внутрішнього зв'язку (українською мовою, циклоstileве видання) та Бюлетень зовнішньої наукової інформації секцій.

Аналізуючи роботу УВАН, П. Курінний наголошував на її особливому значенні в боротьбі з денационалізацією України та української діаспори.

Зусиллями УВАН було видано низку важливих для української науки праць, зокрема й праць П. Курінного. В етнографічній серії 1951 р. побачило світ його дослідження «Ідейна основа настінних народних розписів на Гуманщині». У цьому виданні було вміщено альбом з 31 таблицею, різнокольоровими малюнками, а саме видання присвячено їх Ексцеленції Єпископові Кир Іванові Бучкові [235].

Одним із найвизначніших видань УВАН у Німеччині була спільна праця П. Курінного й О. Повстенка «Історичні плани Києва», яка містила підбірку старих планів Києва та околиць з 1638 по 1888 рік. Ілюстрації всіх планів були виконані з оригіналів, що зберігалися в Київському міському архіві, Києво-Печерській лаврі та Церковно-археологічному музеї колишньої Духовної академії в Києві. Це видання створило яскраву картину топографічного розвитку міста Києва з X до кінця XIX століття. До репродукцій надано пояснення чотирма мовами (українською, англійською, німецькою та французькою), що створювало широкі можливості для їх наукового використання [366, с. 102].

Під егідою УВАН підготовлено збірник «Палеоліт і мезоліт України», який містив оригінальні дослідження членів УВАН, пов'язані з проблемами походження людини на території України. Окрім публікацій Г. Закревської, М. Міллера, Л. Чикаленка, до збірника ввійшли праці П. Курінного «Нотатки про нові палеолітичні знахідки на Україні», «Підсумки дослідів у галузі палеоліту на Україні» та «Бібліографія палеоліту на Україні».

УВАН, вважаючи своїм завданням продовження роботи Української академії наук, але без ідеологічного тиску радянської влади, здійснювала розпочаті в Україні видання. Саме в еміграції підготовлено другу частину збірника «Трипільська культура на Україні» (перша видана 1927 р. ВУАН). Як до першої, так і до другої частини збірника ввійшли такі статті П. Курінного: «Селище в с. Кадівцях на Поділлі у зв'язку з неправдоподібністю стратографії Кукутен» та «Трипільське селище в Крутобородинцях». В серії «Охорони пам'яток української культури в

Авгсбурзі в 1947 р. було опубліковано працю П. Курінного «Реймське Євангеліє» [233].

Авторитет Д. Дорошенка стримував відцентрові тенденції серед керівництва академії, однак з часом вони набирали сили. У 1950 р. члени УВАН в Америці вирішили заснувати юридично самостійну УВАН у США. П. Курінний у листі до В. Міяковського висловлював свою незгоду з пропонованою формою самостійності УВАН у США, однак з часом УВАН у США, УВАН у Канаді та УВАН у Німеччині набирали все більшої самостійності.

У 1951 р. П. Курінний організував урочисту Академію з відзначення 60-літнього ювілею Юрія Клена та запросив доєднатися до неї українську діаспору, зокрема В. Державина. 1955 р. П. Курінний як голова Німецького відділення УВАН мав зустріч з головою Союзу українок Америки Оленою Лотоцькою. За результатом багатьох зустрічей з П. Курінним та представниками інших установ української діаспори в Німеччині, О. Лотоцька констатувала «незавидне економічне становище українських установ і залишенців» та недостатність допомоги з-за океану для його поліпшення [255, с. 3].

25 листопада 1956 р. в залі «Torggelstube» у Мюнхені відбулася урочиста академія з нагоди 10-річного ювілею УВАН у Німеччині, на якій святочні промови проголосили Юрій Панейко («Ідея академій наук») та Петро Курінний («Українська вільна академія наук у Мюнхені»). Цікавим фактом, який свідчить про високий рівень урочистості організованих УВАН заходів, є те, що учасниками академії були мюнхенські філарморніки, які під керівництвом Ф. Зоннляйтнера відіграли смичкоковий квартет Людвіга Бетховена [151, арк.11].

27 травня 1961 очолювана П. Курінним УВАН у Німеччині спільно з факультетом права та суспільно-економічних наук УВУ влаштували в конференційній залі мюнхенського Дойчес музеум академію з нагоди 75-ліття Юрія Панейка. Святкові вітання на адресу ювілянта виголосили

представники українських наукових, духовних та громадських установ. Від імені УВАН привітав ювілянта П. Курінний. Святкова академія на пошану Ю. Панейка засвідчила, що українські науковці в еміграції не були на маргінесі наукового життя та користувалися повагою у наукових колах різних країн. Зокрема, ювілей Ю. Панейка вшанували своєю присутністю такі німецькі науковці: голова славістичного семінару Мюнхенського університету проф. Е. Кошмідер та директор Ост-Інституту в Мюнхені проф. Г. Шмадтміллер [280, с. 3].

7 липня 1965 в Мюнхені відбулася конференція єпископа Платона Корниляка з представниками наукових установ. П. Курінний був учасником цієї конференції як голова Європейського відділення УВАН. Разом з ним у ній брали участь ректор УВУ Юрій Бойко-Блохин, ректор Українського технічно-господарського інституту Ростислав Єндик, член Управи Європейського відділу НТШ Дем'ян Пеленський та ін. Учасники конференції обговорювали питання подальшої матеріальної допомоги українським науковим установам у Німеччині та можливості розширення видавничої діяльності [275, с. 1].

У зв'язку з еміграцією більшості українських учених з Німеччини до США та Канади, де українська діаспора була фінансово спроможна підтримувати діяльність наукових та культурних установ, наукове життя УВАН у Німеччині поступово згасало. З 1954 р. УВАН у Німеччині припинила проводити публічні лекції, бо «не було кому а ніобговорювати доповіді, а ні дискутувати» [132, арк. 3]. У той час УВАН керувала Президія, до якої входили П. Курінний, Ю. Панейко, а Н. Полонська-Василенко очолювала історичну секцію. З метою економії коштів П. Курінний прийняв рішення публікувати напрацювання членів академії на сторінках періодичного видання «Визвольний шлях».

На початку 1960-х рр. П. Курінний планував створити потужний Інститут краєзнавства УВАН, завданням якого було укладення історичного, статистичного, економічного та етнографічного опису України «в мент

найбільшого розквіту її національної культури, перед знищенням її більшовиками» [132, арк. 5]. Для реалізації цього задуму він звертався за фінансовою підтримкою до української громади, однак ідея так і залишилася нереалізованою. Після 1966 р. у зв'язку із погіршенням стану здоров'я П. Курінного діяльність УВАН у Німеччині фактично припинилась і 12 грудня 1969 р. у відповідь на пропозицію членів УВАН з Німеччини, Франції, Англії та ін. європейських країн було створено «Європейське представництво» УВАН, президентом якого став В. Шаян. З цього часу Німецьке бюро УВАН перестало відігравати провідну роль у Європі, що викликало певні дискусії в діаспорній пресі між представниками «старого» і «молодого» покоління.

Ще одна яскрава сторінка в житті П. Курінного в еміграції – співпраця з Українським вільним університетом. У 1945 р. він брав участь у поновленні УВУ, а 4 грудня 1945 р. звернувся з заявою до історико-філологічного факультету УВУ тоді ще в Аугсбургу із проханням надати роботу на кафедрі археології. П. Курінний зазначав, що його досвід може стати університету в нагоді при проведенні семінару з археології українських земель, історії української археології, допоміжних до археології дисциплін і у виконанні спеціальних дослідницьких завдань при організації самого університету. До заяви були додані життєпис з переліком основних наукових досягнень [153, арк. 1-3].

Окрім заяв до Сеньйорату факультету, П. Курінний звертався з особистим листом до В. Щербаківського, в якому дещо ширше та відвертіше аргументував своє прохання. Заяву до УВУ було написано для того, щоб стати ідейно ближчими до УВУ, як справжнього центру української науки, допомогти йому незалежно від матеріальних ауспіцій; зробити свій унесок у творення високого центру української науки. А ще конче потрібно було знайти засоби до життя на основі фаху, щоб мати змогу опрацювати і видрукувати матеріали з багаторічних експедицій [153, арк. 6].

Матеріальне становище П. Курінного тоді було вкрай складним. Він повідомляв, що «залишився без жодних засобів до існування», що стало перешкодою «зробити те, що я можу, хочу й мушу» [153, арк. 9]. Як варіант можливої співпраці з університетом, П. Курінний пропонував тематичні відрядження і експедиції зі студентами для здобуття матеріалів, які б прислужилися для вирішення наукових проблем або ж лягли в основу археологічного кабінету університету.

У січні 1946 р. В. Щербаківський підготував для філософічного факультету УВУ реферат-рецензію на П. Курінного, де відзначив вагомий внесок археолога у вивчення минулого України. Відзначивши, що Курінний є автором 22-х публікацій на різні теми у виданнях ВУАН, 20-ти праць з історії української археології, 7-ми праць із педагогіки, Вадим Щербаківський повідомив, що всі друковані праці, які особисто йому відомі «цінні і цікаві». Окрім цього, П. Курінний уже в еміграції підготував до друку 11 праць та ще 18 потребували лиш остаточної обробки. Обсяг деяких підготовлених праць доходив до 10 друкованих аркушів. На основі всіх цих праць В. Щербаківський пропонував факультету прийняти П. Курінного до свого складу як екстраординарного професора кафедри передісторичної археології [159, арк. 1]. З 4 лютого 1946 р. П. П. Курінний – надзвичайний професор УВУ (кафедра археології України). З лекційного журналу П. Курінного зрозуміло, що в 1947 р. він приїздив з Аугсбурга до УВУ читати курс лекцій з археології України [156].

У 1949 р. професори УВУ О. Оглоблін, В. Крупницький, Г. Закревська, Н. Полонська-Василенко та В. Щербаківський звернулися до декана філософічного факультету з проханням, аби надзвичайного професора УВУ П. Курінного підвищили на «звичайного» професора факультету. Свою позицію вони мотивували тим, що опубліковані та підготовлені до друку ґрунтовні наукові праці П. Курінного – важливі та цікаві за змістом і думками наукові доповіді, виголошені вченим уже в еміграції, дають підстави підвищити вченого до «звичайного» професора факультету. Комісія

професорів УВУ 8 жовтня 1949 р. визнала П. Курінного гідним звання звичайного професора археології 157].

З метою одержання ступеня доктора з фаху «археологія України» 1949 р. П. Курінний надіслав деканові філософічного факультету УВУ В. Щербаківському дисертаційну працю «Монументальні пам'ятки трипільської культури», виконану під керівництвом академіка ВУАН Миколи Біляшівського у 1927 р. Рецензенти цієї праці (Н. Полонська-Василенко та В. Щербаківський) відгукнулися про неї позитивно, що дало підставу В. Щербаківському, як декану філософічного факультету 7 вересня 1949 р. звернутися до ректора УВУ з проханням затвердити Петра Курінного в ступені доктора філософії і видати йому відповідний диплом, що й було зроблено у 1950 р. [155, арк. 8].

Окрім наукової та педагогічної роботи, в університеті П. Курінний займав ще й адміністративні посади: у 1952 - 1953 рр. – продекана філософічного факультету УВУ (декан Володимир Кубійович); 1967 - 1968 рр. – продекана філософічного факультету УВУ (декан Н. Полонська-Василенко).

Серед найвідоміших студентів П. Курінного були: протоієрей Тимофій Міненко – декан афільованої з Манітобським університетом Колегії Св. Андрея, Данило Филипovich (під керівництвом П. Курінного виконував наукову роботу «Зброя у Західній Україні (Галичина, Волинь, Буковина та Закарпаття) в її історичному розвитку від палеоліту до княжої доби») та Юрій Шумовський (П. Курінний керував його роботою «Le gisement paléolithique de Bargny-Ouest») [417].

У 1946 р. П. Курінний активно включається до організації та роботи ще однієї наукової установи української еміграції – Науково-дослідного інституту української мартирології (далі – НДІУМ), який було започатковано 20.12.1946 р. Ініціаторами створення цієї інституції стали українські політичні в'язні, котрі метою своєї роботи визначили збирання, переховування, систематизацію, наукове дослідження, літературну обробку,

публікацію та популяризацію іншим способом матеріалів про зусилля і жертви українського народу в процесі боротьби за власну державу. Для реалізації цієї мети було обрано дирекцію інституту, до якої увійшли П. Курінний, О. Оглоблин та ін. Очолив НДІУМ Олександр Оглоблин. Зрозуміло, що будучи в дирекції інституту, П. Курінний безпосередньо брав участь у розбудові наукової установи [262, с. 3].

У 1947 р. для популяризації мети і завдань своєї діяльності інститут видав брошуру «Завдання української мартирології», на 19 сторінках якої було викладено мету діяльності, першочергові завдання, структуру установи та методичні рекомендації щодо збору матеріалу. Станом на 1947 р. роботу НДІУМ було зосереджено в шести секція, які мали опрацювати матеріали про жертви українського народу в боротьбі за власну державу з найдавніших часів до 1945 р.

Результатом діяльності секцій НДІУМ мало стати утворення архіву-музею української мартирології, у якому мали бути зібрані документальні та меморіальні матеріали про борців за українську державу. Ще одним амбітним завданням було укладання бібліографії української мартирології на всіх українських етнографічних землях та з еміграції [261].

Відомо про організацію та проведення дирекцією Першої наукової конференції НДУІМ у м. Мюнхен 3 травня 1947 р. У 1949 р. вчені НДІУМ підготували до друку «Збірник сучасної (большевицької) мартирології». На підставі офіційних джерел, радянської статистики, повідомлень у пресі, рішень компартії автори намагалися показати облудливість політики більшовиків. Також до збірника було включено спогади в'язнів різних радянських таборів, список жертв радянського терору в культурі, мистецтві, науці. Однак, попри відчайдушні намагання дирекції НДІУМ та управи Ліги українських політв'язнів, знайти матеріальну підтримку для цього видання не вдалося, хоча про важливість публікації цієї праці та велике значення ознайомлення «західного світу» з масштабом репресій в УРСР неодноразово наголошувалося на сторінках періодики [140].

Причетний Петро Петрович Курінний і до діяльності Наукового товариства імені Тараса Шевченка (далі – НТШ). Перші загальні збори НТШ за межами України відбулися 30 березня 1947 р., і саме вони дали імпульс відновленню Товариства в Мюнхені. На зборах було відновлено діяльність української «некоронованої академії наук». Однак, окрім суто наукових досліджень, українським інтелектуалам у 1947 році доводилося вирішувати ще й такі адміністративні питання: організація наукових осередків, видавництв та згуртування вчених навколо них. Виконуючи ці завдання, управа НТШ запрошувала вступати до наукової інституції усіх учених, які емігрували з Радянської України. 1947 р. дійсними членами історико-філософської секції НТШ стали 9 професорів, серед яких: П. Курінний. Усі нові дійсні члени НТШ, окрім о. В. Лаби, були вихідцями зі Східної України, що надавало науковій установі всеукраїнського характеру [276].

П. Курінний був учасником наукового з'їзду НТШ у Бергстегфдені [Berchtesgaden] 5 - 7 вересня 1948 р. Участь у цьому науковому заході взяли понад 60 членів і співробітників НТШ, які з'їхалися з різних частин Німеччини. Під час з'їзду було узгоджено форми діяльності НТШ, зокрема його комісій та інститутів, а також розпочато роботу над створенням «Енциклопедії Українознавства» [254]. 9 квітня 1949 р. відбулися другі загальні збори НТШ в еміграції, основним завданням яких було адаптування діяльності установи до нових умов. У зв'язку зі збільшенням українських учених-емігрантів у різних країнах світу виникла потреба завести кореспонденційну систему та передбачити у статуті Товариства можливість створення відділів НТШ у різних країнах світу. З поповненням новими членами управа НТШ поставила важливе завдання: збирати матеріали про період «підсоветського життя України» та приступити до відновлення наукових публікацій, які б демонстрували, що «українська наука на вільних землях світа поза засягом советського кнута, живе і жите буде» [276, с. 2]. Особлива роль у реалізації цих завдань належала американському відділу НТШ, який став центральним.

21 вересня 1955 р. розпочався новий цикл НТШ, який тривав 1951-1952-й академічний рік. 13 жовтня професор О. Оглоблин озвучив доповідь «Московська теорія Третього Риму», у якій проаналізував генезу та джерела цієї теорії. Зацікавленість темою була викликана ще й тим, що росіяни «мали монополію на дослідження цієї теорії», а українські вчені в еміграції з ініціативи церковного та громадського діяча, почесного члена НТШ Івана Бучка лише розпочали роботу над окремими її питаннями. Окрім П. Курінного, дослідженням Теорії Третього Риму займалися Н. Полонська-Василенко, Іван Мірчук, О. Гришко, Б. Крупницький. Узагальнену працю, кладену восьма вченими, було видано 1954 р. церковно-археографічною комісією Апостольського Візитатора для українців у Західній Європі [256, с. 2-3].

Петро Петрович Курінний мав авторитет і був відомим не лише серед української діаспорної інтелігенції повоєнної Німеччини, й узагалі у Західному світі. Свідченням цьому можуть слугувати міркування Лева Шанковського про порядок кольорів в українському національному прапорі. Оцінюючи статтю професора Андрусика в «Енциклопедії українознавства», Л. Шанковський критикував «однобічні» погляди автора та вважав за доцільне, аби цю справу реферували такі вчені, як проф. П. Курінний або проф. В. Сенютрович-Бережний, які можуть пояснити її науково й об'єктивно [278, с. 3].

Окремим сегментом у професійній діяльності П. Курінного виділялася співпраця з Інститутом вивчення СРСР (англ. - Institute for the Study of the USSR). Ця науково-дослідна установа була заснована 8 липня 1950 р. як Інститут з вивчення історії та культури СРСР, фінансувалася Американським комітетом визволення від більшовизму та об'єднувала вчених-емігрантів з СРСР, які досліджували актуальні проблеми радянознавства [375]. 15 липня 1954 р. представники українських наукових установ Німеччини скликали прес-конференцію, на якій оголосили про початок роботи українських учених у складі Інституту. П. Курінний представляв на цій конференції

УВАН, В. Кубійович – НТШ, І. Мірчук – УВУ, Яким Вакуленко – Український техніко-господарський інститут (УТГІ). Окрім них, учасниками конференції були Б. Мартос, М. Ветухів та І. Бакало. Знаково, що представники української діаспорної преси зустріли це повідомлення з певною пересторогою, адже до 1954 р. в складі Інституту працювали переважно вчені-емігранти з Росії.

Основним мотиваційним чинником для початку співпраці українських науковців з Інститутом стала тривога керівників українських наукових інституцій (НТШ, УВАН, УВУ, УТГІ) за стан української науки за кордоном. Українські науковці були переконані, що за умов рівності українців з іншими націями, могли б приступити до співпраці в Інституті.

За наполяганням українських науковців були внесені зміни до статуту Інституту, згідно з якими він складався з трьох структурних підрозділів: Наукової асамблеї, Наукової ради та дирекції. Станом на 1954 р. до Наукової асамблеї входили 20 росіян, 13 українців, 3 білоруси, 2 кавказці і 7 представників тюркських народів. За «українською квотою» до складу Наукової асамблеї ввійшли 12 учених, серед яких: П. Курінний, П. Феденко, О. Юрченко, Н. Полонська-Василенко, Є. Головінський, Я. Вакуленко, М. Василів, В. Кубійович, Б. Мартос, І. Мірчук, М. Ветухів.

Під час прес-конференції українські науковці наголосили, що завдання Інституту суто наукові, а не політичні. Документами передбачено, що Інститут є автономною науковою установою, яка подає об'єктивний науковий матеріал з радянського вченознавства. Предметом обговорення журналістів на прес-конференції стала мова майбутніх видань, адже до цього в Інституті послуговувалися лише російською мовою. Однак під час переговорів було узгоджено, що український сектор Інституту послуговуватиметься українською мовою, і за умов наявності достатньої кількості високовартісних наукових матеріалів, він може видавати власний україномовний збірник. На завершення прес-конференції П. Курінний

звернувся до журналістів з проханням надати українським науковцям у Мюнхені моральну підтримку української громади [269, с. 1, 5].

Як і анонсувалося на прес-конференції, невдовзі було створено Українську редакцію Американського інституту для вивчення історії та культури СРСР. Очолив цю редакцію П. Курінний. За майже 10 років з групою талановитих дослідників було видрукувано 17 томів «Українського збірника», який користувався попитом української інтелігенції, про що свідчать повідомлення в тогочасній пресі української діаспори в США [274]. 30 - 31 липня 1955 р. у Мюнхені відбулися річні збори Інституту вивчення історії та культури ССРСР, на яких було затверджено остаточний статут, заслухано звіти за минулий рік та плани наукової роботи на наступний рік. Рішенням Перших зборів було розширено Наукову раду Інституту з семи до 11 осіб, обрано нових членів ради, а на посаду голови ради переобрано професора Бориса Мартоса. Серед учасників загальних зборів був і П. Курінний. Співпраця П. Курінного з Інститутом завершилася наприкінці 1960 р., коли у зв'язку зі зменшенням фінансування було скорочено національні видання, в т.ч. й українські.

У грудні 1959 р. П. Курінний спільно з громадськими діячами та представниками української науки в Німеччині брав участь в урочистому зібранні, влаштованому Виконавчим органом УНРади в Мюнхені на честь приїзду патріарха УПЦ у США, Європі та Австралії Мстислава. Серед учасників зустрічі були такі шановані люди, як: голова УНРади І. Багрянний, представник Апостольської Візінтатури отець-канцлер Лескович, ректор УВУ проф. І. Мірчук, ректор УТГІ проф. Савицький, голова ЦПУЕН д-р Студинський, голова Об'єднання жінок п. Бойко та інші діячі українського руху в Німеччині. Окрім участі в офіційній частині заходу, П. Курінний після урочистостей мав товариську розмову із Мстиславом [268, с. 3].

Згідно тверджень Л. Винара, починаючи з 1947 року, між двома ключовими українськими науковими установами в еміграції (НТШ та УВАН) з'явилися певні напруження, які негативно впливали на координацію

наукової діяльності українських учених за кордоном. З'ясування питання котра з установ є «найстарішою академією наук», а також непорозуміння між деякими організаторами наукового життя, причиною яких, на думку Л. Винара, «були головно амбіції поодиноких учених і установ», не сприяли плідній науковій роботі [304, с. 8]. Наслідком такої напруженої ситуації стало послаблення координації праці українських науковців, зокрема і вчених-істориків. В інтелектуальному соціумі українських істориків у еміграції назріла ідея об'єднання для видання наукового журналу, на сторінках якого могли б публікуватися «представники різних генерацій українських істориків» без різниці належності їх до якої наукової установи. У 1956 р. Л. Винар порушив у пресі питання про необхідність створення періодичного історичного журналу, який після тривалих дискусій та значних зусиль Л. Винара з'явився наприкінці 1963 р. під назвою «Український історик».

Долучився своєю працею до становлення цього важливого для української історичної науки видання і П. Курінний. Невдовзі після заснування «Українського історика» Л. Винар ініціює об'єднання українських істориків в незалежне історичне товариство. Цю ідею підтримали відомі історики, серед яких Н. Полонська-Василенко, яка розповіла про ідею створення товариства П. Курінному та передала йому запрошення від Л. Винара приєднатися до ініціативи істориків. Ввести П. Курінного до складу ініціативної групи створення Українського історичного товариства пропонував і О. Оглоблин. П. Курінний підтримав ініціативу гуртування українських істориків у незалежне товариство та спільно з М. Антоновичем, Б. Винаром, Л. Винаром, І. Витановичем, О. Домбровським, В. Дубровським, М. Жданом, І. Каменецьким, Р. Климкевичем, М. Міллером, о. І. Назарком, О. Оглоблиним, Я. Пастернаком, Н. Полонською-Василенко та М. Чубатим увійшов до ініціативної групи Українського історичного товариства. У комунікаті товариства наголошувалося на потребі «об'єднувати істориків, а також прихильників історичної науки, нотувати і виправляти фальшиві й

тенденційні інтерпретації історії України в історичних працях, що появляються в СРСР і на Заході, а також видавати і розбудовувати історичний журнал «Український історик» і допомагати у виданні праць з історії України. Таким чином 1 березня 1965 р. постало Українське історичне товариство, розбудовувати яке в Європі допомагав П. Курінний [306].

На жаль, не виявлено достатньої кількості документів, які б дозволили детально реконструювати членство та співпрацю П. Курінного з Богословсько-педагогічною академією УАПЦ (від 1947 р.), Празьким історико-філологічним товариством (від 1949 р.) та Міжнародною вільною академією наук (м. Париж, від 1951 р.) [151, арк. 1].

Не припиняв Петро Курінний і громадської діяльності. Незважаючи на активну участь в багатьох наукових установах, він знаходив час і для громадських справ. Так, 25 травня 1952 р. за кордоном була відновлена діяльність Спілки визволення України (далі – СВУ), членом якої був П. Курінний. У 1953 р. вийшов збірник, до редакційної колегії якого разом з В. Плющем та С. Ленкавським входив П. Курінний. На сторінках цього видання було викладено ідейні основи СВУ, матеріали з її історії. П. Курінний розмістив автограф академіка С. Єфремова з нагоди самогубства Д. Щербаківського та надав коментарі до нього [231]. У 1959 р. центр управління відродженої СВУ перемістився до Нью-Йорка, а П. Курінний відіграв важливу роль у діяльності та управлінні відділення СВУ в Німеччині, був членом Ради СВУ. У 1961 р. Президія СВУ делегувала П. Курінного представляти організацію на п'ятій сесії УНРади [105].

23-26 серпня 1956 р. в Мюнхені відбувся ювілейний Академічний конгрес, скликаний Центральним союзом українського студентства з нагоди 35-річчя його заснування, на якому обговорювалась така тема: «10 років української еміграції і її перспективи». 26 серпня П. Курінний разом з представниками українських академічних установ (УВУ, УТГІ, ЦЕСУС) І. Мірчуком, П. Савицьким, П. Дорожинським взяв участь у роботі конгресу і

привітав кардинала А. Піяцца, який у цей час був гостем екзильних груп українців у Німеччині [267].

Тісною була співпраця П. Курінного з ЦПУЕН. У 1948 р. він отримав стипендію цієї організації в розмірі 200 німецьких марок для виконання наукової роботи, а 8 лютого 1954 р. як голова УВАН в Німеччині запросив ЦПУЕН приєднатися до відзначення ювілею Наталії Полонської-Моргун. [164, арк.1].

У цей час співробітники радянської репатріаційної комісії намагалися налагодити з П. Курінним співпрацю. Як він зазначав у листі до Л. Білецького (22. 7. 1950), у 1950 р. агент комісії оголосила Курінному ультиматум: або негайно повернутися на батьківщину, або ж співпрацювати з НКВС в еміграції. Отримавши категоричну відмову від умов ультиматуму, П. Курінному погрожували знищенням його та його родини, «...і ніякі ІРО, СІС, німецька поліція або хто другий Вам не допоможе» [288, с. 76].

Петро Петрович Курінний продовжував активно працювати в українських емігрантських колах. Наприклад, у 1966 р. під час делегатського з'їзду Української медично-харитативної служби (колишнього Українського Червоного Хреста на чужині) П. Курінного було одноголосно обрано до Головної ради цієї служби [272, с. 1].

Плідною була і наукова діяльність П. П. Курінного на еміграції. Він був ученим широкого діапазону, талановитим педагогом і блискучим лектором. У 1970 р. УВУ видав його працю «Передісторія та рання історія України на підставі археологічних джерел», у якій подано авторське бачення минулого українських земель від часу появи першої людини до золотординських поховань XIII ст. На основі доступних для нього матеріалів він запропонував концепцію, згідно з якою заселення території України відбулося із Західної Європи. У цій праці П. Курінний узагальнив відомості про розселення на території України киммерійців, скіфів, життя античних міст-колоній Північного Причорномор'я, сарматів, гунів та слов'янських племен. Поєднавши дані археологічних досліджень та писемних пам'яток, автор

подав історії Київської Русі-України та племен, що її оточували (хозари, торки, берендичі, печеніги, половці, татари) [102].

Працював П. Курінний і над удосконаленням університетського курсу «Історія археологічного знання про Україну» – конспекту власних лекцій, у вступі до якого зазначив: «Археологія як наука стала сьогодні на таку височінь, яка робить її майже чарівницею. Вона воскрешає загиблі цивілізації, відроджує культури забутих народів у такій повноті і в таких подробицях, що про них не відважувалися думати ані історики, ані навіть романісти-фантасти...» [5, арк. 2].

Інформаційна насиченість тексту зумовлена власним досвідом дослідника. Книга має три частини: «Історія археологічних досліджень України», «Передісторія та рання історія України на підставі археологічних джерел» та «Бібліографія археології України».

У першій частині автор знайомить читача з історію археологічних досліджень України, зазначаючи, що одним із перших дослідників, хто цікавився археологічними пам'ятками і зафіксував це у писемних джерелах, був Нестор Літописець. Згадуються в праці розкопки венеційських купців 1437—1438 рр. (на думку автора, з метою пограбунку цінностей, що знаходилися в курганах), польських учених, Гійома Левасера де Боплана. Особлива увага звернута на дослідження старовини українськими вченими: розкопки руїн Десятинної церкви з ініціативи П. Могили, видання Києво-Печерської лаври з описом та планами печер тощо. Однак, на думку вченого, до кінця XVIII ст. відбувалося швидше накопичення знань про археологічні пам'ятки та фіксація їх, а перші спроби дослідження пам'яток пов'язані з Петербурзькою академією наук. Після захоплення Російською імперією території Причорномор'я та Криму стимулювались наукові експедиції вчених для дослідження пам'яток і знахідок цих територій. З перших десятиліть XIX ст. розпочалися систематичні археологічні дослідження. Осередками вивчення доісторичного минулого П. Курінний називав Одеський, Київський та Львівський археологічні центри.

Аналізуючи діяльність кожного з археологічних центрів, П. Курінний окреслив діапазон наукових досліджень, основні експедиції, наукові установи і подав короткі біографічні відомості про найвизначніших дослідників та їхні здобутки на ниві археології. Особливу увагу автор звертав на проведення в Україні археологічних з'їздів та проблематику питань, які на них розглядалися. Доведена історія археологічних досліджень в Україні до початку Другої світової війни, включаючи діяльність створеного в 1938 р. Археологічного інституту УАН.

Окрім історії археологічних досліджень на території України, автор знайомить читачів із внеском у збагачення української археологічної науки тих учених, які були вимушені перебувати в еміграції: Ф. Вовка, В. Щербаківського, Л. Чикаленка, О. Кандиби-Ольжича, а також аналізує дослідження вчених кафедри археології Львівського університету.

Публіцистика Петра Курінного виходила друком у діаспорних виданнях «Шлях перемоги», «Авангард», «Визвольний шлях» та ін. Редакція останнього видання зазначала, що деякі читачі були стривожені тим, що велика кількість наукових матеріалів у журналі може призвести до зменшення популярності і як наслідок – зменшення кількості передплатників. Однак позиція редколегії полягала в тому, щоб разом з підвищенням рівня журналу інтелектуально зростали і його читачі. Журнал підтримував українські наукові інституції та науковців в еміграції. П. Курінний у листі до редколегії «Визвольного шляху» висловлював подяку від УВАН за «патріотичне ставлення до праці науковців, які через відсутність друкарських спроможностей примушені мовчати в той час, коли всюди галасує ворог...» [246, с. 110].

У статті «Коли і як з'явилася в Україні людина» автор інформує читача про найдавніші стоянки первісної людини на території України [219]. На час написання статті (1949 р.) найдавнішою стоянкою П. Курінний називав поселення біля с. Кодак на Запоріжжі. Виявлені під час розкопок знаряддя праці та кістки тварин, а також умови геологічного залягання дали автору

підстави віднести поселення до мустьєрської культури. Це, а також значна кількість інших поселень мустьєрської доби на території України свідчили, що в часі 300 000 – 400 000 р. до н. е. українські землі були заселені людністю, яка поширилася з Європи. П. Курінний наголошував на тому факті, що «простори поза Україною (Московщина до Уралу і північ над Білоруссю) жодного поселення не мали. Культурних решток там не виявлено» [219, с. 12].

У статті «Історичні традиції української сім'ї» П. Курінний наголошував на важливості сім'ї в житті народу. На його думку, якщо деформувати сім'ю, то «неминуче починається розпад громади, етичної єдності, загибель ідейної, духовної і моральної чистоти та своєрідності» [215, с. 6]. Натомість постануть: хаос, «об'єднання» на антиморальних основах, поневолення, поліційна диктатура, зневажання особи, розклад культури, творчості, мистецтва». Опираючись на дані археологічних розкопок (села Пушкарі та Тимонівка в поріччі Десни, Костенки над Доном та ін.), П. Курінний спростовує твердження комуністичних теоретиків про те, ніби в найдавніший час на території України не було «малої сім'ї» (батько, мати, діти, дід і баба), а люди жили «великими комуністичними ордами». Яскравим доказом існування малої сім'ї в Україні П. Курінний вважає дані розкопок азильської доби в Києві, Коростені на Волині та з Кайстрової Балки на Запоріжжі. Досліджені поселення склалися з 5-10 окремих маленьких куренів, у кожному з яких могла прожити маленька родина з 4-х, 5-ти осіб.

Автор застерігає від думки, ніби в передхристиянський час звичаї і мораль людей були значно відмінними, ніж від часу прийняття Христової віри. П. Курінний показує кілька нюансів з поховального обряду передхристиянських часів (родові і сімейні цвинтарі, поховання дітей поблизу матері, якщо вони померли разом, оточення місця поховання колом з каміння, приношення дарів померлим родичам), які свідчать про «ніжну турботу людини передхристиянських часів до померлих членів свого роду». На противагу цим прадавнім традиціям української сім'ї, руйнування

цвинтарів та надгробників у комуністичні часи є яскравим свідченням зневаги і цинізму комуністів щодо устроїв загальнолюдської моралі.

У деяких твердженнях автор занадто ідеалізує українську сім'ю та родинний устрій. Зокрема, дискусійним видається твердження про те, що «лише в родинях мішаного шлюбу, де зустрічалися моральні системи чужих між собою світів, ... захитувалися основи родинної шляхетності і серед цього зденаціоналізованого середовища відбувалися підступні вбивства, порушення присяги, сімейних звичаїв» [215, с. 8].

У продовження рубриці «з нашого минулого» в журналі «Авангард» стала стаття «Маланка Дністровая» (1955 р.), присвячена одному з найяскравіших дійств зимової календарної обрядовості – свята «Маланки та Василя» [223]. На основі записаних народних пісень, які виконували на Маланку, та записів уявлень людей про світобудову, зібраних та записаних Юрієм Федьковичем у людей, «що ще не були відірвані від історичної традиції свого народу», Петро Курінний запропонував наукову реконструкцію цього давнього звичаю. Уся церемонія походу Маланки, описана Юрієм Федьковичем, фіксує «хоч і змінену, але детально описану «картину нашого княжого побуту з того часу, коли вистава відбувалася саме так вбраними людьми, як то описує ця старосвітська феєрія» [223, с. 14]. Детальний опис Маланки, зокрема рядки «А ти, Маланко, веселичко/ У тебе місяць та й на личку,/ А на чолі ясна зоря,/ Ще й скупана в синім морі» в поєднанні з даними археологічних досліджень стали підставою для визначення часу «коли в народі українському жив той звичай». Зокрема автор зазначає, що в розкопках могили VIII – IX ст. біля Києва В. Хвойкою було виявлено поховання жінки, що мала чільце, «до якого на лобі був підвішений «молодий місяць» з бронзи». Окрім цього, ознакою пошани до молодого місяця в Україні П. Курінний вважав велику кількість знахідок – прикрас у формі півмісяця із золота, срібла та міді, виконаних за княжих часів.

П. Курінний, об'єднавши напрацювання етнографічних експедицій, насамперед Юрія Федьковича, з даними археологічних досліджень, підтвердив давнє, дохристиянське походження свята Маланки, яке набуло значного розквіту в княжу добу. Завершуючи розвідку про свято Маланки, автор висловив сподівання, що «було б добре, щоб наші творчі музики і малярі, декоратори та молодь звернули свою увагу на маланчину коляду... Це могло б стати високомистецьким твором нарівні з операми «Князь Ігор» чи «Снігуронька»» [223, с. 17].

На сторінках лондонського видання «Визвольний шлях» П. Курінний опублікував серію статей під рубрикою «Праці Української Вільної Академії Наук у Німеччині». У статті «Святовіт» він виклав власне розуміння Збруцького ідола та дав оцінку гіпотезі його походження [239]. Знайомлячи читачів з розмірами та композиціями кам'яного стовпу, П. Курінний пропонує власне розшифрування філософсько-релігійної ідеї пам'ятки та церемоніальної складової вірувань давніх слов'ян. На його думку, сенс композиції закладений у тому «найтіснішому зв'язку постатей чоловіків, що стоять навколішках, з відповідною репрезентативною постаттю атрибутованої жінки» [239, с. 61]. Пояснюючи релігійно-церемоніальний бік пам'ятки, П. Курінний проводить археологічні паралелі і зазначає, що інші кам'яні стели із зображенням жіночої фігури та піднесеними до грудей руками, як і на збруцькому стовпі, відомі з періоду ранньої бронзи. Зокрема автор згадує стелу Білогрудівської культури, виявлену ним на Уманщині. Незважаючи на відмінність форми втілення (згадані пам'ятки мали на меті пластично зобразити людину, тоді як збруцький ідол подає складну композицію з різних елементів), згадані пам'ятки об'єднані ідеєю молитви-благословіння. Той факт, що на Галичині виявлено кілька статуй, за формою подібних до збруцького ідола, свідчить про те, що даний тип пам'ятки не є поодиноким явищем, а швидше – характерним.

Не погоджувався П. Курінний з теоріями проф. Захарова, який шукав пояснень до окремих деталей Світовиди серед одягу та в побуті киргизів і

китайців. Автор показував, що всі атрибути збруцького ідола є в Україні і мають глибоке місцеве коріння. Теорію А. Брюнкера та В. Деметрікевич, які вважали стовп пам'яткою аварів або печенігів, П. Курінний також відкидав, адже серед знайдених пам'яток зазначених народів не виявлено подібних до збруцького ідола. Теорію Вавженєвського про фалічне значення стовпа П. Курінний називав «анахронізмом на тлі сучасного розвитку археології» який «не заслуговує на будь-яку увагу з огляду на свій дилетантизм» [239, с. 64]. Натомість він погоджувався з Л. Нідерле, який вважав Святівіта постаттю слов'янських богів.

Кілька статей ученого присвячено краєзнавчій тематиці, зокрема історії українських міст. У 1950-х роках вийшли статті з коротким викладом історії Львова, Переяслава та Умані. Розвідка «Археологічне минуле княжого Львова» стала своєрідним відгуком на 700-річчя заснування м. Львова. На сторінках цієї статті П. Курінний намагався спростувати концепції, «котрі належать до фальшивих здобутків науки», і серед яких автор виокремлював такі: 1. про те, що місто Львів є містом польським, а не українським; 2. про те, що чужинці є дійсними творцями культурних цінностей Львова; 3. суперечка про те, ким і коли збудований Львів і в якому саме топографічному пункті; 4. чи є якісь пам'ятки української культури у Львові і, якщо є, то хто є творцем тої чи іншої пам'ятки, чи будови [198, с. 43].

Аналізуючи записи Галицько-Волинського літопису та археологічно-топографічний матеріал, П. Курінний запропонував свою оригінальну концепцію заснування міста Львова. Так, на думку П. Курінного, «заснування оборонної твердині Львова» належить до 1253 року, а до цього тут уже були збудовані певні об'єкти, зокрема княжий двір короля Данила Романовича постав на теренах міста ще з 1240 р. [198, с. 52].

У номерах видання П. Курінний здійснює екскурс в історію «одного забутого міста України» – міста Переяслава [228]. Ще задовго до формування методологічного інструментарію локальної історії Курінний обґрунтував власне її бачення, пояснюючи, що «історія малих міст і сіл є завжди

важливішою за історію законодавчих колегій, діяльності урядовців тощо, бо в пишних грамотах, маніфестах і актах відзеркалюється лише церемоніал історії, її замаскований карнавал, а в тих малих тепер містах творилася колись справжня історія, живими людьми, вже без масок і фіксувала великі ідеї на людській долі» [228, с. 5]. Розвідка про Переяслав складається з 12 розділів, які знайомлять читача з географічними, економічними та історичними особливостями Переяславщини від найдавніших часів до сучасного автору часу. Метою публікації серії статей про міста України П. Курінний визначив так: увага і формування любові українців до історії «великої» і «малої», що сприятиме посиленню інтересу до вивчення минулого.

Не оминув увагою вчений історію власного міста. У 1952-53 рр. він опублікував у 4-х частинах діаспорного журналу «Авангард» історико-археологічний нарис «Місто Гумань», де виклав історію заселення краю та власне бачення ключових історичних подій міста [358].

Також П. Курінний опублікував низку життєписів видатних українських учених. Біографічні нариси про В. Ляскоронського, Г. Павлуцького, Д. Щербаківського, В. Щербаківського, К. Мельник-Анонович, М. Міллера, М. Біляшівського, П. Тутковського стали одними з перших детальних публікацій у діаспорній пресі про відомих українських учених.

Оригінальний погляд запропонував учений і на Переяславську раду 1654 р. Відсутність тексту українсько-московського договору та відмова царя і його бояр «скріпити хрестом величний акт возз'єднання братів 'во Христі'» стали для П. Курінного свідченням того, що для московської сторони договір був «не до вподоби». Аналізуючи міждержавні договори, що уклалися українськими гетьманами в той час, зокрема умови Гадяцького договору, П. Курінний приходять до висновку, що союз 1654-го року «був зведений до несерйозної пригоди». Жодна зі сторін не взяла на себе ніяких зобов'язань: Москва – через принципові державні вимоги українців, а Козацька рада «з

крутійства недобросумлінного партнера». У зв'язку з цим попередні домовленості залишилися не скріпленими ні юридично, ні морально, а «перейславський епізод...залишився назавжди історичним непорозумінням» [241, с. 8].

Сучасники зазначали, що незалежно від того, де жив та які посади займав П. Курінний, він завжди був у центрі українського життя. Помешкання Курінних у Мюнхені завжди відвідували українські емігранти, які хотіли довідатися про українське життя. Товариські взаємини були в П. Курінного з В. Щербаківським. П. Курінний високо шанував науковий доробок ученого та вважав його заслугою «відкриття українського стилю в архітектурі, малярстві...створення української побутової етнографії як науки про матеріальну культуру українського народу». Перебуваючи на посаді декана філософічного факультету та ректора УВУ, В. Щербаківський співпрацював з П. Курінним: писав рецензії на його наукові праці, рекомендаційні листи, які уможливили працевлаштування П. Курінного в УВУ та присвоєння йому ступеня доктора археології і звання професора. Переїхавши до Англії, В. Щербаківський отримав можливість завершити свої книги з історії та культури України у Британській бібліотеці. Підтвердженням поваги В. Щербаківського до П. Курінного є те, що у зверненні до загальних зборів Союзу українців у Великій Британії він зазначав, що у разі смерті до завершення роботи над книгами «... нехай видасть їх професор Курінний» [367, с. 226]. У 1952 р. Рада Союзу українців запрошувала П. Курінного переїхати до Лондона, і, як свідчить протокол засідання Ради, він дав згоду на переїзд з дружиною. Однак, переїзду так і не відбулося.

В адресній книзі Курінних були контакти М. Міллера, Ю. Панейка, Г. Ващенко, В. Державина, П. Кованьківського, Ю. Бойка-Блохіна, Ю. Студинського, В. Мацяка, М. Гоція, В. Дубровського, З. Соколока, О. Вінтоняка, Б. Крупницького та ін. представників українського наукового і громадського життя в Німеччині. Окрім того, П. Курінний мав робочі та

особисті взаємини з українськими науковцями в США та Канаді: Д. Дорошенко, М. Ветухівим, В. Міяковським, М. Антоновичем, Л. Чикаленком, Л. Винаром.

Особливо тісними були взаємини родини Курінних з Н. Полонською-Василенко. П. Курінний вперше «почув, а потім і прочитав» ім'я Наталії (тоді ще Полонської) з нагоди ювілейного з'їзду в Києві передплатників журналу «Вестник знання», що розпочався 12 червня 1911 р. Як згадувала Н. Полонська-Василенко, велика частина плідного наукового життя П. Курінного пройшла на її очах. Їхня перша зустріч, яку вона пам'ятає, відбулася на засіданні історико-етнографічного гуртка, створеного М. В. Довнар-Запольським при історико-філологічному факультеті Київського університету. Під час нацистської окупації УРСР Н. Полонська, П. Курінний та інші представники української інтелігенції працювали в системі музейних установ Києва. У 1943 р. емігрували до Німеччини, де всіляко намагалися підтримувати один-одного. «Її особисте оточення й товариство – діячі національно-визвольної акції. Її громадсько-політичний ідеал – мила їй ще з дитинства українська державність – сильна, велична, вільна, на чолі з імпазантними чесними єдиновладцями – гетьманами, що спираються на довір'я і любов українського народу», – так характеризував «свого найбільшого друга» П. Курінний [227, с. 3].

Н. Полонська відзначала надзвичайну енергію і працездатність П. Курінного, його активну участь у найважливіших археологічних розкопках на території України – від палеолітичних стоянок (Кирилівська стоянка в Києві) до руїн Запорозької Січі і характеризувала його словами «талановитий, енергійний дослідник, учений, організатор», котрий з молодечим запалом відгукується на всі явища українського життя [266, с. 4]. В архіві УВУ зберігаються листи Н. Полонської-Василенко з подружжям Курінних. У них простежуються теплі товариські взаємини, пронесені через довгі роки. Незважаючи на певні непорозуміння та суперечки, які іноді

виникають у приватному спілкуванні, у листах відчувається висока повага та співпереживання кореспондентів один до одного.

З листів Н. Полонської-Василенко до Л. Винара відомо про складні умови життя української інтелігенції в Німеччині. «Усі ми – Курінний, я «животіємо» на 50 німецьких марок з УВУ», – повідомляла автор. Дещо легшим було становище Курінних, які подали документи на отримання німецького громадянства та отримували мізерні пенсії від уряду [131, арк. 28].

У 1966 р. П. Курінний захворів, лікарі діагностували порушення кровообігу, приступи якого позбавляли змоги з власної обережності самому залишати помешкання. Лікарі заборонили йому хвилюватися і відвідувати емоційні засідання, у зв'язку з чим раніше активний член багатьох товариств майже припинив свою публічну діяльність. Однак приписаний режим давав змогу працювати над науковими працями вдома [166, арк.1].

Проф. П. Курінний написав понад сотню праць, але його науковий потенціал був набагато більшим того, що було опубліковано. Серед невиданих залишилися рукописи: «Борисівський варіант трипільської культури», «Борисівка», «Волоське», «Райки», «Трипільська культура на Україні» (текст 1958 р.) (Додаток). В архіві УВУ зберігаються матеріали з робочими записами по урочищу Стрільча Скеля, недатовані фото Кирилівської церкви, машинопис «Селище трипільської культури Крутобородинці I», автореферат «Українська ікона княжого часу X-XIII ст.», а також фотоматеріали для підготовлених видань. Загалом його цікавили різні питання історичного минулого України, і він глибоко їх вивчав. Глибина і масштабність досліджуваних тем була головною рисою наукової діяльності вченого.

25 листопада 1972 р. після важкої недуги невтомний працівник на полі української науки відійшов у засвіти. Похорони П. Курінного відбулися 28 листопада на «українській частині» цвинтаря Вальдфрідгоф у Мюнхені. Окрім П. Курінного, вічний спочинок на цьому кладовищі знайшли такі

відомі українці, як: генерал Микола Шрамченко, Мілена Рудницька, професор Спиридон Довгаль, голова сенату ОУН Дмитро Андрієвський, Степан Бандера та інші відомі діячі українського національного руху, котрі через політичні обставини не змогли бути поховані в Україні. На похороні були присутні численні делегації української діаспори, Сенат і ректорат, професорська колегія і студентство УВУ [131, арк. 22].

Отже, опинившись у 1943 р. в еміграції, П. Курінний продовжував активну наукову та громадську діяльність. З його ініціативи створено та налагоджено роботу УВАН. Окрім цього, П. Курінний активно співпрацював з іншими науковими установами української діаспори: УВУ, Науково-дослідним інститутом української мартирології, Інститутом з вивчення СРСР та ін. Учений не залишався осторонь і громадського та культурного життя української діаспори в Німеччині.

Він умів захопити студентів, зацікавити їх дослідженнями історії та, зокрема, археології. Викладаючи в УВУ та Богословсько-педагогічній академії, він активно працював в НТШ, історико-археологічній комісії при Апостольській Візитатурі, історико-філологічному товаристві та Міжнародній академії наук. Дослідники вважають, що це був учений широкого світогляду, що сформувався на українських традиціях, з глибоким розумінням того, звідки пішла Україна, як її культура формувалася і що вона привнесла до світової скарбниці. Творчий доробок Петра Курінного в археології та історії нашої культури не втратив свого значення. Сьогодні він повертається в Україну, набуває дедалі більшого змісту.

* * *

Отже, опрацювання джерельної бази дає можливість зробити висновки про значний внесок Петра Курінного у процеси інституціоналізації української науки 1920-х – початку 1940-х, що знаходить своє підтвердження у результатах як наукової, так і організаційної роботи.

Вагомий вплив на формування особистості Петра Петровича мало родинне виховання. Його батько – Петро Федорович Курінний, активний

громадський діяч Уманщини, намагався надати якомога кращу освіту своїм дітям. Частими в родині Курінних були зібрання, на яких були присутні представники уманської інтелігенції – Суровцові, Крамаренки, Демуцькі та ін. Однак, як згадував сам Петро Курінний, його захоплення українською мінувшиною сформувалося під впливом учителя історії та географії Уманської гімназії Данила Щербаківського. Під його керівництвом ще учень Курінний уперше побував на археологічних розкопках.

Інтерес П. П. Курінного до історії посилювався під час його навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира. Після завершення навчання він розпочав педагогічну діяльність в Умані. Своє завдання в українському русі наприкінці 1917 р. Петро Курінний вбачав у тому, щоб повернути народ до його культури. Для реалізації цього завдання він докладав багато зусиль. Завдяки зусиллям Петра Курінного в Умані було організовано Соціально-історичний музей Уманщини.

Найяскравішою сторінкою в науковій та організаційній діяльності Петра Курінного в Україні став його «київський період» з 1924 до 1943 рр. У цей час Курінний працював на керівних посадах у провідних наукових інституціях, зокрема ВМГ, ВУАК. Віддана пасіонарна діяльність дослідника на ниві української науки не могла залишатися непоміченою радянською владою, яка у 1933 р. переслідувала П. Курінного та на 5 років заборонила займатися науковою діяльністю.

Емігрувавши у 1943 р. до Німеччини, Петро Курінний, спільно з іншими українськими науковцями, намагався підтримувати українське наукове життя в еміграції. Попри складні матеріальні умови їм вдалося створити низку наукових інституцій, які підтримували українську науку у вільному світі. Однією з найбільш реномованих інституцій, створених за ініціативою П. Курінного, стала УВАН. Окрім цього учений невтомно працював на ниві української науки та підготував до друку кілька важливих праць з історії української археології.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження на захист виносяться такі положення і **висновки**:

1. Аналіз історіографії теми засвідчив відсутність в українській історіографії спеціального комплексного дослідження громадсько-культурної діяльності та інтелектуальної спадщини родини Курінних, хоча два її представники входили до плеяди української інтелігенції, вивчення діяльності якої залишається актуальним дотепер. У радянській Україні після еміграції в 1943 р. П. П. Курінного до Німеччини не було досліджень життєвого шляху та наукової спадщини вченого. Більшість праць біографічного характеру опубліковані українськими вченими в діаспорі. З відновленням незалежності України почали з'являтися наукові розвідки, присвячені вченому, а повернення з Німеччини щоденників П. Ф. Курінного стимулювало інтерес дослідників до вивчення історії родини Курінних.

2. Джерельну базу дослідження склали документи особового архівного фонду П. П. Курінного в Науковому архіві Інституту археології НАН України, а також щоденники П. Ф. Курінного, які зберігаються у фондах Уманського краєзнавчого музею. Для написання роботи залучено документи з особового фонду П. П. Курінного в архіві Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина). Додало інформації ознайомлення зі складом фонду вченого в Архіві-музеї ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у США. Загалом залучена до дисертації джерельна база, яка зберігається в архівосховищах України, Німеччини та США, є достатньо репрезентативною та достовірною, що дозволило вирішити дослідницькі завдання та досягти поставленої мети. Дисертація ґрунтується на новітній методології наукового історичного пошуку.

3. Установлено, що родина Курінних походить із давнього козацького роду, знання про який впливали на формування світогляду Курінних. Петро Федорович Курінний уперше виявив інтереси й амбіції до громадської

діяльності ще в юному віці, витрачаючи вільний час та власні кошти на просвіту народу. Звісно, такий потяг на початках життєвого шляху П. Ф. Курінного був радше стихійним, а ніж усвідомленим. Завдячуючи природним задаткам, ментальним рисам та особистісним професійним якостям, П. Ф. Курінному, синові кріпаків, удалося пройти шлях від помічника волосного писаря, здобути юридичну освіту в Київському університеті св. Володимира до приватного адвоката з селянських питань. Професійне становлення та громадське визнання родини Курінних відбулося наприкінці XIX ст. на Уманщині.

4. Список проявів громадської активності П. Ф. Курінного доволі довгий: у 1890 р. він був уповноваженим від уманської громади у справі відчуження земель для прокладання залізниці; з 1890 р. до жовтня 1917 р. він виконував обов'язки члена Уманського попечительства про народну тверезість, проявляв рішучість і наполегливість у боротьбі з пияцтвом; турбуючись про поширення елементарних знань серед селянства, він був попечителем церковнопарафіяльної школи в селі Подобна і жертвував на неї чималі власні кошти; за його рахунок була відкрита чайна, куди він постійно передавав чай, цукор, продукти; в Уманському повітовому відділенні Київської єпархіальної училищної ради він був скарбником; з 1900 р. брав участь у діяльності Товариства опіки над тваринами; П. Ф. Курінний був членом Благодійного товариства допомоги бідним; зніціював і очолив добровільну пожежну дружину; підтримуючи кооперативний рух, створив і очолив Уманське ощадно-позичкове товариство; у 1905 р. став членом-співробітником Імператорського православного Палестинського товариства; у 1917 р. – членом споживчого товариства «Труженик»; у 1917 р. очолив сільську раду Івангородського передмістя Умані. З утвердженням радянської влади традиційний уклад сім'ї Курінних був зламаний. Та все ж Петро Федорович продовжував брати участь у громадських справах. Він активно боровся з неписьменністю, продовжував керувати пожежною дружиною, очолюючи раду протипожежного Товариства.

5. За результатами аналізу ego-документів Курінних з'ясовано сприйняття П. Ф. Курінним основних подій історії України перших десятиліть ХХ ст. у таких сферах суспільного життя та напрямках діяльності:

- повсякдення релігійного життя на Уманщині. П. Ф. Курінний був глибоко віруючою людиною, систематично відвідував богослужіння в церкві. Однак критикував діяльність священиків, котрі своїм особистим життям призводили до втрати авторитету церквою та перетворювали молитву і покаєння в комерційну справу;

- селянські скарги та клопотання до суду. Аналіз викладених на сторінках щоденника судових справ селян Уманщини, дав можливість зробити висновок, що найпоширенішими причинами позовів до суду були майнові суперечки, з'ясування стосунків у зв'язку з моральною чи фізичною образою. П. Ф. Курінний переймався селянськими проблемами та намагався надати посильну допомогу у їх вирішенні;

- події політичного життя Уманщини та ставлення Курінних до них. Під час Української революції 1917 – 1921 рр. влада в Умані змінювалася 34 рази. В умовах революційної анархії не всі рішення центральних урядів досягали регіонів. Проте українські міста і села були тими стрижнями, довкола яких кипіло життя і йшла реальна боротьба за ідеї. До записів у щоденнику П. Ф. Курінний додавав документи доби в оригіналах, що значно посилює інформаційний потенціал джерела. Завдячуючи цьому, було реконструйовано діяльність німецької військової адміністрації в Умані, більшовицької влади, військ Директорії, білогвардійський режим та ставлення місцевого населення і представників родини Курінних до різних «влад». Курінні засуджували прояви насильства та репресій під час боротьби за владу в Умані. Критикував П. Ф. Курінний репресії більшовиків проти місцевого населення, агресивні настрої селян та робітників щодо інтелігенції тощо. П. Ф. Курінний підтримував проукраїнську політику Директорії в галузі освіти та включився в розбудову освіти та музейництва в Умані;

– міжконфесійні та міжетнічні відносини на Уманщині під час Української революції 1917–1921 рр. Особливо цінними є свідчення П. Ф. Курінного щодо і донині дискусійного в історіографії багатьох країн питання про організаторів єврейських погромів. Його записи уточнюють дані про кількість, тривалість та учасників єврейських погромів в Умані та чисельність жертв цих акцій.

6. Формування світогляду та перші кроки професійного становлення Петра Петровича Курінного відбувалися в Умані. Поворотним моментом у його житті стало знайомство з учителем історії та географії Уманської гімназії Данилом Щербаківським. Петро Курінний захоплювався старовиною, долучився до етнографічного та археологічного дослідження краю, а невдовзі став членом і головою Уманського відділення Київського товариства охорони пам'яток мистецтва та старовини. Після завершення навчання на історико-філологічному факультеті університету св. Володимира в Києві він розпочав педагогічну діяльність в Умані, однак продовжував цікавитися музейними справами та археологічними відкриттями. Він першим з українських археологів досліджував поселення на околицях Умані, яке назвав Білогрудівською археологічною культурою.

7. Проаналізовано внесок П. П. Курінного в розвиток вітчизняної археології, музейної та пам'яткоохоронної справи. У 1924 р. вчений переїхав до Києва, де очолив Всеукраїнський музейний городок, брав активну участь у роботі Всеукраїнського археологічного комітету та продовжував роботу в археологічних експедиціях, вивчаючи широкий спектр пам'яток від доби енеоліту до козацьких часів. За його редагування побачили світ важливі праці з українського музейництва та збірник «Трипільська культура на Україні». Під час нацистської окупації вчений продовжував роботу в музейній сфері, зокрема працював консультантом Музею-архіву переходової доби та у складі Крайового музею до- і ранньої історії.

8. Установлено, що, опинившись у 1943 р. в еміграції, П. П. Курінний продовжив активну наукову та громадську діяльність. З його ініціативи

створено та налагоджено роботу УВАН. Окрім цього П. Курінний активно співпрацював з іншими науковими установами української діаспори: УВУ, Науково-дослідним інститутом української мартирології, Інститутом з вивчення СРСР та ін. Учений не залишався осторонь і громадського та культурного життя української діаспори в Німеччині. В його особовому фонді в архіві УВУ збереглися листи, довідки та адміністративні документи, які дозволили зробити висновок про плідну наукову та активну громадську діяльність ученого в еміграції, а також увиразнити кілька смислових акцентів у дослідження важкого повсякдення української інтелігенції.

Подальше вивчення теми має значні дослідницькі перспективи та резерви для продовження пошуків історичних джерел, зокрема маловідомих нарративних та творчих матеріалів Курінних, що розсіяні по багатьох архівосховищах України, Німеччини та США. Виявлення та аналіз джерел дасть можливість детальнішого висвітлення життєвого шляху інших членів родини Курінних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Неопубліковані джерела

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 725. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, м. Київ. Оп. 11

1. Спр. 3. Журнали общих собраний, заседаний совета и распорядительного комитета общества, постановления совета, отчеты о деятельности общества за 1910, 1911 и 1912 гг. Денежные отчеты. 294 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Фонд 3676 (Штаб імперського керівника Розенберга для окупованих східних областей). Оп. 11

2. Справа 225. Списки експонатів, документальних матеріалів і книг, вивезених у 1943 р. з музеїв, архівів і бібліотек Таганрога, Маріуполя і Умані. Відомості про документи, вивезені у 1943 р. з Кіровоградського партійного архіву та Києва. 309 арк.
- Ф. 5304 Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України Міністерства культури України, м. Київ, 1992–2011 рр. Оп. 2**
3. Спр. 12. Акти № 36а–52 про передачу культурних цінностей, 2002 р. 71 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих (1918-1950).**Оп. 1**

4. Спр. 48628. Куринный Петр Петрович. 61 арк.

**Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук
України (НА ІА НАНУ)****Фонд 10 (Курінний Петро Петрович)**

5. К-1. «Історія археологічного знання про Україну» на правах рукопису. Препрінт. Мюнхен, 1970 р. 71 арк.
6. К-. «Характеристика історичних пам'ятників», 1924 р. 4 арк.
7. К-2. Курінний П. П. «Поселення й житло культури ямково-гребінцевої кераміки на сході Європи», чернетка статті. 16 арк.
8. К-2а. Є. Маєцький «Старейшее свайное сооружение конца неолита в доисторическом скульптурном миниатюрном воспроизведении», переклад. 45 арк.
9. К-2б. Копія «Схематичного плану кв.4.4 1.5.6 Сквирського лісництва Ерчиківської дачи, де розташовано «Замчисько» (городище). 1 кресленик на коленкорі. 1 арк.
10. К-3. Матеріали для дослідження Трипільської культури (аналогії). 27 арк.
11. К-4. Случайные находки у г. Умани, доповнення до карти Антоновича. 31 арк.
12. К-4а. «К історії Уманщини» (геологічні відомості). 5 арк.
13. К-4б. «Родословна половецьких ханів». Список й родословна схема. 3 арк.
14. К-4в. Список археологічних пам'яток переважно міст 1-43. 11 арк. Додаток: Городища (рисунок, нотатки, плани). 27 арк.
15. К-5 Dobrovolsky Z. Kytaïv prez de Kyïv. Стаття, 1929. 2 арк.
16. К-5а «Принципи Шлецерівської критики». Конспект доклада на історичному семінарі у проф. Є. Д. Сташевського, 1916 р. 3 арк.

17. К-5б Записки, афіші, розклад занять та ін. 10 арк.
18. К-6 – Уманський відділ Київського «Общества охрани памятников старины и искусства». 99 арк.
19. К-7. «Рецензія на кн. «Київ» – Путівник УАН». 20 арк.
20. К-8. «Історія українського мистецтва», ілюстративні матеріали.
 - а) 1. Скульптура. 17 арк.
 - б) 2. Українська іконографія (ікона). 10 арк.
 - в) 3. Пам'ятки української історії. 22 арк.
- г) 4. Історичні меморіальні пам'ятки Козаччини (Матеріали). 18 арк.
21. К-9. Археологічні повідомлення дописувачів-краснознавців. 26 арк.
22. К-10. Етнографічні матеріали (нотатки, записи, анкети, рис.). 82 арк.
23. К-11. Музейні справи. Листування, каталоги, списки речей, проекти, списки книг, фінансові справи, матеріали наради музейних робітників м. Києва, 1928 р. 136 арк.
24. К-12. Матеріали в справі Музезнавства. 83 арк.
25. К-13. «Три роки праці Реставраційної Майстерні Лаврського Музею Культів та Побуту над Консервацією та реставрацією музейних збірок». 10 арк.
26. К-14. Матеріали до історії Лаври (Листування, виписки, нотатки, плани дослідження та ін.). 82 арк. Додатки. 46 арк.
27. К-14а. Матеріали наради музейних робітників м. Києва до Всеукраїнської музейної наради. м. Київ, 1928 р. 61 арк.
28. К-15. «Список предметов из золота, серебра, и др. Материалов, числящихся в инвентаре ва, и выбывших из Музея в разное время с указанием №. 13 арк.
29. К-16. Листування в справі повернення церковно-історичних цінностей з Москви (чернетки списків, акти, розписки, протоколи). 401 арк. (перенесено в архів Щербаківського)
30. К-17. Археологія (різні чернетки, виписки, нотатки, плани археологічних робіт, фото). 161 арк.

31. К-18. Varia. Записки, різне листування, етнографічні відомості. 69 арк.
32. К-19. Доповідна записка Вченого Секретаря ВУАК'у П. Курінного до Президії ВУАК'у, м. Київ. 33 арк.
33. К-19б. «Методологічна реконструкція», «Зміна археологічної проблематики». 12 арк.
34. К-20. «Статут комісії розслідування й охорони артистичних і історичних пам'ятників». 4 арк.
35. К-21. Порядок ведення справ. Комітет охорони пам'яток старовини й мистецтва на Україні». 4 арк.
36. К-21а. «Інструкція для секцій комісії розслідування й охорони артистичних й історичних пам'ятників» (лекції). 4 арк.
37. К-21б. «Інструкція для консерваторів комісії розслідування й охорони артистичних й історичних пам'ятників». 10 арк.
38. К-21в. «Інструкція для кореспондентів комісії розслідування й охорони артистичних й історичних пам'ятників». 40 арк.
39. К-22. «Статут центрального Комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва на Україні», 1917 р. 2 арк.
40. К-23. «Розхідний кошторис Всеукраїнського історичного музею м. Київ на 1926 – 1927 бюджетний рік». 1 арк.; «Розрахунок на зарплатню Всеукраїнського історичного Музею м. Київ, зона 1-а». 1 арк.
41. К-24. «Борис Грінченко як етнограф» (Доклад, читаний на річниці Б. Д. Грінченка в 1-й Трудовій школі ім. Б. Грінченка в Умані 10 грудня 1921 р). 13 арк.
42. К-25. Знаки на цеглі з П'ятницької церкви (рисунок олівцем). 9 арк.
43. К-28/1. Алешо О. Г. Лист до Курінного П. П. 27. II. 1920. 2 арк.
44. К-28/2. Алексієв [І. В.] 13 листів до Курінного П. П. м. Умань, Київ. 1925, 1926, 1927, 1928 рр. 22 арк.
45. К-28/3. Айналов Д. 2 листи до Курінного П. П. Сергієво, Козелец. 9. IX.1925, 2. IX. 1928. 2 арк.

46. К-28/3. Majewski E. «Nostraza zagroda na palach z konca neolity, w plastycznej miniaturkowej neproducy...». 45 арк.
47. К-28/4. Барвінок В. Лист до Курінного П. П. м. Київ. 11. III. 1931 р. 1 арк.
48. К-28/5. Безвенглінський Б. 2 листи до Курінного П. П. м. Умань, 13. VI, 28 X. – 1928 р. 3 арк.
49. К-28/6. Бочков Д. Лист до Курінного П. П. Черкаси. 29. V. 1928 р. 1 арк.
50. К-28/7. Білецька В. Ю. 2 листи до Курінного П. П. Харків, 1927 р. 1 арк.+1 поштова листівка
51. К-28/8. Бушкович В. І. 2 листи до Курінного П. П. Одеса, 14. XII, 27. XII. 1926 р. 3 арк.
52. К-28/9. Бороздін І. Н. Лист до Курінного П. П. Москва, 30 XII. 1930. 1 арк.
53. К-28/10. Гамченко С. С. 2 листи до Курінного П. П. Кічкас, 14. IV. 1928, 12. II. 1929 рр. 3 арк.
54. К-28/12. Грінченко В. Лист до Курінного П. П. Дніпропетровськ, 1931 р. 3 арк.
55. К-28/13. Гальнбек Ів. 2 листи до Курінного П. П. Ярославль, 1932 р. 2 арк.+1 поштова листівка.
56. К-28/14. Гордєєв Д. 2 поштові листівки до Курінного П. П. Тіфліс, 21. IX., 12. XII. 1928 р. 4 арк.
57. К-28/11. Геппенер Н. В. 2 листи до Курінного П. П. Козелець, 4. VII. 1931, 1932 р. 4 арк.
58. К-28/15. Данілевич В. та Антонович К. «Заява до фахової комісії Укрнауки задля розподілу майна Археологічного музею і Н.О.», 1928 р. 1 арк.
59. К-28/16. Дроздов С. Л. 6 листів до Курінного П. П. Черкаси, 1930, 1932, 1933 рр. 7 арк.
60. К-28/17. Жолтовський П. 2 листи до Курінного П. П. Харків. 2 арк.

61. К-28/18. Левицький І. Ф. 2 листи до Курінного П. П. Харків, 1931 р. 2 арк.
62. К-28/19. Лур'є І. Листи до Курінного П. П. Ленінград, 13. XI. 1932 р. 2 арк.
63. К-28/20. Ляскоронський В. Г. 4 листа до Курінного П. П. Київ, 1925, 1926 рр. 7 арк.
64. К-28/21. Макаренко Н. Є. Лист до Курінного П. П. Одеса, Ленінград, 1926 р. 2 арк.
65. К-28/22. Зборовський В. І. Листівка до Курінного П. П. с. Тиманівка, 1935 р. 4 арк.
66. К-28/23. Касперович М. І. 6 листів до Курінного П. П. Крим, Судак, 1926, 1927, 1932 рр. 9 арк.
67. К-28/24. Козубовський Ф. А. 3 листи до Курінного П. П. Одеса. 3 арк.
68. К-28/25. Козловська В. Є. 25 листів до Курінного П. П. Київ, Ржищев, Романівка, с. Райки, 1916, 1925 – 1932 рр. 30 арк.
69. К-28/26. Крижановський Б. Г. 2 листи до Курінного П. П. Ленінград, 1926, 1927 рр. 2 арк.
70. К-28/27. Крисін Г. 3 листи до Курінного П. П. Херсон, Ольвія, 1927, 1928 рр. 4 арк.
71. К-28/28. Кравченко В. 3 листи до Курінного П. П. Київ, Житомир, 1926, 1927 р. 5 арк.
72. К-29. Маслун Я. Ф. Лист до Курінного П. П. Біла Церква. 1 арк.
73. К-30. Мат'єє М. Є. Лист до Курінного П. П. Ленінград, 1932 р. 2 арк.
74. К-31. Михайловський О. 1 лист до Курінного П. П. 6 арк.
75. К-32. Мовчанівський Т. М. 2 листи до Курінного П. П. Бердичів, 1928 р. 4 арк.
76. К-33. Морозов. 2 листи до Курінного П. П. Ленінград, 1927 р. 4 арк.
77. К-34. Мурат'єва Є. 1 лист до Курінного П. П. Москва, 1927 р. 2 арк.
78. К-35. Пассек Т. Є., Латинін Б. Д. 6 листів до Курінного П. П. Ленінград, 1927, 1928, 1929 рр. 8 арк.

79. №-35. Пастернак Я. І. Лист до Курінного П. П. Львів, 1930 р. 1 арк.
80. К-36. Пархоменко В. А. 1 лист до Курінного П. П. Дніпропетровськ. 1 арк.
81. К-37. Петичинський К. 4 листи до Курінного П. П., 1930, 1931, 1932 рр. 7 арк.
82. К-38. Перетц В. 3 листи до Курінного П. П. 1 лист до А. Ю. Кримського. Ленінград, 1926 – 1928 рр. 4 арк.
83. К-39. Піневич П. М. 4 листи до Курінного П. П. Маріуполь, Київ, 1929 р. 4 арк.
84. К-40. Попов П. Н. 2 заяви до Директора Лаврського заповідника та 1 записка до Курінного П. П. Київ, 1928 р. 3 арк.
85. К-41. Потоцький П. П. 4 листи до Курінного П. П. Ленінград, 1926 р. 6 арк.
86. №-42. Сібільов М. В. 7 листів до Курінного П. П. Святогорськ, 1938, 1939, 1940 рр. 6 арк.
87. №-43. Смолічев П. І. 2 листи до Курінного П. П. Чернігів, 1926, 1928 рр. 2 арк.
88. К-44. Спаська Є. Лист до Курінного П. П. Ніжин, 1928 р. 1 арк.
89. К-45. Таранущенко С. 9 листів до Курінного П. П. Харків, 1925 –1928 рр. 4 арк.
90. К-46. Тріпільський Й. М. Лист до Курінного П. П. 1927 р. 1 арк.
91. К-47. Федоровський О. 4 листи до Курінного П. П. Харків, 1926, 1928 рр. 1 арк.+3 поштові листівки.
92. К-48. Харлампович П. 1 листівка до Курінного П. П. Харків, 1925 р. 1 арк.
93. №-49. Штепа К. Ф. 1 лист до Курінного П. П. Ніжин, 1928 р. 2 арк.
94. К-50. Яворницький Д. І. Лист до Курінного П. П. Дніпропетровськ, 1926 р. 2 арк.
95. К-51. Якімович М. К. Лист до Курінного П. П. Умань. 2 арк.
96. К-52. Якубовський О. 3 листи до Курінного П. П. Сталіно. 5 арк.

97. К-53. Особисті листи від рідних й знайомих, 1899 – 1936 рр. – 56 арк.
98. К-54. Особисті документи та фото. 15 арк.
99. К-55. Курінний П. П. Листи особисті та службові, різні нотатки. 253 арк.
100. К-56. Листи до Курінного П. П. Від Щербаківського Д. М., Козловської В. Є., Кроткова А. А., Ернста Т., Любинського М. М., Алешо О., Гуцала Д., Дзбановського Є. О., Якубовського Ол., Біляшевського Н., Ляскоронського В. Г., Безвенглінського Б. і др., 1912 – 1930 рр. 178 арк.

**Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту
мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського
НАН України (АНФРФ ІМФЕ НАНУ)**

Ф. 43. Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка.

101. Спр. 316. П.П. Курінний «Техніка фініфти й емалі». 7 арк.

Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ)

Бібліотечний фонд

102. Монографія Петра Курінного «Передісторія та рання історія України». Мюнхен, 1970 р., інв. № 2860-О
103. Петро Курінний – професор УВУ (фотокартка), інв. № 2860-О/1

**Фонд 3. Герасименко-Волковинський Полікарп Якович
(1900-1958), хімік. Оп. 1.**

104. Спр. 11. Лист від Герасименка-Волковинського П. Я. до Хащенко О. Р. 3 арк.

**Архівні фонди Уманського краєзнавчого музею
(УКМ)**

105. 18457/Д-6551. – Лист Президії Спілки Визволення України члену Ради СВУ професору Курінному П. П. від 9.11. 1961 р. 1 арк.

106. 18466/Д-6555. – Чорновий щоденник П. Ф. Курінного (з 3.03. 1900 до 17.04.1900). 62 арк.
107. 18467/Д-6556. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 22.06. по 18.04.1900). 25 арк.
108. 18468/Д-6557. – Замітки і враження П. Ф. Курінного (від 10.11. по 12.12.1900) з вставками. 29 арк.
109. 18469/Д-6558. – Щоденник П. Ф. Курінного (за 17.07.1913, з 25.11.1914 по 18.02.1915). 70 арк.
110. 18470/Д-6559. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 19.02. по 21.05.1915). 96 арк.
111. 18471/Д-6560. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 29.09. по 26.12.1915). 96 арк.
112. 18472/Д-6561. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 20.02. по 05.14.1916). 66 арк.
113. 18473/Д-6562. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 06.04. по 19.05.1916). 96 арк.
114. 18474/Д-6563. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 20.05. по 20.07.1916). 96 арк.
115. 18475/Д-6564. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 03.10. по 06.12.1916). 96 арк.
116. 18476/Д-6565. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 07.12.1916 по 02.02.1917). 97 арк.
117. 18477/Д-6566. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 11.08. по 16.11.1917). 141 арк.
118. 18478/Д-6567. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 24.05. по 09.09.1918). 175 арк.
119. 18479/Д-6568. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 10.09. по 13.01.1919). 168 арк.
120. 18480/Д-6569. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 31.03. по 03.08.1919). 140 арк.

121. 18481/Д-6570. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 23.03.1921 по 13.01.1922). 227 арк.
122. 18482/Д-6571. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 14.01. по 28.09.1922). 155 арк.
123. 18483/Д-6572. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 01.01. по 28.02.1925). 9 арк.
124. 18484/Д-6573. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 26.03. по 26.09.1925). 28 арк.
125. 18485/Д-6574. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 28.08.1925 по 23.07.1927). 70 арк.
126. 18486/Д-6575. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 27.05.1925 по 27.08.1925). 34 арк.
127. 18487/Д-6576. – Щоденник П. Ф. Курінного (з 22.05.1928 по 08.05.1929). 120 арк.
128. 18610/Д-6610. – Трудовий список Курінного Петра Петровича. 10 арк.
129. 18611/Д-6611. – Квиток № 345120 учня восьмого класу Уманської чоловічої гімназії Петра Курінного. 1 арк.

**Архів Українського вільного університету
(УВУ, Німеччина)**

**Ф. 1 Полонська-Василенко (Моргун) Наталя (1884-1973) - історик,
археолог**

130. № 11. Матеріали до 70-річчя з дня народження і 45-ліття наукової діяльності та до інших дат. 1954 – 1966 рр. Мюнхен, Нью-Йорк. 7 документів. 4 арк.
131. № 26. Полонська Василенко Н. – [Курінні] Раїса Михайлівна та Петро Петрович. 1964 – 1970. 35 листів, 40 арк.
132. № 66. Курінна Р. – Полонській-Василенко Н. 5 листів. 1972 – 1973. 6 арк.
133. № 109. Листи інших осіб. Курінний П. – Щербаківському В. 1 лист. 8. 06. 1947. 1 арк.

**Ф. 2. Курінний Петро Петрович (1984 – 1972) історик, археолог,
етнограф і мистецтвознавець**

Наукові матеріали

134. № 2. Борисівський варіант Трипільської культури. 123 арк.
135. № 3. Нарис історії української археології. 95 арк.
136. № 5. Селище Трипільської культури. Крутобородинці I. 21 арк.
137. № 6. Der Rajky – Typus der Trypillja-Kultur. 194 арк.
138. № 7. Reimster evangeliar – das alteste Schriftdenkmal der Kyi'ver Rus'. 46 арк.
139. № 8. Українська ікона княжого часу. 42 арк.
140. № 11. Статті П. Курінного з періодичних видань. 20 арк.
141. № 12. Рукописні матеріали П. Курінного. 23 арк.
142. № 13. Фотоматеріали, зібрані П. Курінним для своєї роботи. 8 арк.
143. № 17. Кимерійці. Розкопки П. П. Курінного. 8 арк.
144. № 20. Розкопки П. П. Курінного. Запоріжжя, с. Волоське, урочище Скеля. Неолітичне селище 8 арк.
145. № 21. Матеріали по урочищу Стрільча Скеля. 33 арк.
146. № 22. Зошит із робочими записами (Стрільча Скеля). 40 арк.
147. № 23. Інші матеріали розкопок (рукопис, фото, малюнки). 29 арк.
148. № 24. Інші матеріали без підписів (фото, малюнки). 3 арк.
149. № 26. Кирилівська церква. Фото. 36 арк.

Біографічні документи

150. № 27. Особисті біографічні документи. 1950 р. Мюнхен. 2 док. 2 арк.
151. № 28. Особисті автобіографічні документи: Машинопис, рукопис. 1945 – 1949 рр. Мюнхен. 5 док. 16 арк.
152. № 29. Матеріали до біографії: Машинопис, друк. 1948 – 1972. Мюнхен. 3 док. 6 арк.

Матеріали службової та громадської діяльності.

153. № 30. Матеріали П. Курінного, щодо вступу на роботу до Українського Вільного університету: Машинопис, рукопис. 1945 – 1946 рр. Гехштадт / Д., Авгсбург, Мюнхен. 8 док. 14 арк.
154. Реферат-рецензія В. Щербаківського на проф. П. Курінного до Філософського Факультету УВУ (Рукопис і дві копії машинопису від 29. 01. 1946). 1 арк.
155. № 31. Матеріали П. Курінного, щодо службової діяльності в Українському вільному Університеті. 1947–1966. Мюнхен. 7 док. 8 арк.
156. Лекційний журнал Курінного Петра за травень 1947 р. УВУ в Мюнхені. 2 арк.
157. Звернення професорів Оглоблина О., Крупницького В., Закревської Г., Полонської-Василенко Н., Щербаківського В. до декана Філософського Факультету УВУ про підвищення П. Курінного на звичайного професора (22. 07. 1949.). 1 арк
158. Записка П. Курінного до проф. В. Щербаківського про клопотання перед Сенатом УВУ, щодо надання йому ступеня доктора наук з фаху «Археологія України» (29. 08. 1949.). 1 арк
159. Лист В. Щербаківського до ректора УВУ проф. Ю. Панейка про затвердження П. Курінного в ступені доктора філософії (7. 09. 1949). 1 арк
160. Аркуш з особової справи УВУ з записом про призначення П. Курінного достойним посади звичайного професора (8. 10. 1949). 1 арк
161. Посвідчення про прийняття від проф. П. Курінного машинопису «Селище трипільської культури. Крутобородинці І»... (1. 03. 1966). 1 арк.
162. Довідка про передачу праці П. Курінного «Монументальні пам'ятки трипільської культури» до бібліотеки УВУ. (Б. д.). 1 арк.

Листування: Адресати

163. Курінний П. П. – Деканату Філософічного факультету Українського Вільного Університету. Машинопис. Б. д. 1 лист. 1 арк.
164. №33. Курінний П. П. – Дорожинському (голові Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині). Машинопис. 8. 02. 1954. 1 лист. 1 арк.
165. №34. Курінний П. П. – Керівникові Відділу культури і Освіти [Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині] (Авгсбург). Машинопис. Б. д. 1 лист. 4 арк.
166. №35. Курінний П. П. – Кульчицькому О. Машинопис. 19. 06. 1966. 1 лист. 1 арк.
167. №36. Курінний П. П. – Стецюку В. Машинопис. 20. 06. 1966 – 20. 02. 1967. 2 лист. 2 арк.
168. №37. Курінний П. П. – Яневу В. Машинопис. 2. 09. 1966 – 5. 11. 1966. 3 лист. 3 арк.
169. №38. Курінний П. П. – Haus der Ukrainischen Wissenschaften. Машинопис. 24. 03 . 1965 – 25. 04. 1967. 9 лист. 9 арк.

Листування: Кореспонденти

170. № 39. Гудзій Ю. – Курінному П. П. Машинопис. 18. 09. 1957. 1 лист. 1 арк.
171. № 40. Кульчицький О. – Курінному П. П. Машинопис. 18. 09. 1954 – 18. 06. 1966. 3 лист. 3 арк.
172. № 41. Люгаревич П. – Курінному П. П. Рукорис. 18. 09. 1954. 1 лист. 1 арк.
173. № 42. Стецюк В. – Курінному П. П. Машинопис. 1. 03. 1957. 1 лист. 1 арк.
174. № 43. Янів В. – Всесвітлішим та Високоповажним авторам Збірника «Релігія в житті Українського народу» [Курінному П. П.]. Машинопис. 26. 09. 1966. 1 лист. 2 арк.

175. № 44. Янів В. – Курінному П. П. Машинопис. 7. 08. 1966 – 27. 08. 1966. 4 лист. 7 арк.

Матеріали інших осіб

176. № 45. Матеріали до біографії курінного Петра Петровича і Курінної Раїси Михайлівни надіслані Ю. Денбським. Рукопис, фото. Ноенфарн. 1955 – 1999. 5 док. 4 арк.
177. Лист Денбського Ю. до Леника В. (23 серп. 1999 р.). 1 арк.
178. Коротка біографія Курінної Р. М. 1 арк.
179. Фотографія П. Курінного з дружиною [1955–1960]. 1 арк.
180. Фотографія П. Курінного і Н. Полонської-Василенко. 1 арк.
181. № 46 інші матеріали. Малюнки, карти-схеми. 1923. 4 док. 4 арк.
182. Схематический план Херсонесскаго городища. [1923]. 1 арк.
183. Плян фундаментів Княжої доби (X – XII ст.) в садибі Корольова (Копія з оригіналу зі збірки В. Б. Антоновича). 2 арк.
184. Курінний П. Ф. Спогади з мого життя (незакінчений переклад Р. Курінної). 83 арк.

Листи інших осіб

185. № 47. Щербаківський В. – Панейку Ю. Рукопис. 8. 06. 1949. 1 лист. 1 арк.

Копії та переклади документів П. та Р. Курінних

186. Посвідки та листи 1944-1952 рр. 69 арк.

Державний архів Київської області (ДАКО, м. Київ)

Ф. 1. Київське губернське правління, м. Київ. Оп. 246.

187. Спр. 375. О разрешении крестьянину Петру Федоровичу Куринному постройки кирпичного завода в предместьи города Умани. 5 арк.

Ф. Р-2412 Музей-архів перехідного періоду Київської міської управи, м. Київ. Оп. 1.

188. Спр. 3. Протоколы научных пленумов музея с №1 по №14. 53 арк.

189. Спр. 10. Матеріали к організації виставки на тему: «Разрушение большевиками культурных памятников в Киеве». 95 арк.
190. Спр. 29. Приказ головы г. Киева, рабочий план и другие материалы к организации выставки на тему «Освобождение Киева от еврейско-большевистского гнёта». 29 арк.

Науковий архів Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Ф. 14. Ігор Володимирович Губаржевський (30.05.1905 – 5.11.1970) – мовознавець, педагог, священник. Оп. 1.

191. Спр. 279. Листи Інституту дослідження історії і культури СРСР (Мюнхен) 1954-1959. 49 арк.

Матеріали з приватних архівосховищ

192. Бажан А. Сторінки спогадів. Приватний архів М. Павленко. 7 арк.
193. Суботович Н. «Не забудь юних днів», 1989 р. Приватний архів М. Павленко. 8 арк.
194. Листи Т. Скрипки до І. Опацького (17.02.2016 – 24.02.2017). 244 е-листи.

Опубліковані джерела

Наукові праці П. П. Курінного

195. Курінний П. Археологічні розкопи біля с. Сушківки Уманського повіту // Голос Умани. 1916. С. 4.
196. Курінний П. Академик Микола Теодотович Біляшівський як археолог // Записки історико-філологічного відділу УАН. 1926. Кн. IX. С. 24-32
197. Курінний П. Академік Микола Федотович Біляшівський // Шлях Перемоги. 1954. №№ 13-15.
198. Курінний П. Археологічне минуле княжого Львова // Визвольний Шлях. 1954. Ч. 5, С. 43–55.

199. Курінний П. Археологічні розвідки в околицях села Колодистого // Коротке звітлення ВУАК за 1926 р. К., 1927. С. 64–70.
200. Курінний П. Баянові українського мистецтва. Згадка про Шероцького // «Громадське Життя». 1919. ч. 4. С. 2
201. Курінний П. Білогрудівські стели // Коротке звітлення ВУАК. Т. 1. К., 1931. С. 189–218.
202. Курінний П. Великодня писанка // «Українські Вісті», Ульм. 1948. Ч.5. С. 2
203. Курінний П. Відкриття Батиєвих Воріт у Києві // «Нова Рада». 1914. ч. 47. С. 3
204. Курінний П. Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник – Всеукраїнський музейний городок // Український Музей. т. 1. 1927. С. 212 - 215
205. Курінний П. Григорій Григорович Павлуцький (1861 – 1924) // Шлях Перемоги. 1954. №№17-18.
206. Курінний П. Гумань – Історико-археологічний нарис // Авангард. 1952 – 1953.чч. 23, 24, 25, 26.
207. Курінний П. Данило Михайлович Щербаківський – керівник етнографічного дослідження України за доби українського культурного ренесансу // Шлях Перемоги. 1954. №№ 11-12.
208. Курінний П. Ернест Романович Штерн (некролог) // Україна. – 1927. – Кн. 4. – С. 220-223.
209. Курінний П. Етнографічні матеріали. Передмова і вступна стаття П. Горохівського. Умань : ПП Жовтий О.О., 2014. 46 с.
210. Курінний П. Євангелія – вклад гетьмана Мазепи // «Краківські вісті». 1944. Ч. 25. С. 3
211. Курінний П. З культурного життя Уманщини. З приводу 5-тої річниці Уманського відділу «Київського Товариства Охорони Пам'яток Старовини» // «Союз». Умань, 1918 р. (зберігся відбиток)

212. Курінний П. Замітка з поля українського мистецтва: Євхаристичний образ Розп'яття Ісуса Христа // «Громадське Життя». 1919. ч. 4. (зберігся відбиток)
213. Курінний П. Заслужений дослідник Княжої Землі Переяславської проф. В. Ляскоронський // Шлях Перемоги. 1954. № 21. С. 3.
214. Курінний П. Заслужений професор і ректор Українського Вільного університету, Вадим Щербаківський (з нагоди 70-ої річниці життя) // Чорноморський Збірник. Видання Чорноморського Інституту. 1947. Мюнхен. С. 5-10.
215. Курінний П. Історичні традиції української сім'ї // Авангард. 1951. Ч. 3 (22). С. 6-9.
216. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. Видання 3-тє. Передмова і вступна стаття П. Горохівського. Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. 151 с.
217. Курінний П. Історія Археологічного знання про Україну. Мюнхен, 1970. С. 136.
218. Курінний П. Катерина Миколаївна Мельник-Антонович, як археолог // Шлях Перемоги. 1954. №25. С. 3.
219. Курінний П. Коли і як з'явилася в Україні людина // Авангард. 1949. Ч. 1. С.12
220. Курінний П. Лаврський Культурно-Історичний Державний Заповідник // Життя й революція. 1927. №4. С. 121.
221. Курінний П. Лаврські інтролігатори XVII – XVIII ст. К.: Укр. наук. ін-т книгознавства, 1923. 38 с.
222. Курінний П. Лист до редакції // Ранок. 1954 р. № 10. С. 2.
223. Курінний П. Маланка Дністровая // Авангард. 1954. Ч. 1-2. С. 12-18.
224. Курінний П. М. Ф. Болтенко. Раскопки Усатовско-Большекуяльницького поля культурных остатков, Одеса. 1925 // Записки історико-філологічного відділу УАН. 1926. Кн. IX. С. 364-367

225. Курінний П. Монументальні пам'ятки Трипільської культури // Трипільська культура на Україні. Вип. 1. К., 1926. С. 67–96.
226. Курінний П. Нариси з історії української археології. 1946, Видання УВУ. Авґсбург. 45 с.
227. Курінний П. Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко: Привіт з нагоди ювілею: 70 років життя та 40 років наукової праці на користь Україні // Український селянин. 10 лютого 1954 р. Ч. 3 (17). С. 3.
228. Курінний П. Переяслав – Історико-археологічний нарис. «Авангард», 1953. С.5-11
229. Курінний П. Показчик Історичного Музею Уманщини в році 1918. Умань: Друкарня Галкіна, 1919. 16 с.
230. Курінний П. Посвячення пам'ятника на могилі проф. др. Дмитра Дорошенка // Шлях Перемоги. 1954. № 18. С. 4.
231. Курінний П. Пояснення до автографу академіка Всеукраїнської Академії Наук Сергія Єфремова // Спілка Визволення України. 1953. Ч. 1. С. 3-4
232. Курінний П. Провідні ідеї і люди української науки // Шлях Перемоги. 1954. Ч.9-10. С.3
233. Курінний П. Реймська Євангелія – найдавніша пам'ятка письма Київської Русі // Зб. УВАН «Світанок» (Аугсбург). 1947. С. 35–39.
234. Курінний П. Розкопи 1925 р.: Томашівка, Білогрудівка // Коротке Звідомлення Всеукраїнського Археологічного Комітету, ВУАН». Київ, 1925. С. 54–60.
235. Курінний П. Розкопи 1926 року: Колодисте, Томашівка, Райки. «Коротке Звідомлення Всеукраїнського Археологічного Комітету при ВУАН», Київ, 1926.
236. Курінний П. Розкопи на Уманщині в 1913–1923 рр. Бюлетень Кабінету Антропології ім. Хв. Вовка. ВУАН, 1924. (зберігся відбиток).
237. Курінний П. Розкопки Білогрудівських могилоподібних горбів // Коротке звідомлення ВУАК за 1926 р. К., 1927. С. 79–83.

238. Курінний П. Розкопки біля с. Томашівки на Гуманщині // Коротке звітлення ВУАК за 1926 р. К., 1927. С.54–62.
239. Курінний П. Святівіт. Розвідка з української мітології // Визвольний Шлях.1954. Кн.6. С. 57-64
240. Курінний П. Советські концепції походження великоруської народності та «руської» нації // Наукові записки Українського вільного університету. Ч. 7. Мюнхен, 1963. С. 174–199.
241. Курінний П. Таємниця Переяславської умови // Пу-Гу. 1954. ч. 1. С. 5-8.
242. Курінний П. Українська Вільна Академія Наук (УВАН) // Фенікс. 1951. Зошит 2. С. 99–102.
243. Трипільська культура на Україні. [Вип.] 1 / за ред. В. Козловської та П. Курінного; УАН, Всеукр. археол. ком., Трипільська комісії.: 3 друк. УАН, 1926. 211 с.

Періодика

244. Археологічна конференція ВУАН // Українські вісті. 1948. Ч. 67 (219). С. 5.
245. Винар Л. До питання організації історичних дослідів // Свобода. 1956. Ч. 33. С. 2.
246. Від видавництва // Визвольний шлях. 1954. Кн. 2 (ч. 2-77). С. 110
247. Вісті з Н.Т.Ш. // Свобода. 1951. Ч. 255. С. 5.
248. Драгоманов С. Музей-архів переходової доби // Нове українське слово. 1942. №144. С.3.
249. Життя Харкова // Львівські вісті. 10-11 травня 1942 р. Ч. 102. С. 2
250. Из епархиальной жизни // Киевские Епархиальные ведомости. 1906. № 17. С. 481–486.
251. Історичний музей у Львові // Львівські вісті. 4 грудня 1941 р. Ч. 101. С. 2.

252. Конференції УВАН // Українські вісті. 18 липня 1946. Число 26 (33). С. 4.
253. Конференція УВАН // Наше життя. 19 травня 1947 р. №19 (114). С 3.
254. Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939 – 1952 рр. // Український історик. 1973. № 1–2 (37–38). С. 8–43.
255. Лотоцька О. В наших центрах в Європі // Свобода. 1955. Ч.59. С. 3.
256. Луців Л. Фальш історично-правного підґрунтя Теорії Третього Риму // Свобода. 1954. Ч. 232. С. 2–3.
257. Мовчан Ю. З пером по Європі // Свобода. 1983 р. № 53. С. 2
258. Наш Уманський музей треба підтримати // Робітничо-селянська правда. №18. 1925. 14 січня. С.1.
259. Нові керівні органи Українського вільного Університету // Свобода. 1951. Ч. 283. С. 1.
260. Нові книжки // Свобода. 1952. Ч. 3. С. 4.
261. Оренчук В. На сторожі дослідів української мартирології // Свобода. 1951. Ч. 283. С. 2.
262. Оренчук В. Призабута наукова установа. // Свобода. 1949. Ч. 121. С. 3.
263. Орієнтаційний показник видань УВАН // Фенікс. 1951. Зошит 3. С. 57–59.
264. Павловський В. Знищена й забута могила // Нові дні. Ч. 77. Торонто, 1956. Червень. С. 16.
265. Плющ В. Петро Петрович Курінний (до 80-ліття з дня народження) // Шлях Перемоги. 23 червня 1974 р. № 25 (1061). С. 4.
266. Полонська-Василенко Н. Професор Петро Петрович Курінний // Шлях Перемоги. 1954. №25. С. 3, 4.
267. Пресова Служба ЦЕСУС-у: Академічні Імпрези ЦЕСУС-у // Фенікс. 1956. Зошит 7. С. 61–62.
268. Прийняття Виконавчого органу УНРади на честь Архієпископа Мстислава // Свобода 1959. Ч. 251. С. 3.
269. Про Інститут вивчення СССР // Свобода. 1954. Ч. 145. С. 1, 5.

270. Проф. Борис Мартос перевибраний на президента Наукової Ради Мюнхенського Інституту // Свобода. 1955. Ч. 148. С. 1.
271. Професор М. О. Ветухів у Європі // Свобода. 1956. Ч. 169. С. 3.
272. У Мюнхені відбувся делегатський з'їзд Української Медично-Харитативної Служби // Свобода. 1966. Ч. 130. С. 1.
273. Український збірник Інституту для вивчення історії та культури СРСР // Свобода. 1955. Ч. 67. С. 1.
274. Українські газети на скитальщині // Свобода. 1946. Ч. 93. С. 1.
275. Українці у вільному світі // Свобода. 1965. Ч. 167. С. 1.
276. Чубатий М. Наукове товариство ім. Шевченка перед новими завданнями (З нагоди Загальних Зборів НТШ) // Свобода. 1949. Ч. 121. С. 2.
277. Чубатий М. Наукове товариство ім. Шевченка при праці // Свобода. 1947. Ч. 228. С. 2.
278. Шанковський Л. Прапор // Свобода. 22 квітня 1950. Ч. 92. С. 3.
279. Ще про річні збори мюнхенського Інституту для вивчення історії та культури СРСР // Свобода. 1955. Ч. 162. С. 3.
280. Ювілей 75-ліття ректора УВУ проф. д-ра Юрія Панейка // Свобода. 1961. Ч. 106. С. 3.

Наративні джерела

281. Воспоминания Н. В. Линки «Всеукраинский музейный городок». URL: <https://alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1021762> (дата звернення: 25. 10. 2018)
282. Єфремов С. Щоденники, 1923–1929 / Упоряд.: О. І. Путро (гол. уряд.), Т. В. Вересовська, В. А. Кучмаренко, Л. Ю. Портнова, Л. І. Стрельська. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут архівознавства. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. 848 с.
283. Нандор Ф. Київський щоденник 3.XII.1941–19.I.1942. К.: «Софія-А», 2004. – 168 с.
284. Суровцова Н. Спогади. К.:Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. 432 с.

Дисертації і автореферати дисертацій

285. Гаранін О. Дослідження історії України в Українському Вільному Університеті (1921 - 1991): автореф. дис... канд. іст. наук / О. Я. Гаранін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2007. 16 с.
286. Голубчик Г. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно- громадському житті України: «нова сімейна історія»: дис. канд. іст. наук. Дніропетровськ, 2003. 209 с.
287. Журавльов С. Рід Грушевських у культурно-освітньому і громадському житті України (друга половина ХІХ – перша третина ХХ століття) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2015. 287 с.
288. Кулініч М. Архівна україніка: історія повернення, типологія, джерельно-інформаційне значення (1991 – 2014 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.06 історіографія, джерелознавство. К., 2015. 371 с.
289. Руденко А. Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті України (ХІХ – перша половина ХХ ст.). : Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Запоріжжя, 2015. 20 с.

Література

290. Антонович М. 50-річчя Української вільної академії наук // Український історик. 1995. № 1-4. С.73-82
291. Атаманенко А. «Бюлетень Української Вільної Академії Наук» за 1946 рік як джерело до вивчення української історичної науки в діаспорі // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 7. Український археографічний збірник. Т. 10. Київ; Нью-Йорк, 2002. С. 133-143.
292. Атаманенко А. «Літопис Української Вільної академії наук» (1946–1948 рр.) // Українська періодика : історія і сучасність. Вип. 9. С. 188–194.

293. Атаманенко А. Установчі та інкорпораційні документи Українського історичного товариства // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 27. С. 120–124.
294. Балакіна Р. Школа №1: кроки часу. Умань: ФОП «Жовтий О. О.», 2015. 170 с.
295. Бандрівський М., Крушельницька Л. Золоті Михалківські скарби та їх доля / НАН України, Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича, ЛННБУ ім. В. Стефаніка. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 242 с.
296. Барабаш Н. Рід Білозерських і культурний світ України ХІХ – початку ХХ століть. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2007. 264 с.
297. Білокінь С. Курінний П. П. В кн. : Вчені Інституту історії України : Біобібліографічний довідник. Київ, 1998. С. 170-172.
298. Білокінь С. Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. Монографія / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, НАН України. Ін-т історії України. Центр культурол. студій. 3-тє вид., доп. К., 2006. 476 с.
299. Білокінь С. Нові матеріали до біографії Данила Щербаківського // Студії мистецтвознавчі. – Київ : ІМФЕ НАН України, 2009. № 3(27). С. 98–121.
300. Бонь О. Особливості архівної джерельної бази біографічних досліджень діячів гуманітарної науки Радянської України в 1920–1930 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2010. Вип. 17. С. 101–105.
301. Бурячок А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. Київ, 1961. 150 с.
302. Варшавська М. Петро Петрович Курінний – один із зачинателів музейної справи в Україні // «До 100-річчя Національного музею історії України», К., 1998, С. 3–11.
303. Верба І. Н. Д. Полонська-Василенко і родина Синявських // Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ :

- Південна Україна XVIII – XIX століття. Вип. 4(5). Запоріжжя, 2000. С. 234–236.
304. Винар Л. Десятиліття Українського історичного товариства (1965–1975) // Український історик. 1975. № 1–2. С. 5–12.
305. Винар Л. На службі історичній науці: «Український історик», 1963 – 1988 // Український історик. 1988. Числа 1–4. С. 5–49.
306. Винар Л. Українське історичне товариство: генеза і рання діяльність // Український історик. 1995. 1–4. С. 11–53.
307. Відейко М. Організаційний експеримент: Трипільська комісія // Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. К.: ІА НАН України, 2012. Вип. 9. С. 84–92.
308. Гальченко О. Сюжети середників шкіряних оправ з майстерні Києво-Печерської Лаври : спроба іконографічного вивчення // Рукописна та книжкова спадщина України. 2012. Вип. 16. С. 268–304.
309. Гирич І. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва // Пам'ятки України. 1988. №3. С. 58–59.
310. Гирич І. Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва та процес збереження національної спадщини // Пам'ятки України. 1989. №9. С. 5–9.
311. Гирич І. Київський музей Переходової доби (1942) // Український історик (Нью-Йорк). 1998. Ч. 1-4 (136–139). С. 191–196.
312. Гомоляко А. Роль В. Ю. Данилевича у створенні та діяльності Археологічного інституту в Києві // Література та культура. Полісся, 2011. Вип. 65. С. 290–301.
313. Горохівський П. П. Курінний – історик, археолог, один з видатних організаторів пам'яткоохоронної справи в Україні у 20-30-х роках ХХ ст. // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя. Умань, 2012. С. 331-339
314. Горохівський П. Уманщина в епоху міді-бронзи : Монографія. Умань : ПП Жовтий, 2011. 240 с.

315. Григор'єва Т., Денисенко Г. З історії збереження історико-культурної спадщини України : діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Т. 3. Історія. К. : Видавничий дім «KM Academia», 1993. С. 115–122.
316. Гришин А. Відомості про співробітників Заповідника (20–30-ті роки) : Іст. Довідка // Лаврський Альманах. Вип. 7. К., 2002. С. 52.
317. Грімстед П., Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв / АН Української РСР. Археографічна комісія; Український науковий інститут Гарвардського університету. Львів: Вид. центр «ФЕНІКС». 1992. 120 с.
318. Гуменна Д. Дар Евдотії : [роман]. Т. 2: Жар і крига. Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1990. 346 с.
319. Давидюк В. Подорож вулицями старої Умані. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 527 с.
320. Даниленко С. Будівничі українського світу: родина Дурдуківських (кінець XIX – перша третина XX ст.) Київ ; Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 206 с.
321. Денисюк І. О., Скрипка Т. О. Дворянське гніздо Косачів. Львів : Академічний експрес, 1999. 269 с.
322. Дзюбан Р. Розпорошені скарби: доля збірок Музею ім. Любомирських у складі Львівської філії Бібліотеки Академії наук УРСР (1939–1941) // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника . - 2012. - № 4. - С. 455-469.
323. Донік О. Родина Терещенків в історії доброчинності. К., 2004. 314 с.
324. Дорошенко О. Рід Скаржинських в історії Південної України (середина XVIII – початок XX століття). Миколаїв : Видавництво Ірини Гудим, 2011. 165 с.

325. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові. Л. Т. 4., 1994. С.1240
326. Забужко О., Шевельов Ю. Вибране листування на тлі доби: 1992 – 2002. З доданими творами, коментарями, причинками до біографії та іншими документами. Видання друге, перероблене і доповнене. К.: КОМОРА, 2013. 504 с.
327. Заєць О. Хто мурує, хто руйнує, хто неситим оком (про бібліотеку митрополита Київського і Галицького Флавіана і роль у її зникненні П.П. Курінного // Церква-наука-суспільство: питання взаємодії : Матеріали Дванадцятої міжнародної наукової конференції. К., 2014. С. 87-94
328. Зозуля А. Науково-організаційна діяльність вітчизняного історика Петра Курінного (1920-ті – початок 1940-х рр.) // Історія науки і біографістика. 2016. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2016_2_8 (дата звернення: 23.01.17)
329. Іванисько С. Спроби створення Муніципального музею міста Києва на базі Митрополичого будинку Софії Київської в 20-х роках ХХ століття // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 29. К., 2016. С. 218–230.
330. Качковська Л. Вивчення організаційно-розпорядчої документації (1910–1913 рр.) Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо збереження культурної спадщини Правобережної України // Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Вип. 7. Луцьк, 2015. С. 33–38.
331. Кашеварова Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). – Ч. 1: Джерелознавче дослідження. К.: Інститут історії України, 2014. 552 с.

332. Кириленко О. До історії формування та наукового опрацювання архіву Українського Вільного університету у Мюнхені // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2015. № 4. С. 94–98.
333. Кияк С. Світ трипільських старожитностей за Ярославом Пастернаком // Етнос і культура. 2011–2012. № 8-9. С. 178–186.
334. Клинова-Дацюк Г. Історичні дослідження в Українській вільній академії наук у Німеччині Ді-Пі періоду (1945–1952 рр.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 23. С. 97-102.
335. Коваленко О. До історії Чернігівського історичного музею у 20-х рр. ХХ ст. // Скарбниця української культури: Зб. наук. пр. Чернігів, 2005. Вип. 6. С. 102–107.
336. Коляструк О. Методологія історії повсякдення // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2011. № 982. Серія : Історія. Вип. 44. Спеціальний випуск. С. 8–21.
337. Коляструк О. Повсякденність як об'єкт історичного дослідження: окремі методологічні зауваження // Література та культура Полісся. 2009. Вип. 52. С. 187–196.
338. Константинов Т. Петро Курінний: життя та діяльність за радянських реалій // Гуржіївські історичні читання. 2015. Вип. 10. С. 83–85.
339. Константинов Т. Петро Петрович Курінний: вплив родинного виховання на формування громадянської позиції та вибір професії // Вісник Черкаського університету. 2014. № 19(312). С. 68–71.
340. Корпусова В. Родина О. П. Новицького, М. Вязмітіна – київські друзі М. Волошина // Українська біографістика : збірник наукових праць. 2009. Вип. 5. С. 176–185.
341. Кот С. Курінний Петро Петрович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 5 : Кон – Кю. С. 522.

342. Кривошея І., Якименко Л. Гендерний аспект мілітаристського дискурсу в еґодокументах: компаративний аналіз мемуарів «уманського періоду» Надії Суровцової та Петра Курінного (1914–1917) // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 90. С. 117–122.
343. Кривошея І., Якименко Л. Змалювання повсякденного життя уманчан в еґодокументах Надії Суровцової та Петра Курінного (перше десятиліття ХХ ст.) // Уманська старовина. 2016. Випуск 1. С. 75–81.
344. Крупницький Б. Українська історична наука під Сове́тами (1920–1950 роки). Інститут для вивчення ССРСР. Мюнхен, 1957. 175 с.
345. Кузнець Т. Духовна еліта нації: Порфирій Демуцький // Література та культура Полісся. Сер. : Історичні науки. - 2016. - Вип. 81. - С. 76-87.
346. Лисенко С. Білогрудівська культура. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bilogrudivska_k_ra (дата звернення: 10.06.2018)
347. Ляшко С. Курінний П. П. // Енциклопедія трипільської цивілізації. К., 2004. Т. II. С. 288–289.
348. Мицик Ю. З листування Н. Полонської-Василенко з митрополитом Іларіоном (Огієнком). URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7827>
349. Набок Л. Історія музейної справи Черкащини 1921–1931 рр. // Переяславський літопис. Вип. 4. 2013. С. 3–8.
350. Нагорна Н. До історії формування фондів зібрання Уманського краєзнавчого музею // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 50-річчю утворення Черкаської області. Черкаси: «Ваш дім», видавець ПП Дикий О. О., 2004. 464 с.
351. Ненашева О. Історик архітектури Іполит Моргілевський і Музей-архів Переходової доби часів фашистської окупації Києва : За матеріалами ДАКО // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. 2006. Вип. 3 (2). С. 103–126.

352. Нестуля С. Становлення Всеукраїнського Археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років). Полтава: Вид. центр «Археологія», 1997. 99 с.
353. Німенко Н. З когорти першовідкривачів (Сильвестр Магура – вихованець школи проф. М. Макаренка) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. 2005. Вип. 19. С. 403–409.
354. Опацький І. Археологічні дослідження Уманщини Петром Курінним // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 54–59.
355. Опацький І. Взаємини родини Курінних із Н. Д. Полонською-Василенко (за матеріалами листування) // Архіви України : науково-практичний журнал. 2018. № 1. С. 234–244.
356. Опацький І. Еміграційний період діяльності Петра Курінного // Емінак : науковий щоквартальник. 2018. № 2 (22) (квітень-червень). Т. 2. С. 65–71.
357. Опацький І. Єврейське населення Умані під час української революції 1917–1921 років (за матеріалами щоденника Петра Курінного) // Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство : Збірка статей / За ред. С. Гіріка. Київ : Laugus, 2018. С. 93–104.
358. Опацький І. Історико-археологічний нарис Петра Курінного «Місто Гумань»: повернення до читача // Уманська старовина : Науковий журнал. Умань, 2018. Вип. 5. С. 88–96.
359. Опацький І. Не просто розмовляти, а бути «громадським діячем»: діяльність Петра Федоровича Курінного на Уманщині початку ХХ століття // *Evropský filozofický a historický diskurz*. 2018. Svazek 4. 2. vydání. S. 18–23.
360. Опацький І. Німецька військова адміністрація в Умані у 1918 р. (за матеріалами щоденника П. Ф. Курінного) // Наукові праці історичного

- факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 128–131.
361. Опацький І. Петро Курінний – засновник уманського краєзнавчого музею // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 26–27 лютого 2016 р. Херсон: видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 72–75.
362. Опацький І. Петро Курінний в інтелектуальному дискурсі української діаспорної інтелігенції // Емінак : науковий щоквартальник. 2018. № 4 (24) (жовтень-грудень). Т. 2. С. 31–36.
363. Опацький І. Релігійне життя на Уманщині початку ХХ ст. за щоденником П. Ф. Курінного // Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (24 березня 2016 р.). Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2016. С. 144–147.
364. Опацький І. Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (за матеріалами родини Курінних) // Емінак : науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 4. С. 96–102.
365. Опацький І. Щоденник Петра Федоровича Курінного – важливе джерело з вивчення історії повсякдення // Микроистория и история повседневности: новый взгляд на историческое и культурное наследие : материалы Международной научной конференции. Браслав : ООО «Белнаучкнига», 2017. С. 72–74.
366. Пекарська Л. Петро Курінний: повернення із забуття // Національному музею історії України – 110. Тематичний збірник наукових праць. 2009. Ч. 2. С. 94–105.
367. Пекарська Л. «Хто ми? Чиї ми діти? Хто були наші предки?» (до 140-річчя від дня народження і 60-річчя від дня смерті Вадима Щербаківського) // Краєзнавство. 2016. № 3–4. С. 220–240.

368. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (Праці історично-філософської секції. Збірник на пошану українських вчених, знищених большевицькою Москвою). Париж – Чікаго, 1962. Т. CLXXIII. С. 7–124.
369. Полонська-Василенко Н. Петро Петрович Курінний (з нагоди 70-ліття) // Наукові записки УВУ. Мюнхен, 1955–1956. ч. 8. 235 с. 5-18
370. Полонська-Василенко Н. Професор Петро П. Курінний // Визвольний шлях. 1972. Кн.12. С.1387-1390.
371. Полонська-Василенко Н. Українська академія наук: нарис історії. Частина I (1918–1930 рр.). Мюнхен, 1955. 150 с.
372. Принь О. Листування у науковому співтоваристві: три листи Олександра Якубського до Петра Курінного // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2015. Вип. 19. С. 261–266.
373. Ралдугіна Т. Щоденник П.Ф. Курінного: свідчення сучасника Української революції // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 3. С. 248–259.
374. Реабілітовані історією : наук.-док. серія кн.: у 27 т. Черкаська область. Кн. 9 / Ін-т історії України НАН України [та ін.] ; голов. редкол. : Солдатенко В. Ф., Литвин В. М. Кремень В. Г. [та ін.] ; обл. редкол. : Овчаренко С. М. [та ін.]. Черкаси: ІнтролігаТОР, 2016. 640 с.
375. Рубльов О. Інститут з вивчення СРСР // Енциклопедія історії України. URL http://www.history.org.ua/?termin=Instytut_ist_Ukr_NAN_Ukr (дата звернення 11.06.2017)
376. Салата О. Діяльність Музею-архіву переходової доби як науково-дослідницького осередку окупованого Києва в період Другої світової війни // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія». 2013. Вип. 49. С. 230–234.

377. Свєшніков І. Спогади музейного працівника // Пам'ятки України: історія та культура (Київ). 2008. № 2. С. II–XXXVIII.
378. Священко З. Історія Уманщини (з найдавніших часів до середини XVII ст.). Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2006. 228 с.
379. Себта Т. Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи / Упоряд. Т. М. Себта, Р. І. Качан. К.: «Видавець Олег Філюк», 2016. 1200 с.
380. Скрипка Т. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура. К.: Темпора, 2013. 655 с.
381. Сорокіна С. Експозиція Крайового музею до- і ранньої історії в м. Києві (1942–1943) / С. А. Сорокіна, Т. М. Радієвська, О. М. Завальна // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2017. Вип. 21. С. 347-365.
382. Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О. Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ) // Археологія & фортифікація України. V Всеукраїнська науково-практична конференція, приурочена 125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. мат-в / Кам'янець-Поділ. держ. іст. музей-заповідник, Кам'янець-Поділ. міська орг. Нац. Спільноти Краєзнавців України. Кам'янець-Подільський: Рута, 2015. С. 288–296;
383. Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О. Музей до- і ранньої історії у Києві (1942–1943 рр.): структура і персональний склад // Науковий вісник Національного музею історії України. Матеріали щорічної науково-практичної конференції: зб. наук. праць. Вип. 1. Ч. 1. К., 2017. С. 210–229.
384. Ставицька А. Петро Петрович Курінний: історіографічний огляд // Молодий вчений. 2017. № 5. С. 28-31.

385. Станіцина Г. Листування Д. М. Щербаківського з П. П. Курінним // Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки», 12–14 листопада 2012 р. Київ, 2013. С. 7–30.
386. Станіцина Г. Маловідомі документи в науковому архіві Інституту археології НАНУ // Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки» 15–17 листопада 2010 р. С. 25–40.
387. Станіцина Г. Особисте листування науковців як джерело свідчення про становище населення України у 20-ті – на початку 30-х років ХХ ст. (за матеріалами Наукового архіву Інституту археології НАН України) // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2015. Вип. 19. С. 170–180.
388. Станіцина Г. Петро Курінний – сторінки біографії. (За архівними матеріалами). // Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки». Київ, 2015. С. 23–36.
389. Станіцина Г. Сторінки життя родини Курінних в Умані 1900-1930-х років (за документами Наукового архіву інституту археології НАН України) // АНТ – вісник археології, мистецтва, культурної антропології. Вип. 19-21. Київ, 2007-2008. С. 191-199.
390. Стефанович В., Діденко О. Археологічні пам'ятки Уманщини: у 2-х т. Т. 1. Умань, 1968. 307 с.
391. Строкова Л. З досвіду роботи по реституції музейних експонатів з колекції Національного музею історії України // Культурні цінності кримськотатарського народу. Втрати. Шляхи повернення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Бахчисарай, 2005. С. 110.
392. Супруненко О. Передмова. В кн. : Курінний П.П. Історія археологічного знання про Україну. Полтава, 1994. 140 с.
393. Тимченко Т. Київська школа реставрації станкового малярства: (1920–1930 рр.) // Пам'ятки України: історія та культура. 2001. №. 4. С. 47–56.

394. Ткаченко К. Музейництво в Україні у публікаціях учених-дослідників та музейних фахівців (за матеріалами часописів 20-30-х рр. ХХ ст.) / К. Ткаченко // Сіверянський літопис. 2018. № 3. С. 144-151.
395. Торгалю Ю., Олейніченко Н. Курінний Петро Федорович // Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=45792 (дата звернення: 27.11.2017)
396. Тригуб О. Сімейні зв'язки як фактор соціальної взаємодії роду Туманських у ХVIII ст. // Український історичний збірник. 2012. Вип. 15. С. 27–38.
397. Український музей. Збірник 1: Репринтне перевидання 1927 року. К.: Фенікс, 2007. 478 с.
398. Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного / за ред. Ю. В. Торгалю, Л. Д. Гарбузової. Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. 344 с.
399. Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного / Уклад. Ю. В. Торгалю. Умань: Видавець «Сочінський», 2014. 428 с.
400. Умань та уманчани очима П. Ф. Курінного / за ред. Ю. В. Торгалю, Є. П. Панчук. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. 146 с.
401. Федорова Л. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. К, 2008. 296 с.
402. Франко А. Петро Курінний – дослідник стародавнього Львова // Вісник Інституту археології Львівського університету. 2013. Вип. 8. С. 82–97.
403. Ходак І. Данило Щербаківський як організатор академічної науки // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії : Зб. наук. пр. К. : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2007. Вип. 7. С. 119–129.
404. Хроніка // Український історик. – 1973. – Числа 1–2. (37–38). – С. 159.
405. Юсова Н. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). Вінниця, 2005. 545 с.

406. Яненко А. Захист промоційної праці Кирила Коршака «До питання про зародки обміну в первісному суспільстві на Україні» у контексті методологічної дискусії першої половини 1930-х рр. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. 2014. Вип. 18. С. 369–386.
407. Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934). Київ, 2016. 368 с.
408. Яненко А. Київське музейництво на шпальтах радянських газет 1930-х – початку 1940-х рр. // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. К. : Глухів, 2017. Вип. 10. С. 435–447.
409. Яненко А. Музей-потяг «Музей-Донбас» у контексті політизації українського музейництва початку 1930-х років // Праці центру пам'яткознавства. К., 2017. Вип. 31. С. 113–122.
410. Яненко А. Обстеження наукової та експозиційної роботи музеїв м. Києва 29 листопада 1932 р. в контексті історії вітчизняного музейництва // Від України до УРСР. К. : Інститут історії України, 2016. С. 237–265.
411. Яненко А. Підготовка музейних працівників в аспірантурі Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. // Сіверщина в історії України. 2015. Вип. 8. С. 286–299.
412. Ярмошик І. Т. М. Мовчанівський і Бердичівський історико-культурний заповідник (20-ті роки ХХ ст.) : основні напрямки краєзнавчої діяльності // Бердичівська земля в контексті історії України. Науковий збірник «Велика Волинь». Вип. 19. С. 137–139.
413. Boshyk Yury. A Guide to the Archival and Manuscript Collection of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., New York City / A Detailed Inventory. Canadian Institute of Ukrainian Studies; University of Alberta. Edmonton, 1988. 164 p.
414. Jolanta Kolbuszewska. Między prywatnością a pracą naukową. Życie rodzinne jako naturalne środowisko historyka // Klio Polska. Studia i

materiały z dziejów historiografii polskiej XIX – XX wieku. t.5, Warszawa, 2011. S. 95–117.

415. Roman S. Holiat. Short History of the Ukrainian Free University // Papers of the Shevchenko Scientific Society. 1964. № 21. 32 p.

416. Sprawozdanie «Archiwa, biblioteki, i muzea lwowskie» z 1940 r. / [podał do druku Maciej Matwijów] // Rocznik Lwowski 1997–1998. Warszawa, 1998–1999. S. 7–30.

417. Universitas Libera Ucrainensis: 1921 – 2011. München, 2011. 828 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Опацький І. Ю. Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (за матеріалами родини Курінних) // Емінак : науковий щоквартальник. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 4. С. 96-102.
2. Опацький І. Ю. Німецька військова адміністрація в Умані у 1918 р. (за матеріалами щоденника П. Ф. Курінного) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 128-131.
3. Опацький І. Ю. Взаємини родини Курінних із Н. Д. Полонською-Василенко (за матеріалами листування) // Архіви України : науково-практичний журнал. 2018. № 1. С. 234-244.
4. Опацький І. Ю. Еміграційний період діяльності Петра Курінного // Емінак : науковий щоквартальник. 2018. № 2 (22) (квітень-червень). Т. 2. С. 65-71.
5. Опацький І. Ю. Археологічні дослідження Уманщини Петром Курінним // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2018. Вип. 51. С. 54-259.
6. Опацький І. Ю. Петро Курінний в інтелектуальному дискурсі української діаспорної інтелігенції // Емінак : науковий щоквартальник. 2018. № 4 (24) (жовтень-грудень). Т. 2. С. 31-36.
7. Опацький І. Ю. «Не просто розмовляти, а бути «громадським діячем» : діяльність Петра Федоровича Курінного на Уманщині початку ХХ століття // Evropský filozofický a historický diskurz. 2018. Svazek 4. 2. vydání. S. 18-23.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Опацький І. Петро Курінний – засновник уманського краєзнавчого музею // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у ХХІ столітті : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 26-27 лютого 2016 р. Херсон : видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 72-75.
9. Опацький І. Ю. Релігійне життя на Уманщині початку ХХ ст. за щоденником П. Ф. Курінного // Збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (24 березня 2016 р.). Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2016. С. 144-147.
10. Опацький І. Ю. Щоденник Петра Федоровича Курінного – важливе джерело з вивчення історії повсякдення // Микроистория и история повседневности: новый взгляд на историческое и культурное наследие : материалы Международной научной конференции. Браслав : ООО «Белнаучкнига», 2017. С. 72-74.
11. Опацький І. Ю. Єврейське населення Умані під час української революції 1917–1921 років (за матеріалами щоденника Петра Курінного) // Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство : Збірка статей / За ред. С. Гіріка. Київ : Laugus, 2018. С. 93-104.

які додатково відображають наукові результати дисертації

12. Опацький І. Ю. Історико-археологічний нарис Петра Курінного «Місто Гумань»: повернення до читача // Уманська старовина : Науковий журнал. Умань, 2018. Вип. 5. С. 88-96.

Додаток Б

Наукова апробація результатів

1. Наукова конференція «Восьмі Уманські краєзнавчі читання (присвячені 400-річчю найдавнішої писемної згадки про Умань)» (Умань, 2015),
2. III Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, суспільство, політика» (Київ, 2016),
3. Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічні, політико-правові та соціокультурні процеси в Україні та світі» (Київ, 2016),
4. Міжнародна інтердисциплінарна наукова конференція «Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи» (Умань, 2016),
5. Всеукраїнська наукова конференція «Історичні та історіографічні джерела Уманщини (до 400-річчя найдавнішої писемної згадки про Умань)» (Умань, 2016),
6. Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (Кам'янець-Подільський, 2016),
7. Міжнародна наукова конференція «Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті» (Херсон, 2016),
8. XXVI Міжнародна конференція «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (Київ, 2017),
9. Міжнародна наукова конференція «Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика, культура, суспільство» (Київ, 2017),
10. Міжнародна наукова конференція «Микроистория и история повседневности: новый взгляд на историческое и культурное наследие» (Республіка Білорусь, м. Браслав, 2017),

11. XV Міжнародна наукова конференція «Археологія Заходу України» (до 100-річчя від дня народження Олександра Черниша) (Львів, 2018),
12. II Всеукраїнська наукова конференція «Історія музейництва України першої половини XX ст.: втрати та здобутки» (до 100-річчя заснування Української академії наук) (Київ, 2018),
13. Уманська історико-біографічна конференція «Історія Уманщини в іменах» (Умань, 2018),
14. Міжнародна наукова конференція «Україна і Польща: минуле, сучасне, майбутнє» (Умань, 2018).

Участь у грантах та міжнародних програмах

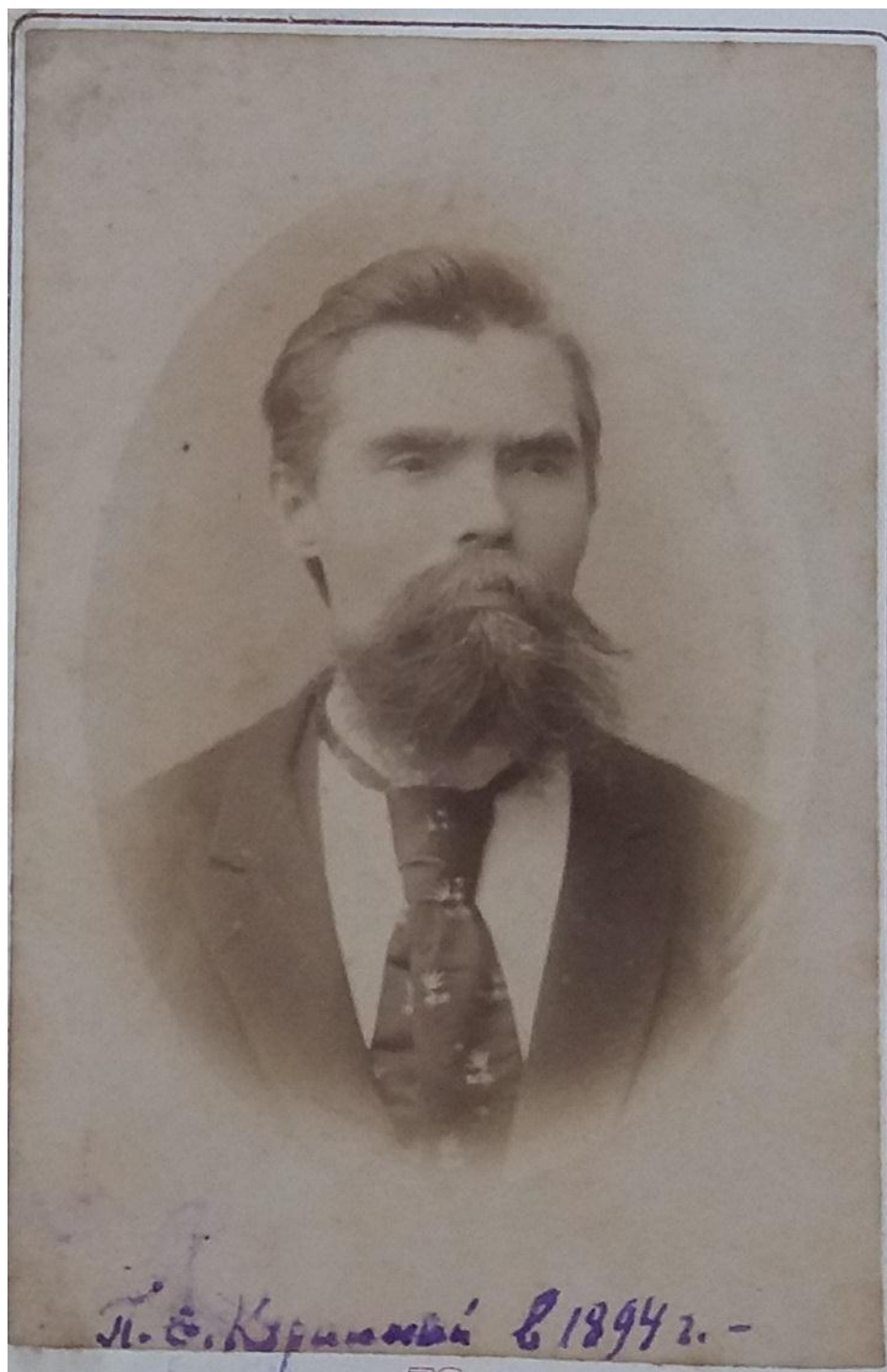
Автор дисертаційного дослідження здобув грант на проведення наукових досліджень за темою кандидатської дисертації: науковий проект «Інтелектуальна спадщина родини Курінних у архівах США» – отримав грант від НТШ-А в 2017 році (*Стипендіанти НТШ-А 2017 року: гранти на наукові проєкти // Бюлетень НТШ-А. 2017. № 43 (59). С. 35.*

Додаток В

Петро Федорович Курінний
Джерело // Фонди УКМ 18469/Д-6558, б.н.

Додаток Г

Петро Федорович Курінний у 1894 р.

Джерело // Фонди УКМ 18469/Д-6558 б.н.

Додаток Г

Родина Курінних. Стоять (зліва на право) Леонтій, Петро, Поліна

Сидять: матір Поліна та донька Марія

Джерело // НА ІА НАНУ ф.10 К-54. арк.6

Родина Курінних. Стоїть Дмитро
Сидять (зліва на право): Поліна, Пелагея Ілїївна, невідомо хто, Петро
Федорович, Марія

Джерело // НА ІА НАНУ ф.10 К-54. арк.4

Додаток Е

Петро, Поліна та Леонтій Курінні, 1914 р.

Джерело // НА ІА НАНУ ф.10 К-54. арк.5

ПетроПетрович Курінний (третій зліва) з товаришами
Джерело // НА ІА НАНУ ф.10 К-54. арк.7

Петро Федорович Курінний (сидить)
з членами вільно-пожежного товариства
Джерело // НА ІА НАНУ ф.10 К-54. арк.7

Олексій Петрович Курінний

Джерело // НА ІА НАНУ ф.10 К-54. арк.23

Олексій Петрович та Петро Федорович Курінні

Джерело // УКМ 18469/Д-6558 б. н.

Ж

Олексій Петрович та Петро Федорович Курінні

Джерело // УКМ 18469/Д-6558 б. н.

Додаток Й

Д. Щербаківський з учнями 6-го класу Уманської казенної чоловічої гімназії.

1909/1910 навч. рік. (П. Курінний – у першому ряду шостий зліва).

НА ІА НАН України. Ф. 9 «Архів Д. М. Щербаківського». Спр. 234-а

Петро Петрович Курінний в студентські роки

Джерело // Архів УВУ. Арк.

П. П. Курінний (крайній зліва), Б. П. Безвенглінський (крайній справа),
В. А. Стефанович (в центрі), К. І. Кржемінський (між В. Стефановичем та
Б. Безвенглінським)

20 травня 1924 р. Умань (НА ІА НАНУ, ф. 10, спр. 54, арк. 30)

Додаток М

П. П. Курінний (в першому ряді четвертий зліва) з учнями та колегами

Джерело // Фонди УКМ 18469/Д-6563 б.н.

Додаток Н

Петро Федорович, Петро Петрович, Зінаїда та Тетяна Курінні

Джерело // НА ІА НАНУ ф.10 К-54. арк.7

Додаток О

П. П. Курінний з донькою Тетяною (праворуч)

Джерело // Архів УВУ Ф. 2. б.н.

Тетяна Петрівна Курінна з донькою Іриною

Джерело // Архів УВУ. Арк.

Петро Петрович Курінний з дружиною Раїсою Михайлівною в Німеччині

Джерело // Архів УВУ. Ф. 2. № 45

Додаток С

<p>Nr. 76</p> <p><i>P. Kurinnyj</i> Eigenhändige Unterschrift</p>	<p>Name KURINNYJ, Petro Name</p> <p>born 4. Mai 1894. geboren am</p> <p>at Uman (Ukraine) in</p> <p>occupation Univ. Professor Beruf</p> <p>is employed at the Ukrainian Free University ist beschäftigt an der Ukrainischen Freien Universität</p> <p>as Univ. Professor als</p> <p>Munich 29. Juli 1930 München,</p> <p>Rector <i>Kurinnyj</i> Rektor</p>
---	---

Посвідчення № 76 професора УВУ в мюнхені на ім'я П. Курінного

Джерело // Архів УВУ. Ф.2. № 27. Арк. 2

30 III 70

Дорога Тейко Михайлівни
 Перейшла до Вас "дівч" Касод Президія 70
 вступити М. Данилова. Он написав йому до
 одержання свого "SOS". Тепер справа з'ясується
 все більше. Цією ж людиною, що працює на
 дури не від неї УІЗАН, які мовляв захищають
 себе, а від широкої громадськості. У все підтверд
 жуть, що я не член Президії, до я нічого не
 знаю. Президія має стільому процесу і
 відповідальності за все. А як я можу від-
 повідати, коли за 10-15 р. нічого не знаю.
 Коли мене питають - що відповісти
 бойкоту Президія на пропозицію стівпроста
 а я не знаю, що воно буде? Знаю, що
 ризиком байко став дуже шанам до мене
 або - як між П.П. Такому жай, як Шадя
 бурдана (!?) представнику УІЗАН в Аліма?
 Кошукіте списані ч. членів УІЗАН це
 вилучили: Дакман, Олоблин, Пломс - про-
 сить у мене! Може виявити по офісній
 святках подарувати? Кошукіте надсклади? Я у
 себе мало такої речі.
 Чи існує до юри? Погода у мене дуже
 густа; вора, а 1 день, мешав між На
 мошак знову хлода, болюб що захищувати

Лист Н. Полонської-Василенко до Р. Курінної

Джерело // Архів УВУ. Ф. 1.

Додаток У

Професори та студенти УВУ.

Перший ряд, зліва на право: Б. Крупницький, Л. Чикаленко, П. Курінний,
Д. Дорошенко, Д. Чижевський, Л. Білецький, В. Міяковський.

Німеччина, 1949 р.

Джерело // Науковий збірник УВАН. Нью-Йорк, 1999 р. С.33

Додаток Ф

П. П. Курінний з Н. Д. Полонською-Василенко. Мюнхен

Джерело // Архів УВУ. Ф. 2. № 45

Проф. д-р Петро Курінний.

Петро Курінний – професор УВУ.

Джерело // ЦДАЗУ, бібл. ф. 3, інв. № 2860-О

Додаток Ц

**Реєстр праць, приготованих до друку П. П. Курінним
(станом на 1945 р.)**

1. Борисівський варіант Трипільської культури. Монографія. 10 арк. Друку і 50 табл.
2. Райковецький варіант Трипільської культури. Монографія. 10 арк. Др. Та 50 табл.
3. Томашівка. Монографія. 10 арк. др. та 40 таб.
4. Крутобородинці. Монографія. I арк. др. та 10 таб.
5. Кадіївці. Монографія. I арк. др. та 5 таб.
6. Розкопи на Кирилівській вул. в Києві. Селище Святославського I та II. Науковий звіт, 2 арк. Тексту та 10 таб.
7. Реймська Евангелія – найдавніша пам'ятка письма Київської Русі. Розвідка. I арк. друку та 5 таб.
8. Святовид. Розвідка. I арк. Тексту та 4 мал.
9. Руські пам'ятки Кракова. Розвідка I арк. Друку, 4 мал.
10. Історичне, археологічне та художнє значення церкви Успіння Києво-Печерської Лаври. Розвідка. I. Арк. Друку та 10 табл. Рис.
11. Листи проф. Антоновича до Хв. Вовка. 2 арк. Друку.

Джерело // Архів УВУ. Ф. 2. № 24. Арк.3